

Yachachiqpa pusaqnin
Yachay wasi primaria warmakuna
qunqay llakimanta
yachaywan amachanapaq

aniquem
Asociación de Ayuda al Niño Quemada

**Guía docente sobre cultura de seguridad y prevención
de accidentes en estudiantes de primaria**

© Asociación de Ayuda al Niño Quemado - Aniquem
Jirón Santo Domingo 255 Jesús María
Email: aniquem@aniquem.org

Primera edición: noviembre de 2023
Tiraje: 500 ejemplares

Autora:
Médico cirujano Mary Consuelo Malca Villa

Editado por Cuper Comunicación Integral
www.cuper.pe
email: gerencia@cuper.pe
Dirección general: Kathy Perales Ysla
Equipo pedagógico Wurzel S. A. C.
Directora de proyecto: Ana Sofía Vega Espinoza
Edición: Jenifer Lay Díaz
Traducción al quechua: Raúl Cisneros Cárdenas
Diseño y diagramación: Otilia Barreto Huamán
Ilustración: Tito Piqué Romero
Belisario Negrillo Cuba
Shérída S. Bartolo Barreto

Impreso por: Editorial Súper Gráfica
Calle Luisa Beasejour N.º 2047 Urb. Chacra Ríos Norte,
Lima, Perú.

Hecho el depósito legal en la Biblioteca Nacional del Perú
N.º XXXXXXXX

Está prohibida la reproducción total o parcial del
contenido y sus características gráficas de este libro.
Ningún texto o imagen contenidos en esta edición puede,
sin autorización escrita de los editores, ser reproducido,
copiado o transferido por cualquier medio impreso, digital
o electrónico.

Cualquier acto ilícito cometido contra los derechos de
propiedad intelectual que corresponde a esta publicación
será denunciado de acuerdo con el Decreto Ley 822, Ley
de los Derechos de Autor, de la legislación peruana, así
como según las normas internacionales vigentes.

Riqsichiy

Sapa punchawmi chayamuwanchik, willakuykunapi utaq ayllunchikkunanta, tukuy imakunamanta willakuykuna, qunqaymanta mana munasqakuna, runakunata nanachin mana munastin: maqakuy, kuchuy, wichi, kañakuy, tukuykuna. Chaykunatam sapa kuti “llaki qatin” ninchik.

Huk sasachakuyninchikqa kan kay llakikuna qatiwaptinchikmi, **ima rurayta** yachanchikchu. Hukkunapiqa, mancharikuywan qasilla upalla qiparqunchik; hukkunapiñataq manchakuywan muspaypihina imatapas ruranchik. Kanmi runakuna, kaykuna kaptin, iñiyninkumanhina imatapas ruranku mana allinkunatapas mana musyakustin, wakinpiqa, aswantam llakiyuq runata mana allinman apaykunku.

Chayraykum, yachachikuna allinta llamkananku yachakuqkuna mana urmanankupa yachaywan llakikunamanta **amachakunankupaq**, yachanankutaqmi **kikinkumanta waqaychakuypas** allin kasqanta. Kaywanmi ima llakitapas pisiyachinqaku hinaspa allinta ruranku, allin kayninkuta qawachinqaku chaymanta muyuriqninpi hukkunaman yachachinqaku ayllunkumanpas.

Amachay yachayhinam ima llaki qatiptin **yachaywan ruraypas** allin; ninchikman, ima ruray yachay, amachay yachaypas. Lliw runam ima llaki qatinanmantapas willayta yachananku (pikunam kirisqa kanku, maypitaq imaynataq kirikurqa); llumpay sasa kasqanta **riqsinan** (chay runapa samaynin icha chinkarqun, mana tipukyanchu, yuyaynin chinkarqun utaq yawarnin taqtakuchkan); sasachakuypi **yanapakuqkunata qayaspan** yanapakuyta mañay; **yachanataqmi** ancha kirisqa runa apaytapas.

Kay yachay maqchirisqaqa yachaywasikunapi llaki qatiptin llamkaqkunapa manam rantinpichu, paykunaqa ima sasachakuypaqpas yachachisqa runakunam; kay yachachikuyqa kachkan, yachakuqkuna **pusariqmi** ima sasachakuypas kaptin **allinta sayarinankupaq**, chaynapi, sasachakuypi yachaywan llamkaqkunata **yanapanqaku** mana sasachakuspa allinta yanapanankupaq.

Suyunchikpa karuniqninkunapim, yachachiqqa allin llamkananpaq kunasqam kachkan, ima sasachakuy kaptinpas paytam qayanku. Chayraykum kay pusariqpi paypaqpas kuskanchaniku, sapa sasachakuypi imapas rurananpaq.

Chay ruranankunapim huntapaniku tukuy imayna yachachikuykunata, yachay wasipi yachachinapaq utaq yachanapaq ruraypi ruranapaqpas, chaynapim allin yachay qusqa kanqa **wañuymantapas ayqichinapaq**.

Anchatam kusikuniku kay chaniyuq **qispipachinapaq** yachayta quspa, qamkunawan, yachachiqkunawanpas mana urmanapaq llaki qatinanmanta amachakunapaqpas, yachay wasipi ayllupi, kuyasqanchik Peru suyupa tukuy mayninkunapipas.

Aniquenpa masinkikuna

Chiqapchay

Wasinchikpi yachay wasipiwanmi warmanchikkuna sapa punchaw chisyanku, chayraykum Suyuntinpi Yachachikuypi churasqa kanan yachaywasikuna “waqaychasqa kananku ima llakipas qatinanmanta amachanapaq warmakuna qali kaynin waqaychanapaq, imakunamantapas ama sasachakuy kananpaq waqaychana (enchufekuna, pata pata churanakuna utaq mana allin waqaychasqa imakunapas)”¹.

Ministerio de Salud Perú², yachay riqsichisqanmanhina mana musyakustin kiriykunaqa karqa kimsa ñiqi kawsay wata qali kay kirichikmi lliw llaqtapi. Kaymi tupun kawsay wata utqayman wañuspa chinkasqanta chaynallataq hayka watakuna mayqin sasachakuywan runa kawsasqantapas.

Organización Mundial de la Salud (OMS) nisqam, *Tiqsimuyupi warmakuna kirisqa kasqanku amachaymanta willasqanpi*, riqsichin llaqtapaq llamkaqkuna qullqichaqkunam llamkanankupuni warmakuna kirichiy amachanapaq nispa. Nisqanchik llamkaqkuna, yachachiqkuna ayllukunapa umalliqkunapas allintam llamkananku qatinqinpi kamachikuykuna rurasqa kanankupa³:

- Yachay wasipi taksachankumanta kirichiykunata amachana.
- Yachay wasipa kasqankuna, pukllana pampakuna, yachay wasiman yaykunakuna waqaychasqa kachunku.
- Runakunapa kanankunata waqaychana mana llaki qatinanpaq, runapa pukllanankuna kasqanpi kusikunapaq kasqankunapipas.
- Warmakunata wayna sipaskunawan kuskanchana mana kirichinapaq llamkaywan ayllu ukupi warmakuna kirichiy amachanapaq.

Amachanapaq imayna llamkaypim riqsinchik kimsa niraqta⁴:

- **Primaria:** warmakuna kirichikuq imamanpas chayanankumantam amachayta maskanku.
- **Secundaria:** kirichikuy kaptin aswan sasachakuytam pisiyachin, qallariypi yanapaywan sasachakuypi hampiqpa hampiyninwanpas.
- **Terciaria:** hampichina qaliyachina allinta ancha unquyman mana chayanapaq hinaspa kiri aswan unqusqata mana saqinanpaqpas.

Suyuntinpi Yachaykuna qispichinapim (PEN) 2036⁵ watakama ninmi yachay wasikuna runapaq allinkunam llaqta runa kaytam allinta qispichin nispa. Perupa Kamachikuyninmanhinaqa⁶, “waqaychanapaq sanampakuna lliw llaqta ukupi, puririkunapi, kusirikuna, llamkana, industrialkuna, qatuchaykuna, huñunakuy, qawakuna, hampi wasikuna, **yachay wasikunapi**, runapa yachasqankunapi hapirinapaqmi kananku; qawachinapaq, amachanapaq llakipa qatisqankuna, unquykuna pisiyachinapaq, hinaspa sasachakuypi llimpikunawan, sanampakunawan, sayaykunawan yanapanapaq”. Kaynapim, kay yachay pusariq yachakuqkunata lliw llamkaqkunawan aylluchayta munan qallariypi willakuykuna, amachakunapaq, waqaychakunapaq sanampakuna riqsinankupaq ruranankupaqpunipas.

Sanampakuna, llimpikuna pusariqpi hapirisqa uchuyachikun kaynatam:

- **Qillu kimsa kuchu:** llaki qatinanmanta willakuq sanampa tiqsimuyupi riqsisqa.
- **Puka ruyru, yuraqpas huk puka siqiwan chakasqa:** tiqsimuyupi amachakunapaq sanampa.
- **Anqas ruyru:** tiqsimuyupi llimpim runakuna waqaychanapaq, kirichiykunamanta amachakunapaqmi.
- **Qumir tawa kuchu yuraq cruzniyuq:** tiqsimuyupi maykuna waqaychakunapaq kasqan, maynin ayqina, hampikuna kasqan, sasachakuypi yanapakuy kasqan, sasachakuypi waqyanakuna, tukuy willakuq sanampa.

Allinmi kanman lliw yachay wasikunapa sasachakuypi utqayman ruranan kapunanpunim, kay qillqapi manam chaymantachu riman, ichaqa kananpunim kaykuna:

¹ Ministerio de Educación. (2017). *Programa curricular de Educación Primaria*.

² Centro Nacional de Epidemiología, Prevención y Control de Enfermedades. (2023). *Carga de enfermedad en el Perú. Estimación de los años de vida saludables perdidos, 2019*. Ministerio de Salud.

³ Peden, M., Oyegbite, K., Ozanne-Smith, J., Hyder, A., Branche, C., Fazlur Rahman, A., Rivara, F. y Bartolomeos, K. (2012). *Informe mundial sobre prevención de las lesiones en los niños*. Organización Mundial de la Salud.

⁴ Esparza, M. J. y Mintegui, S. (Coords.). (2016). *Guía para padres sobre la prevención de lesiones no intencionales en la edad infantil*. Asociación Española de Pediatría; Fundación Mapfre.

⁵ Consejo Nacional de Educación. (2020). *Proyecto Educativo Nacional. PEN 2036*.

⁶ Norma Técnica Peruana NTP 399.010-1:2016 SEÑALES DE SEGURIDAD. Símbolos gráficos y colores de seguridad. R. D. N.° 043-2016-INACAL/DN. Publicada el 2016-12-31.

- Yachakuqkunapa qali kayninmanta willakuykuna, tayta mamankuna utaq pipas uywaqnin waqyanapaq telefonokuna kanan, sasachakuy kaptin. Allinmi kanman tayta mamankupa utaq uywaqninkupa qillqaspa sasachakuypi apanankupaq uyasqanku, chayna rurana kaptinqa.
- Sasachakuypi huñunakuspa yanapanankupaq yachachisqa runakunamanta⁷ qillqam kanan. Sasachakuypi hampinapaq hampikuna churasqa: maypi kasqan winayniyuq⁸ (sapa kuti qawasqa).
- Sasachakuypi waqyana telefonokuna: nina amachakuna (116), Sasachakuypi Apaykachaspa Yanapaq (SAMU) (106), Perú Suyuntinpi Policía (105), Emergencia Policía de Carreteras Sasachakuypi Carreterapi Policía (110), Defensa Civil (115), llaqtapi serenazgo.
- Sasachakuypi utqayman yanapakuy hichpapi wasi.
- Sasachakuypi kaq imawan astanapaq riqsiy⁹.

Sasachakuypi llamkayqa huñunanpi llamkaymi; chaynapim, lliwpa riqsisqan kanan (llamkaykuna, yachachikuna, yachakuqkuna tayta mamakunapas) yachanapaq ruraypim sapa kuti rurasqa kanan. Lliwmi yachananku kaykunallatapas:

- Sasachakuy riqsiy hinaspa willakuy: pitaq, maypitaq, ima sasachakuyniyuqtaq runa kachkan, imaynanpitaq kirichisqa karqa chyakunatam yachana.
- Yachay wasisipi sasachakuypi yanapaqman, tayta mamakunamanpas willay.
- Sasachakuypi yanapaqkunapa yachachikuynin mañanapaq: SAMU (106) utaq nina amachakuna (116)
- Huk yanapakuy wasiman astay chaynapaq kaptinqa.

Yachay wasikunapi kirichiykuna amachanapaq yachachiy

Mama Llaqtapi Warmakuna Yachanankuna (CNEB)¹⁰ atiyinkunapim sayan, chaynapim winayninkunata taqrun, imapas kaptin imaynata yachaywan allichanankupaq, tupaqninta allinta rurasqa. Chaynapim, peru suyupi imarayku imamanta yachachikuy qispichisqa kanqa, kayqa kawsaypaq lliw yachachikuymi, runahina qispiymi llaqtapi rurayninchik runanapaq, hinaspa allinta yachaywan llaqtanchikman kuskanchakunapaq.

Yachay wasimanta warmaqa tukuspa llusqinan qispisqa runahina, kikinta chaninchakuspa waqaychakuspa, Sumaq Kawsanapaq Yachananta; Runa kay Qispinapaq, Llaqta Runa kay Yachay; Runapa Llamkayninkuna Yachay hinaspa Runa Kallpachakuy-nintapas. Chaynallataq, Lliwpa Allinninpaq Yachachikuyla qawarispa, chaypim runamasikuna qawarikuy, allin ruray chaninkunata kuskanchan, muyuriqninchikpi runakunawan allin kawsananpaq. Qatinqinpi tabla riqsichisqapim, llaki qatinanmanta amachakunapaq qawachimun.

Yachay Taqa	Atiyinkuna	Ñiqi	Ruraynin
Primaria Yachachikuy: Sumaq Kawsanapaq Yachana	Kikin kasqantam qispichin	Huk ñuqi (primaria)	Qawachinmi, tukuy niraq rikchaykunawan, imayna kasqankunata (kusi, llaki, manchakuy hukkunatapas) imarayku chayna kasqantam willan. Uyanmi hinaspa ruran kamachikuykunapa nisqanmanhina waqaychasqa kananpaq.
Secundaria Yachachikuy: Runa Kay Qispina, Llaqta Runa kay Yachay Runapa Llamkayninkuna Yachaypas	Kawsan rurapakun lliwpaq allinta maskaspan.	Kimsa ñiqi (secundaria)	Llaqta runapa munayninmanhinam riman minkapi llapankupa allinninpaq llamkankupaq (Carrokuna allin purinanpaq, hukkunapas), sapa punchaw kawsaypim, huk runapa rimariynin huk niraq kasqanta riqsin.
	Maypi kasqantam allinta ruran patachan	Iskay ñiqi (primaria)	Mana sasa ruraykunata ruran yachay wisipi utaq wasinpi kirichiykuna amachanapaq, kasqanta sumaqta waqaychan: qupa huñunapi rumiyasqa qupakunata wisichun, sapa hapirisan cañota wichqan, mallikikunata qawan, tukuyta waqaychan.
Kallpachakuy Yachay	Kikinmantam kuyuspan allinta imatapas ruran.	Tawa ñiqi (secundaria)	Aychantam allinta kikimanta pukllachin imatapas munasqanmanhina kuyuchispa atisqanmanhinam ruran mana atisqanmanhinapas.

^{7,8,9} Ministerio de Educación. (2016). *Sasachakuypi yanapaq yachachikunapaq pusariq*.

¹⁰ Ministerio de Educación. (2017). *Mama Llaqtapi Yachay Wasipi Yachanakuna*.

Kaynam maytuyki

Kichay

Atipay
Tapunam sasachakuyta yachakuqkuna qatipananankupaq.

Kallpanchakuq rapi
Yachakuqkunapa muyuriqninpi lliwpa riqsisqanta riqsichina.

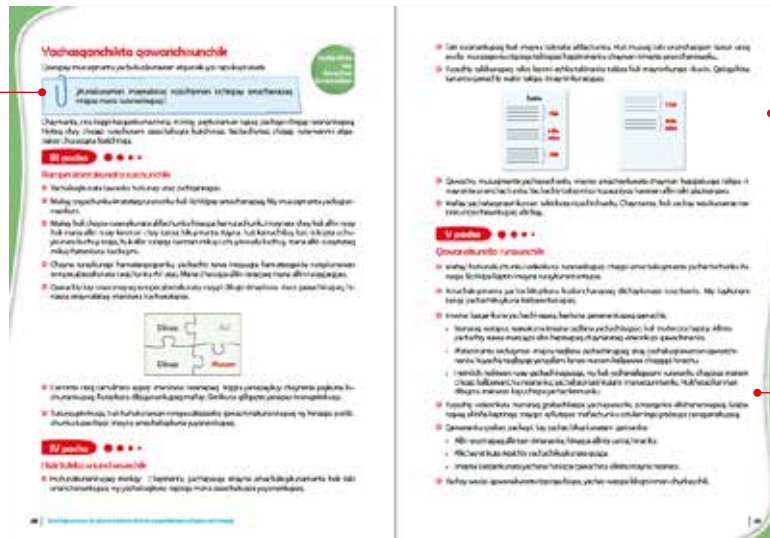
Winaynin

Winaynin
Sasachakuykuna riqsinapaqmi yachachikuykunam kan,
Imayna amachakunapaq
Sasachakuy kaptin imayna ruranakunapas.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna
Yachakuqkunawan llamkanapaq yachachikuykuna atiyininkuna huntananpaq pusaqana.

Atipanatam riqsichina
Yachanapa Kasqan
qallariyninpi.

Willakuykunatam
qispichina hinaspa yachay
tarisqakunata kallpanchana
hinaspa maqchirina.

Kikinchiq chanin-
chakunapq tapukuna
yachapanapaqpas.

CATEGORIA	CATEGORIA 1				CATEGORIA 2				CATEGORIA 3				CATEGORIA 4			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
ESCLUSIVAMENTE per la gestione e la vendita dei beni comuni e delle attività produttive, di servizi pubblici, culturali e formativi per parte dei loro titolari, in ragione dei quali gli stessi non costituiscono oggetto di compravendita, locazione o affitto (art. 1012 c.c.).																
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI				BENI			
	CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ				CATEGORIA DI ATTIVITÀ			
BENI E ATTIVITÀ	BENI				BENI				BENI							

Atiyninkunamanta
rurayninmanta
pusariqpi
qispichisqan.

Qawachiy

Riqsichiy	3
Chiqapchay	4
Chaynam maytuyki	6
Qawachiy	8

EdA 1 Maqaykuna urmaykunapas

Qallariynin	10
Maqaykuna urmaykunapas	12
Muqakuy (qiwikuy) sikikuy (paway)	14
Pakikuy	16
Umapi maqaykuna (uma pakisqakuna)	18
Achka kirisqakuna tukuy niraq kirikuna	20
Yachasqanchikta qawarichisunchik	22

EdA 2 Kuchusqakuna yawarchakuypas

Qallariynin	24
Kuchusqakuna yawarchakuypas	26
Sinqapi yawarchakuy (epistaxis)	28
Simipi yawarchakuy	30
Yachasqanchikta qawarichisunchik	32

EdA 3 Wañunayay pititiykunapas

Qallariynin	34
Wañunayay	36
Pititiykuna	38
Yachasqanchikta qawarichisunchik	40

EdA 4 Kichkipa

Qallariynin	42
Kichkipa	44
¿Runa kichkipaptin imaynatataq yanapachwan?	46
Yachasqanchikta qawarichisunchik	48

EdA
5
Kañakuykuna

Qallariynin	50
¿Imataq kañakuykuna?	52
Rupaq yakuwan kañakuykuna	54
Ninawan kañakuykuna	56
Intiwan kañakuykuna	58
Llumpay chiriwan kirichisqakuna	60
Yachasqanchikta qawarichisunchik	62

EdA
6
**Iqipay huk niraq
samay chinkaykuna**

Qallariynin	64
Yakupi iqipay	66
Rupapakuywan samay chinkay	68
Yachasqanchikta qawarichisunchik	70

EdA
7
**Alegiakuna
intoxicaciónpas**

Qallariynin	72
Alergiakuna	74
Mikuywan intoxicakuy	76
Quimicawan intoxicakuy	78
Yachasqanchikta qawarichisunchik	80

EdA
8
**Wasipi
waqaychakuy**

Qallariynin	82
Gaspa waspisqan	84
Ninapa rupananku yaku hukunawanpas kañakuy	86
Ninawan kañakuypi imayna ruraykuna	88
Illapapa rupaqan	90
Yachasqanchikta qawarichisunchik	92

Simikuna	94
Maytukuna	95

EdA

1

Maqaykuna urmaykunapas

Nancy turinkunapas, Manuel Arturowan, pukllanapa kasqanman pukllaq llusqirqaku chayqa wasinpa hichpallanpim. Paykunahina achka warmakunam pukllanku. Nancyqa wayllunkanamupunin rin, pawaspanmi sayaspan wayllunkan. Turin Aturom llakiwanhina qawan.

Wakniqpim huñupi huk warmakuna pelotawan pukllachkanku, paykunawan Roberto, Nancyqa wasimasin turinkunapas. Warmakunaqa kallpaspam kusikunku, ichaqa, pelotapa qipanta qatispa, Robetom huk warmawan saqmanakurqunku kallpawan hinaspa wichiynkunku.

- Chaymanta Nancy Robertomantapas, ¿huk warmakunapas urmaspa kirikunmankuchu? ¿Imarayku?

Atipay

Imaynatataq wakin llakipa
qatisqankunata yanapayman
wasipi ayllupipas kirichiqku-
nata?

Maqaykuna urmaykunapas

Maqay urmaykunaqa sapa kutim kan tukuy warmakunapi, wawakunapipas, chayna kirisqam hampi wasikunapi kanku. Kankum qachmisqa, quyuyasqa, punkisqa utaq uchuy kirisqapas; chaykunataqmi kuchunman utaq llumpayta kirichinman, uman pakisqa maqasqa kanman.

Imapas kananmanta

- Warmakunapa pukllanan, kallpanchakuy ruranakuna.
- Pata kasqankuna, ventanakuna, pata patakuna, balconkuna, puñuna patakuna.
- Lluchka pampakuna, tuquyuq harkanakunapas.

Amachay

- Imapas kanankunata riqsiy hinaspa amachanapaq imapas rurana.
- Imapas kasqanman warmakuna yaykunanta harkana.
- Sillakunaman, mesakunaman imakunamanpas siqananta amachana.
- Maypas purinankunatam qawapana mana imapas kananpaq.
- Cajonkunata manam kichasqata kasqinachu.
- Maykuna purinantam achkina.
- Lluchka pampakuna purinantam amachana, uqu pampata, wirawan llumpay llusisqatapas.
- Suyllaq alfombrakunapa hawanta purispam waqaychakuna.
- Warmakunatam qawana pukllanankunapi kallpa ruranakunapipas.
- Sasachakuypi hapirinapaqmi hampi churasqa kanan.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Sasachakuypi yanapaqkunaman willana tayta mamakunamanpas.
- Umanta takakurquptin, uyanta, ñawinta utaq pataman-ta wichiukuptinqa, manam kuyuchinachu; waqtanpim suyana yachaq yanapakuq chayamunakama.
- Mana ancha kirisqa kaptinqa rankatam kiriman hinana. Rankataqa manam kirimanpunichu hinana, toallapi wankuspam hinana. Kiritaga manam qaqunachu manataq ima rupaqtapas hinanachu.
- Huk rikra utaq chanka maqasqa kaptinqa, huqarisqatam kachina.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyapi
kaqkunata
llamkay

III pacha

Qallariy

- Quyuysqata qawachiy ima hinaspa imarayku kasqanta tapuy. Kikinmanta rurapakunanpaq kallpanchaykuy.

Qispichiy

- Maqasqa hinaspa urmasqa kaspas imayna kananmanta yachachiy, wakinpi imayna amachaykunatapas yachachiy.
- Yachay wasipi paykunawan riqsiy kirichikuq llaki qatinankunamanta imayna waqaychakuyta.

Wichqay

- Yachasqankuta ayllunkuwan yachachinakunankupaq kallpanchay.

IV pacha

Qallariy

- Huk urmay maqay kasqanmanta paykunawan yachachinakuy chaywan imataq karqa. Kikinkupa yachayninku yachachinakunankupaq kallpanchay.

Qispichiy

- Willakuy qatipanankupaq mañay. Allinta qawarichiy urmaykuna maqaykunaqa pisilla utaq ancha sasachakuymantapas apawachwanmi; chayrayku, allinmi kanman qallariyninpi llaki qatisqata chaninchay chay imaman chayasqantapas chaynapi imayna ruranapaq.
- Sasachakuypi hampinapaq wasipi yachay wasipipas hampi churana kasqanta qawarichiy.

Wichqay

- Hamutanankupaq kallpanchay wasinkupi sasachakuy amachanankupaq imatataq ruranmanku hinaspa yachachinakuchunku.

V pacha

Qallariy

- Ñawpaq uyapi rikchayta qawachiy hinaspa yachachinakunankupaq mañay chaynata haykapipas quyu yachinakurqakuchus imaynatataq ruranakurqaku. Mañaytaq yachachinakuchunku haykapipas urmarqakuchu maqakurqakuchu chaynapi muqasqa utaq pakisqa karqakuchu.

Qispichiy

- Mañay yachachikuyta qawapachunku hinaspa tapuy wasinpi mayniqkunataq waqaychakuna kanku. Munaqkunata mañay maqay kaptin imatataq ruranankumanta qawachinanpaq.

Wichqay

- Qawachiy qatipachunku ima ruraykunatam hukmanyachinqaku utaq qispichinqaku kunanmanta qipaman urmayta utaq lluchkayta amachanapaq. Kaynata, ñawpaqta cajonkuna kichasqata saqirgaku, kunanmantaga wichqanqakum kaypi imapas kananmanta.

Muqakuy (qiwikuy) sikikuy (sikikuy)

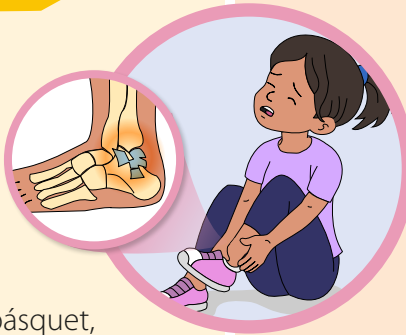
Lliwpa yachasqanmi qiwikuyqa chaki muqupam, chaki muqum qiwikurqun uchkuman sarusqa utaq pawaspa mana allinta sarusqa. Sikikuyqa, maymi kasqanmanta tullu muqu llusqirquptinmi. Kayna, kuchus, rikra utaq rukanakuna sikikurquptin.

Imapas kananmanta

Muqakuy

- Pata patayuq pam-pa (uchkukuna)
- Mana allin zapa-tukuna (tacoyuqkuna)
- Pukllaykuna (fútbol, básquet, hukkunapas.)

Musyaykuna

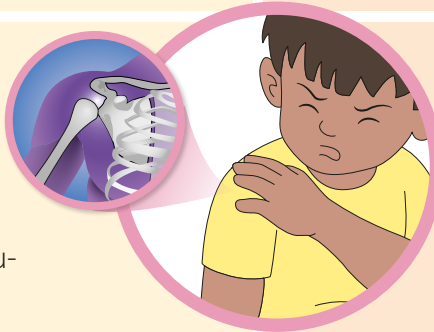

Muqakuy

- Nanay Punkiy Pukayay
- Tullu muqum ancha kuyunchu

Sikikuy

- Wichiykuna
- Maqaykuna
- Pukllaykuna (fútbol, básquet, hukkunapas.)

Sikikuy

- Nanay
- Punkiy Hukmanyarqun chaypi
- Tullu muqu kuyuchiy atikunchu

Amachay

- Lluchkaq allpakunata utaq pata patakunatapas amachanam.
- Maykunapas purinata chuyanchana.
- Ima kallpachakuyta manaraq rurachkaspam aychanchikta qunichina.

Qapaq ruraykuna

Sasachakuypi yachaywan yanapaqkunaman willana tayta mamakunamanpas.

¿Muqakuy kaptin imatataq rurana?

- Chaki muquta mana kuyunanpaq watana.
- Muqasqaman chirita hinana (ritita toallapi wankusqata).
- Chankata uqarisqata kachina.
- Hunquqta Utqay sasachakuy hampiq wasiman apana.

¿Tullu muqu sikikuptiptin imatataq rurana?

- Tullu muqunman tulluta manam kutichinachu.
- Sikikusqan kaqta mana kuyunanpaq watana.
- Rititam toallapi wankusqata hinana punkisqan chinkanapaq.
- Hunquqta Utqay sasachakuy hampiq wasiman apana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyapi
kaqkunata
llamkay

III pacha

Qallariy

- ⊙ Huk yachapakuq ñawpaqman llusqinapaq mañay hinaspa kuchusninta patarachun. Chaymanta, yachachiy imataq tullu muqu hinaspa niy ima kirikunam chaypi kananmanta, qiwikuy sikikuykuy hinakuna.

Qispichiy

- ⊙ Yachachiy imataq muqakuykuna sikikuykunapas imataq sasachawanchik chaynakuna chayawana-chikpaq. Imayna riqsinanchikpaq qawachiy.
- ⊙ Yachachiy kay kirichiykuna imayna amachanapaq kasqankunata. Huk yanapachikuqwan yachachiy chayna sasachakuypi imayna ruraymanta.

Wichqay

- ⊙ Willay imatataq rurana utaq mana ruranachu muqakuy sikikuy kaptin chaywanmi yachasqanchikta kallpanchasun.

IV pacha

Qallariy

- ⊙ Pizarra qatapi qillqay muqakuy sikikuy simikunata. Chaymanta, lliw umanman hamusqanta rima-napaq niy chaykunamanta yachankuchus tapuy. Hamutasqankunata pizarrapi qillqay.

Qispichiy

- ⊙ Yachayta iskaynintin yachapachunku. Chaymanta, mañay huk parisniyuqwan huñunakuchun hi-naspa yachasqankuta rimanakuchunku.
- ⊙ Mañay yaykuchunku nisqaman <https://bit.ly/45YF1CY> muqakuymanta yachay huntapanankupaq.

Wichqay

- ⊙ Yachay qallarisqankupi qillqasqankuta tupachiy tukuypi yachasqankuwan.

V pacha

Qallariy

- ⊙ Wakin rikchaykunata qawachiy tullu muqupi muqakuptin sikikuptin imayna kasqanta. Mañay ya-chachinakuchun chaynakunata riqsinkuchus.

Qispichiy

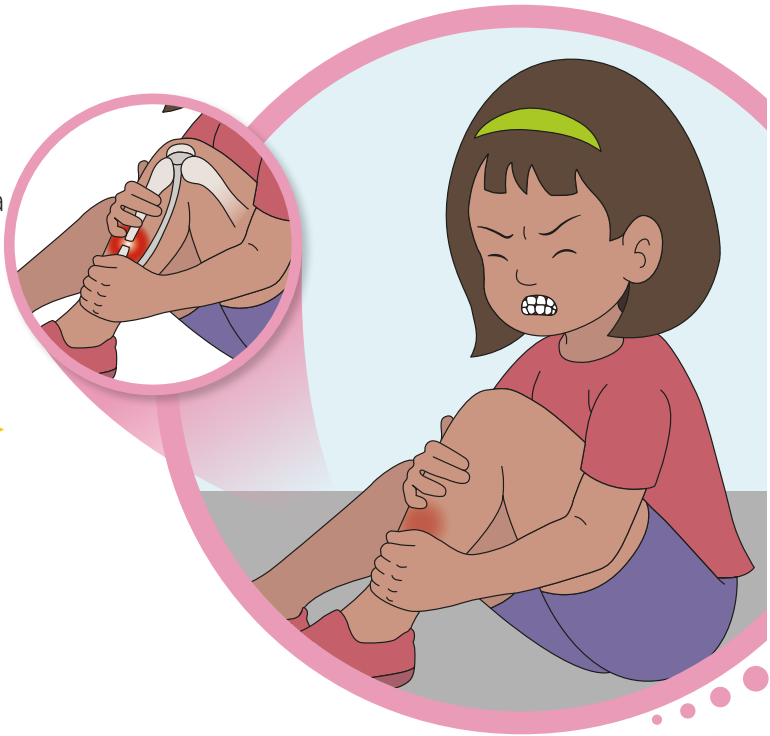
- ⊙ Yachayta yachapanankupaq mañay. Tapuy muqakuy sikikuymanta huk niraq kasqanta. Niy muqaku-yqa kanmanmi llumpay kallpachakuyta rurasqa, aswanqa kanman mana qunirisa rurasqam.
- ⊙ Qawarichiy amachakuyqa yanapanmanmi kayna kirichiykuna kananmanta.

Wichqa

- ⊙ Mañay yaykuchunku nisqaman <https://bit.ly/3P3FnBC> muqakuykunamanta aswan yachanapaq. Mañay tawkuta rurachunku muqakuywan sikikuykunawan uyanachinapaq.

Pakikuy

Chayqa kan tullu pakikuptinmi. Kanqa rikrakunapi chankakunapipas, kanman-taqmi sinqapi, umapi, waqta tullupi wasa tullukunapipas. Kanman wichqasqa (mana kiriyuq) utaq kichasqa (kiriyuq).

Imapas kananmanta

- Urmaykuna
- Maqaykuna
- Pukllaykuna

Musyaykuna

- Kirichisqapim hukman-yan.
- Ancha nanay.
- Kirichisqa kasqanmi kuyuyta mana atinchu.
- Punkisqa (edema)
- Kiri chaymanta yawar-chakun kichasqa kiri kaptin.

Amachay

- Lluchka utaq uqu pampapi puriyta waqaychakuna. Munaspaqa mana purinachu.
- Pata patakunapi kallpakachaspa manam pukllanachu.
- Hatun patakunaman manam siqanachu wichiychwanmi.
- Ñanpi imakunawanpas tupaspa urmanamanta allinta qawakuna.
- Qapaq ruraykuna

Qapaq ruraykuna

Sasachakuypi yachaq yanapaqkunaman tayta mamankunamanpas willana. Sasachakuypi utqayman waqyanata waqyana, SAMU 106, Bomberokunata 116, mañana hinaspa yachachikuyninkunata rurana.

¿Imatatq rurana?

- Unquqta manam kuyuchinachu pakikusqanta mana kuyunanpaq huk takyachiqwan huk mana tiqukuq wankunawanpas manaraq wataspaqa.
- Kichasqa paki kaptinqa, Yawar sayananpaq hampisqa gasawan churana. Kirita manam hapipayanachu.
- Llaki qatisqata hawkayachina. Quchwanmi nanay samachiqta paracetamol kanmanmi.
- Sasachakuypi Utqayman yanapaq wasimanmi kirisqata apana.

imakunawan ama kuyunanpaq churana

huñu periodi-cokuna

sawna

kaspimanta tabla

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyapi
kaqkunata
llamkay

III pacha

Qallariy

- Ñawpaq uyapi qapaq rikchayninta qawachiy ima qawasqankumanta rimanakunankupaq mañay. Hinaspa, chay rikchaymanta, ima pakikuy kasqanta yachachiy.

Qispichiy

- Yachachikuymanta yachachiy hinaspa qawarichiy mana pakikunapaq amachakuy kasqanta.
- Niy pakisqa kasqan mana kuyuchina kasqanta hinaspa mana kuyunanpaq watana yachaqa ham-pinan chaskinakama.

Wichqay

- Mañay kayman yaykunankupaq <https://bit.ly/45KZsDK> yachasqanku kallpanchanankupaq.

IV pacha

Qallariy

- Pakikuymanta huk rikchayta riqsichiy hinaspa tapuy mayqinku utaq ayllunkupas pakikusqakuchus.

Qispichiy

- Yachachikuy yachapanankupaq mañay. Yachachiy imaraykutaq pakisqa kasqanta mana kuyunapaq watana.
- Qawachiy rikrata utaq chankata mana kuyunanpaq imawan watasqata, kanman periodicokunawan utaq tablawan. Chaypaq, yanapakuqkunata mañay.

Wichqay

- Mañay kayman yaykunankupaq <https://bit.ly/44KkvVK> hinaspa pakisqa, muqasqa, sikikusqa kap-tin mana kuyunanpaq watasqakunata qaway.

V pacha

Qallariy

- Tapuy: ¿imataq huk pakikuy? ¿Imaynanpitaq pakikuymanta chayachwan?

Qispichiy

- Huk huñuta mañay yachachikuyta yachapachunku hinaspa lliw yachasqankuta takyachichunku.
- Mañay yachay wasipi imatapas riqsichunku huk rikra utaq chanka pakisqa kaptin mana kuyunanpaq watanankupaq allin kasqanta. Mana kuyunanpaq watanapaq mana allintahinata niptinkuqa, llasaq maytuhinata, chayqa yachachiy imarayku mana allin kasqanta.

Wichqay

- Mañay nichunku imaynakunataq waqaychakunanku kunanmanta qipaman pakikuymanta ama-chakunankupaq.

Umapi maqakuy (umapi kirikuykuna)

Chayqa umapi ñutqupi kirikuymi kanman imawanpas maqasqa, urmasqa, purispa utaq imapipas pukllaspa. Wakinpiqa chaypachalla tumpallatam musyakunku, ichaqa qipa punchawkunatam ancharqunman wañurqunmanpas, mana utqayman hampichikuspaqa.

Musyaykuna

Kaynata runata qawaspaq aswanmi qawapana:

Uma nanayta qallaykun utaq anchayaykun, puñuywan aytin, rikchakuyta sasachakun, hukman kan (mana qasillanchu, saykun), qawakuspa sasachakun, rimaspa sasachakun (unayta riman), uman muyun, sunqun muyun, kutichin, kunkan kuyunchu, pititin (katatan, chintipakun).

Amachay

- Imapas kanankunaman warmakuna yaykunanta wichqana (ventanakun, balconkuna, wasi patakuna, pata patakunata).
- Sapa kuti huk bicicletaman utaq motocicletaman siqaspaqa casco-ta churakuna.
- Cascotaqa allintam watakuna allin waqaychawananchikpaq.
- Huk carropi purispaqa waqaychakuq chumpiwanmi sapa kuti watakunanchik.
- Uqu pampapi utaq lluchkapi manam purinachu.

Qapaq ruraykuna

Sasachakuypi utqayman yanapaqkunaman tayta mamakunamanpas willana. Sasachakuypi utqayman waqyananta waqyana (SAMU 106, Bomberokuna 116) nisqata, mañana hinaspa yachachikuyta qatina.

¿Runa musyakuq kaptin imatataq rurana?

- Runa sutinta uyarikuspa kutichiqtika imayna llaki qatisqanta willakunmanmi, allinyananta suyana hinaspa kkillanmanta kallpanchakunanta.
- Sirisqata qawapayaspa suyachina sasachakuypi yachaq yanapakuqkuna chayamunankukama.
- Allin kaptinqa, hampina wasiman hampinankupaq apana. Willanam imayna llaki qatisqanta imayna kasqantapas.
- Unquqpa ayllunmanmi willana qallariypi imatapas musyaspa, sasachakuypi Utqayman yanapaq wasimanmi apana.

¿Unquq runa muspaypihina utaq mana musyakuptin imatataq rurana?

- Unququ runa mana musyakuptin, muspaypihina, pititín sinqanta utaq rinrinta yawarchakuchkan, chayqa ancha sasa mana allinmi.
- Manam kuyuchinachu, taspinachu utaq rikchachinachu. Manataqmi warmata urmaptin hatarichinachu umanta waqtakuptinpas.
- Unquqpa waqtampim suyana.
- Willanam imayna llaki qatisqanta imayna kasqankunatapas.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyapi
kaqkunata
llamkay

III pacha

Qallariy

- Ñawpaq uyapi rikchayta qawanankupaq mañay. Chaymanta, tapuy: ¿imanarunmantaq karqa war-mata?

Qispichiy

- Yachachiy imayna huk niraqkunatataq uman pakiwan waqtakusqanwan ñakarinaman.
- Yachachikuymanta yachachiy aswan qawarichiy imayna musyana kasqankunata, manam utqay-manqa musyachikunchu, achka hora, punchaw, semanakunapas unanmanmi musyachikunanpaq. Musyaspa tariyqa huk runatam kawsachinman.

Wichqay

- Mañay kunanmanta qipaman imayna amachakuykunataq kapunqaku yachachinakuchunku.

IV pacha

Qallariy

- Wakin rikchaykunata umapi waqkuywan unquymanta qawachiy (uma pakikuy). Kaynata, huk warma urmaykuspa umanta waqtarqun, huk runa postepi umanta waqtakurqu, hukkunapas. Chay waqtakus-qankuna imaynatataq unquchinman.

Qispichiy

- Mañay yachachikuy yachapanakupaq hinaspa mana yachasqankuta chuyanchay. Yachachiy umapi waqtakuyqa (uma paki) kanmanmi tumpalla, anchapas kanmantaqmi hinaspa runata kawsayninpi sasachanman; chayraykum, imayna kasqanta musyana riqsina.

Wichqay

- Imayna tukuy musyanakunata niy hinaspa mañay makinku huqarinanpaq huk sasachakuy man-chakuypaqhinata uma pakimanta niptiyki (uma paki.)

V pacha

Qallariy

- Sutinta rikchayninta qawanankupaq mañay hinaspa tapuy imatataq paykuna yachanku uma pakimanta. Mañay qunqaymanta ima llaki kananmanta nichunku.

Qispichiy

- Mañay huñunakuchunku hinaspa yachayta qatipchunku. Ima mana yachasqankuta chuyata yacha-chiy.
- Mañay iskay huñutarurachunku hinapa yachayta yachapachunku. Ima mana yachasqankuta chuya-ta yachachiy. Iskay huñuta mañay lliw yachanankupaq qawarichichuku imatataq ruranqanku uma pakisqa kaptin, musyakuchkanchu runa utaq yuyaynin chinkarqunchu. Qawarichisqankuta pata-chay mana allin kaptinqa yachapachiy.

Wichqay

- Hamutanankupaq niy hinaspa yachasqanku imapaqtaq kanqa. Masinkuwan ayllunkuwanpas ya-chachinakunankupaq kallpanchay.

Tukuy niraq uma pakisqa

Chayqa kan chay pachalla tukuy niraq uma kirichisqa kaptinmi: pakisqakuna, maqasqa, kirichisqa, uma pakipasqa maqapasqa (umapi maqasqa). Ancha kirikunam runata wañuchinmanmi.

Imapas kananmanta

- Patamanta wichiy (iskay metro pata-manta)
- Carro purinanpi qunqay kasqankuna

Amachay

- Imapas kanankunata riqsiy. Llaki qatinankunamanta harkanakunata churay utaq yaykunankunata wich-qay. Kaynata, pata patakunapi rejaku-na, wasi patakuna, ventanakunapi balconkunapi llikakuna.
- Pata patakunapi mana pukllanachu kall-pakachanachu, pata patakunapi imatapas mana tupanapaq mana saqinachu.
- Warmakunata mana saqinachu balconpi, wasi patapi utaq hatun ventana waqtanpi sapallankuta. Ventanapa utaq balconpa kasqanman siqanapaq kaq imatapas suchuchiy.
- Carrokuna purinanpi kamachikuykunata rurana imapa kanankunamanta amachaku-napaq.

Qapaq ruraykuna

Sasachakuypi yachaywan yanapaqkunaman tayta mamakunamanpas willana. Sasachakuy-pi utqayman waqyanakunata waqyay (SAMU 106, Bomberokuna 116) nisqata, mañay hinaspa yachachikuykunata qatiy.

¿Imatataq rurana?

- Unquq runata manam kuyuchinachu hatarichinachu, tiyarichinachu utaq apanachu.
- Qawana musyakuchkanchu chay runa (rikchachkanchu), samachkanchu, tipukyachkanchu utaq yawarchakuchkan-chu.
- Rikchaptinqa, rimapayana, sutinmanta qayana, hawkaya-china yachaqa yanapakuq hamuchkanñam nina.
- Yanapakuy chayamunankama, kirichisqa unquqpa waqa-tanpi suyana hinaspa mana kuyuchispa hampiqta suya-china.
- Unquq runa astayqa yachaqa rurarnanmi mana ancha-yananpaq waqaychasqam kanan.

Sasachakuypi utqayman yanapayqa kanan yacha-chisqapa rurasqanmi apayqa

1 ruray

2 ruray

3 ruray

4 ruray

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyapi
kaqkunata
llamkay

III pacha

Qallariy

- Qawachiy kanman ancha sasachachikuq llaki qatiwasqachik, chaykunam patamanta urmay utaq carro puriypi imapas qunqay llaki.

Qispichiy

- Yachachiy imataq huk maqapasqa pakipasqa. Chayna kaptinqa manam unquq runata kuyuchinachu “¿Imataq rurana?” nisqapi yachachikuyta qatina. Imapas llaki qatiwananchikmanta amachakuy kanmi chayta yachachiy. Chaypaq, qunqay imapas kananta riqsina hinaspa carropi purinapaq kamachikuykunata rurana.

Wichqay

- Paykunawan yachay wasipi wasinkupi qunqay imapas kananmanta riqsiy hinaspa imayna amachakunankupaq yachachiy.

IV pacha

Qallariy

- Kayna niraq llakipa qatinankunata niy: Hanay patamanta wichiykuna carro purinanpi llaki qatiykuna, ima sasachakuykunamantaq apawachwan kaykunata tapuy. Kutichisqankumanhina niy imataq tukuy pakipay maqapay.

Qispichiy

- Niy yachachikuyta yachapachunku hinaspa yachasqankumanta rimanakuchunku. Maqapa pakipayqa ancha sasam chaymi utqayman yachaywan hampina aswanta mana anchayachinanpaq. Kaynata, maqapasqa pakipasqa runataqa manam kuyuchinachu, chayna sasachakuypi yanapananpaq yachaq runallam ruranan.

Wichqay

- Paykunawan maykuna qunqay imapas kananmanta riqsiy.

V pacha

Qallariy

- Carro maneqaqkunapa huchanpi llaki qatisqamanta huk willakuyta yachay wasiman apay. Chay willakuyqa manam manchakunapaqchu kanan. Ñawinchayta tukuspa, hamutachunku imataq karqa chay llaki qatiptin qipata imataq kanman.

Qispichiy

- Mañay huñupi yachay yachapanankupaq hinaspa sapakama tapuchunku masinku kutichinankupaq. Maqapay pakipay kananpaq imapas mana allin ruraykunata nichunku.
- Maqapay pakipay kaptin imapas ruranakunata mana ruranakunatapas qawachiy.

Wichqay

- Aylluykipi imapas qunqay llaki qatinankunamanta riqsichunku hinaspa qillqachunku tukuy kama-chikuykunata maqapakuywan pakipakuywan llaki qatinanmata amachanapaq chaynapi ama ñakarinchikpaq.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Atipanakuypi tapukuyta musuqmanta yachapakuqkunawan yachapay:

Llamkanakuna
caja:
chaninchanapaq
llamkanakuna

¿Imaynatataq yanapayman wasipi ayllupipas kirichiq qunqay imapas kaqkuna amachayta?

Chaymanta, ima ñiqipi kasqankumanhina, ima pachapi kasqankuta chiqapchanankupaq minkay. Qawachiytaq chay kasqanta qispichispankum atipanakuyla allinta kutichinqaku.

III pacha

Huk llapan atiqta unanchasun

- ⊙ Yachay wasipi huk huñuta ruray llapan atiqniykichik unanchanapaq.
- ⊙ Qawachiy llapan atiqninkunaqa qunqay llakikuna amachanapaq runakuna mana kirisqa kanankupaq. Chaypaqmi, llapan atiq maykuna ima kanankunata waqaychanan wasinkupi, yachay wasipi, ayllunkupi tarispa hinaspa wakin runakunata ayqichinqa maqakuymanta utaq urmananmantapas.
- ⊙ Kay EdA allinnin rimasqankunata yachapay yuyanapaq amachakuykuna nisqankunatapas.
- ⊙ Llapan atiqnin unanchay qallarinkupaq. Imayna niraqninkuna kananpaq rimanakuchunku hinaspa huk rapipi dibujachunku. Llapan atiqninku tukuy atisqanpi hamutanankupaq qawachiy chaywan rurananku qispichinankupaq. Kaynata, pawan, kallpasapa, utqay, tukuy atiq.
- ⊙ Dibujayta tukuruptinku imayna atiyiniyuq kasqanta yachaspanku, sutin churanankupaq kallpanchay.
- ⊙ Wasipi, yachay wasipi, distritopi llapan atiqkuna qunqay imapas kanankunata waqaychanankupaq riqsichunku, chaykuna kanman, llikakuna, barandakuna, willakuq cartelkuna. Chay imapas kanankuna dibujanankupaq mañay.
- ⊙ Kallpanchay runakuna iskay ima llaki qatinan kasqanpi hamutanankupaq chaytañataq llapan atiqkuna amachaypaq kachkanku. Kaynata, huk runa plátano qarapi lluchkachkan. Chaykuna dibujanankupaq mañay hinaspa hamutachun llapan atiq imatataq yachachinman chay llaki qatinankuna amachanapaq. Kaynata, plátano qarapi lluchkaq runakunata yanapaspan, ninman: "Rurukunapa qaranta manan pampapi wischusqata saqinachu, pipas lluchkaykuspam kirichikunman".
- ⊙ Yachay wasipi unanchasqanku llapan atiqta riqsichichunku hinaspa imapas kasqankunamanta dibujasqankuta qawachichunku hinaspa ima yachachikuytataq llapan atiqninku ninman.

IV pacha

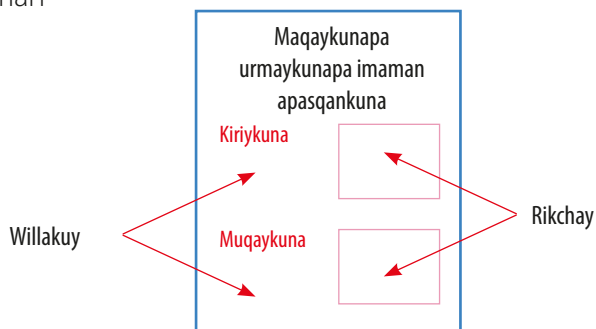

Huk churanata rurasunchik

- ⊙ Niy huk huñupi huk churanata rurachunku maqakuy urmay kaptin imataq kanman, imaynatataq amachakunman chaykuna churanapaq.
- ⊙ Chaypaqmi huk fólde kanan, huk rapi, tukuy llimpiyuq lapizkuna, plumonkuna, lapicerokunapas.
- ⊙ Qallarinkupaq, uyantam rurananku churanankupi riqsichinanku rikchaywan.
- ⊙ Qallariypi akllana ruranankupaq mañay chaypi riqsichinanku ñiqichanankupaq. Kayna ñiqichanankupaq.

nankupaq yachachiy:

- ¿Imaynataq maqaykuna urmaykuna kanman?
 - Maqaykuna urmaykunamanta imataq kanman
 - Imayna amachaykuna
- ⊙ Minkay churanankunapi sapa uyata qispichichunku. Sapakamapi huk sutita churakunqa, kaptinqa, uchuy sutintapas maynin kasqanpi. Chaymanta huk rikchayta dibujanqaku hinaspa waqtanpi willakuyta qillqanqaku. Kaynata qaway:

- ⊙ Tukurquspanku, folderpi ñiqichanankupaq qawachiy. Chaypaq, rapikunata churana qallariy akllanapi qawachisqanmanhina. Churana lliw qispichisqapa ñawpaqninpi, qallariypi akllanata hinaspa uyanta churanqa. Chaytam, yachay wasipi yachachinakunqaku.

V pacha

Qatapi willakuy maqchirinata ruranchik

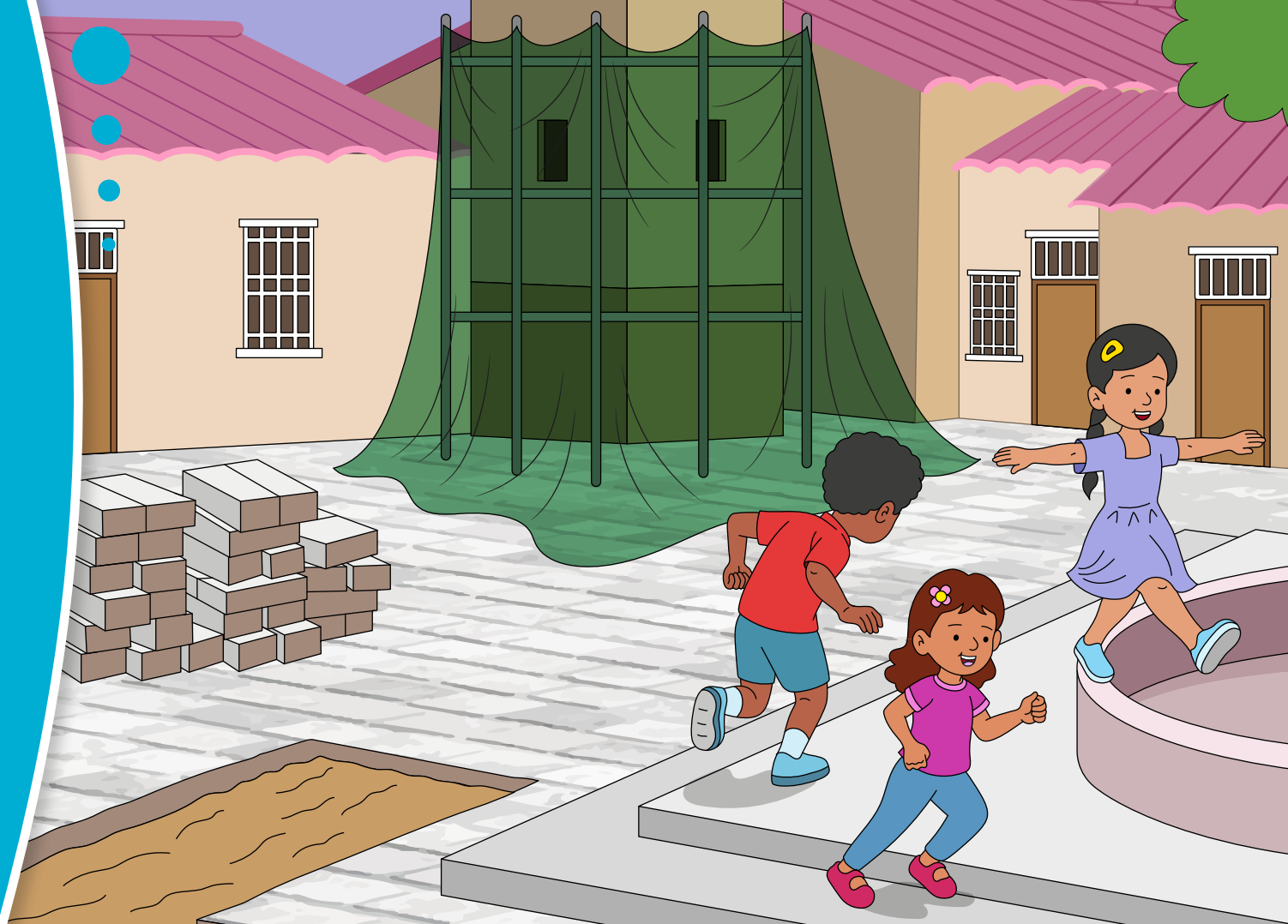
- ⊙ Qatapi huñupi willakuy maqchirina ruranankupaq mañay maqaymanta urmaymanta willanapaq hinaspa amachanapaq: wakin kirisqakunamanta rurachunku, muqaymanta, sikikuykunamanta, pakiymantas, uma pakiymanta tukuy maqapay pakipaymantapas.
- ⊙ Fotokunata qawachiy mayqin willakuna qatamanta imayna chay ruray yachanankupaq.
- ⊙ Willakuna qatapa rakinkunapa sutinkuna churayta yanapaykuy. Qatipihinam kanman: “Willakuy”, “Wakin niraq kirichiykuna”, “¿Imayna ruray?”, “Amachanapaq yachachikuykuna”.
- ⊙ Yachachiy willakuna qatata manaraq rurachkaspa chaytahina yachanankupaq rapipi rurachunku. Chaypi, allichakunqaku imaynatataq rakinqa willakuna qatata ima rikchaykunatataq hapirinqaku.
- ⊙ Niy, willakuyta qillqaspaqa, willakuna qatapa imamanta kasqantam riqsichina allin kasqanmantapas.
- ⊙ Yachachiy cartulinawan utaq llimpiyuq papelkunawan rurachun, chaymantapas willakuna qata qawana kananpaq rikchaykunata churachun. Yuyay willakuna qataqa qawanapaq willakunam. Willakuna qata patankunapi kuchunkunapi sumaqkunata churachwanmi, ichaqa manam llumpaytaqa churanachu.

Tukurquspaqa, hawapi kaq yachakuq masinkuman yachachinankupaq niy paykunapas likanmankum hinaspa yachapanmanku.

EdA

2

Kuchukuykuna yawarchakuypas

Rosa turin Juanwan pukllaq llusqirquku mana unaychu plazata wasimasin Pablwan Cata-linawanpas. Paykunaqa achka warmakunatam yaku pultuqpi rikurquku hinaspa payku-nawan pukllanankupa kuskanchakurquku.

Yaku pultuqpa kasqanman kallparquku, hichpanpiña kachkaspa, Pablo urmaykun hinaspa umanta anchata takarqun huk patapatapa ñawchinpi. Yawar llusqiyta qallaykun. Musyarqus-pam warmakuna anchuykunku hatarichispa yanapanku, ichaqa mancharisqam kachkarqaku hinaspa ima ruraytapas atinkuchu.

- ¿Yachankichu imaynatataq rurana pipas kirikuptyn utaq kuchukuptinpas?
- ¿Qam ninkichu mayqin yaku pultuqpi kaq warmakuna urmaykunmankuchu nispa? ¿Imataq kanman mayqinpas paykuna urmaykuptin?

Atipay

¿Imaynatataq yachachiyman
waqtaypi kaqkunata pipas
yawarchakuptin imapas
ruranankupaq?

Kuchukuy yawarchakuykuna

Yawarchakuyqa Kan aycha qaranchik hinaspa ñuti sirkanchik. Ilikuptin yawar llusqiyami. Achka yawar llusqiptinqa yawar taqtakuymantam rimanchik, ancha manchakuypaqmi yawarchakuq runatam sasachakuyman apanman. Kaypiqa rimasunchik pisillamanta yawarchakuymantam, chayqa kan sapa kuti pisillata kirikuptinmi

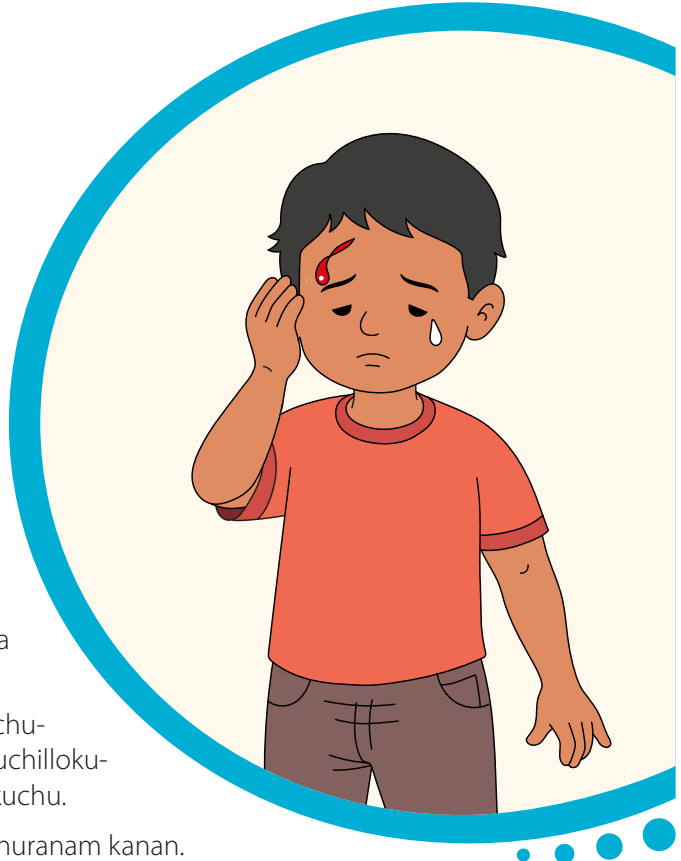
Imapas kananmanta

- Kirikuna uma qarapi utaq ñawi qarapi urmay maqaykuykunapas
- Pukllay (fútbol, básquet, artes marciales, boxeo, patinaje, skate, tukuy.)
- Kuchukuykuna

Amachay

- Sapa kuti maykuna purinanchikta chuyanchana.
- Kikinchik waqaychakunachikta hapirina (casco, muqu harkachina, tukuyta.).
- Warmakunapa haypananpi imapas kuchukuna tuksiqkunata ama saqinachu (cuchillokuna, tijera, yawri, tukuy.) ama hapichunkuchu.
- Sasachakuypi hampikunapaq hampi churanam kanan.

Qapaq ruraykuna

Sasachakuypi yanapaqkunaman tayta mamakunamanpas willana.

¿Imatataq rurana?

- Pisilla yawar kaptinqa, kirita yakuwan jabonwan mayllana.
- Ancha Yawar kaptinqa, manam suyanachu mayllaspaq chay pachalla kirita ñitina.
- Iskaynin kasqanpim, chuyanchasqa gasawan wankuna chunka minuto (utkuta manam hinanachu) yawar sayachinapaq.
- Hampina wasiman apana chaninchasqa hampisqa kananpaq. Wakiqpiqa aycha qara utaq uma qaram sirasqa kanqa.

¿Imatataq amachana?

Ima yaykusqantapas manam suchuchinachu (clavo, qispi, fierro) kiriman yaykusqanta, suchuchispam aswan anchata yawarchachwan. Sasachakuypi yanapaq wasiman unquqta chay pachalla astana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

32 hinaspa 33
uyapi chiqap
kaqkunata
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Ñawpaqnin uyapi qapaq rikchayta riqsichiy. Chaymanta, mañay rimanakuchunku imataq warmata chayarqa imaynatataq yanapana.

Qispichiy

- Yachachiy imataq yawarchakuy imaraykutaq sapa kuti chay kan. Qawachiy yawarchakuyqa kanmanmi pisilla, tumpalla utaq anchapas (yawarchakuy) chaymanhinam imaynata yanapana hinaspa unquq runata allinta hampina. Qapaq imayna ruranakunata yachachiy.

Wichqay

- Niy wakin allin ruraykuna mana allin ruraykuna kasqanta warmakuna ruranankupaq utaq mana ruranankupaqpas chaynapim warmakuna kutichinqaku allinmi utaq manam allinchu nispas. Hinaptinmi, yachachikuy allin yachasqankuta chaninchasunchik.

IV pacha

Qallariy

- Qapaq rikchayta qawachiy hinaspa mañay rimanakuchunku paykuna urmaspa maqakuspa chayanachu karqa.

Qispichiy

- Mañay huñupi yachapachunku yachachikuyta. Qatinanpi, sapa yachakuqkuna huk yachayta ñawinchanqa wakinñataq upallalla ñawinchachkanqaku. Amachakuy allin kasqanta qawachiy kunanmanta qipaman imapas ruranankutapas mañay.

Wichqay

- Qawachiy kaynakuna kaptin llapanchikmi ima rurytapas yachanachik. Masinkunawan ayllunkunawanpas yachachinakunapaq kallpanchay.

V pacha

Qallariy

- Ñawpaqnin uyata qawanankupaq mañay mañaytaq imamantataq yachanqaku hinaspa chaymanta imatataq yachanku. Paykunapa yachayninku yachachinakunankupaq kallpanchay.

Qispichiy

- Mañay is kaypi huñunakuchunku hinaspa yachayta yachapachunku. Tukupsa tapukuchunku yachay allin yachasqanku chaninchanapaq.
- Kayman yaykunankupaq mañay <https://bit.ly/3QSiRhl> hinaspa videokunata qawachunku kirikup-tinchik aychanchikpi ima kasqan yachanankupaq hinaspa yachasqanku huntapanankupaq.

Wichqay

- Hamutanakupaq kallpanchay yawarchakuy kaptin yachaywan yanapanamnta kay yachay sapa punchaw kawsayninpin imaynatataq yanapanqa.

Sinqamanta yawarchakuy (epistaxis)

Sinqamanta yawarchakuy utaq epistaxis sapa kuti warmakunapim kan. Kanmi, kkillanmanta sinqaman-ta yawarchakuy, pisillam manam llakikunapaqchu. Manaraq chuna minutopim sayachichwan.

Imapas kananmanta

- Qapya yawar sirkakuna
- Ancha rupay utaq ancha chiri
- Chirichay alergiakuna
- Sinqata wiqukuspa
- Sinqata takakuspa

Amachay

- Chichayta alergiakunata hampina.
- Warmakuna unay rupaypi kananta amachana.
- Warmakunata yachachina sinqanku tuquta huqu tiksiban pichakunakupa.
- Warmakunata yuyachina sinqanku ama wiqukunakupa, sinqankutam yawarchakur-qunkumanku.
- Sillunkum kuchusqa kanan.
- Sapa kuti sinqan yawarchakuq runaqa hampiqpa chaninchasqanmi kanan.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Sasachaykuypi yanapananpaq yachaqwan yanapachikuna.
- Yawarchakusqata chaninchana. Uman utaq sinqan takakusqanta yachana.
- Tayta mamanta utaq uywaqninta qayana pisilla mana llakikunapaq yawar sutuptinpa.
- Takakurquptin sinqan yawar-chakuptinqa, Sasachakuq utqayman hampina wasipi utqayman apana chaninchaspa hampinapaq.

¿Imaynatataq kkillanmanta sinqamanta yawarchakuqta?

- Ñawpaqman umata kurkuchina hinaspa chunka minuto yawar-chakuq sinqata ñitina.
- Siminta samananta yachana.
- Warmata manam sirichinachu manam umanta hanayman qawachinachu.
- Chunka minuto tukuyta yawar mana samaptinga, sasachakuy-pi utqayman yanpaqman apana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

32 hinaspa 33
uyapi chiqap
kaqkunata
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Ñawpaqnin uyapi qapaq rikchayta riqsichiy. Chaymanta, mañay rimanakuchunku imataq warmata chayarqa imaynatataq yanapana.

Qispichiy

- Yachachiy imataq sinqa yawarchakuy imaraykutaq chay kan.
- Qawachiy imakunataq rurananku sapa kuti mana yawarchakunankupaq yawarchakuptinqa iam-tataq rurananku.

Wichqay

- Kikinkupa siminkupi rimarinakupaq kallpanchay ima nintaq “Qapaq ruranakuna” nisqapi churasqa rikchaykuna.

IV pacha

Qallariy

- Minkay haykapipas sinqankumanta yawarchakusqakuchus imaraykutaq karqa chayta yachachi-nakuchumku.

Qispichiy

- Iskayninka huñunakuchunku hinaspa yachapachunku imarayku kasqanta hinaspa imayna amacha-nata. Rimanakuchun imaynatataq chayna amachay yanapanman sinqa yawarchakuy mana sapa kuti-lla kananpaq.
- Mañay ñawinchachunku “Qapaq ruraykuna” willakuyta. Hinaspa, mañaytaq videota qawachunku <https://bit.ly/3se0Qjp> nisqaman yaykuspa.

Wichqay

- Yachachiy iskayninka huñunakuspa mana takakusqa sinqamanta yawarchakuy imayna sayachiyta qawarichichunku.

V pacha

Qallariy

- Imamanta yachananku sutinta niy mañay yachachinakuchun sinqankumanta yawarchakurqaku-chu imaynatataq hampirqaku.

Qispichiy

- Yachachiy tukuyta yachapachunku sinqa yawarchakuymanta yachachikuyta.
- Mañay huk yachakuq masinwan huñunakuspa yachasqankuta yachachinakuchunku. Chaymanta, mañay sinqamanta yawarchakuyta imaynatataq samachina.

Wichqay

- Yachachiy huñupi yachachinakuchunku sinqa yawarchakuy riqsisqankuta hinaspa yachachikuyta yachapaspa yachasqankutapas, imaynatataq kay allin kanqa sapa punchaw kawsaynikupaq.

Simi yawarchakuy

Sapa kuti simi yawarchakuyqa kiru tiyanankuna mana Allin kaptim kanman kiru hampiqmi qawanan. Hukñataqmi kanman simi kirichisqa kaptim, chaykunam haypanman hitakunata kirupa tiyanankuna-tapas, hinaptin huk utaq achka kirukuna wichirqunman

Imapas kananmanta

- Maqanakuykuna
- Urmaykuna (mitkaspa uyanpa wichiy)
- Saqmanakuspa pukllaykuna (fútbol, básquet, artes marcialeskuna, takanakuy)

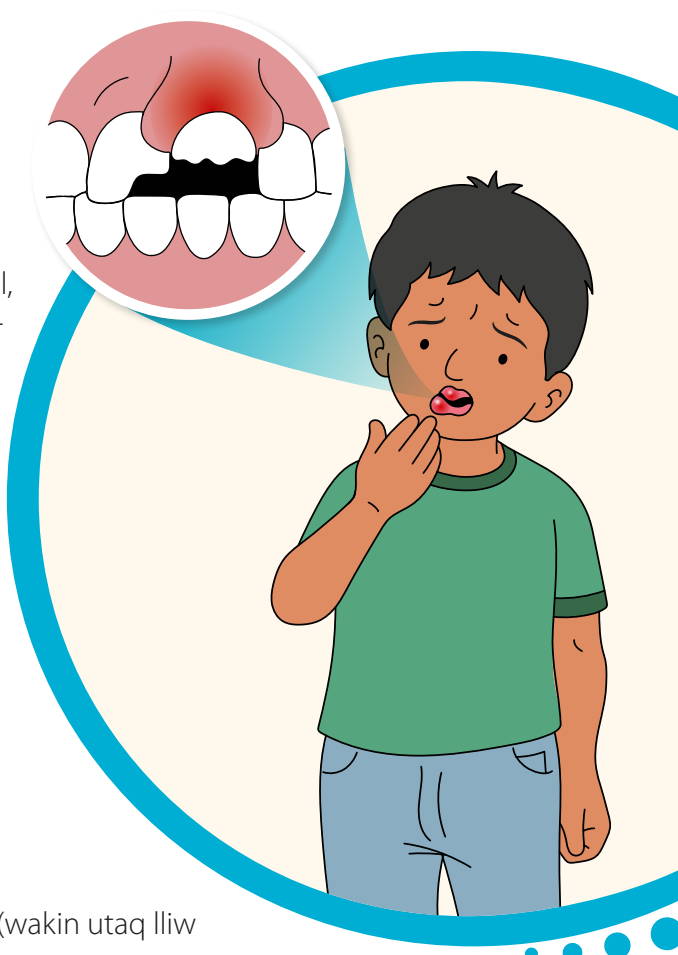
Amachay

Harkachikunam siminchikta saqmanakuspa pukllaypi siminchik kirunchikkuna kirichiyanta amachanapaq.

Musyaykuna

- Nanay
- Hitanchik uyanchik punkiy
- Pisilla yawarchakuy utaq tumpalla
- Wakin kirunchikmi wichirqunman (wakin utaq lliw (llapan kiru))

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Tayta mamakunaman willana.
- Sasachakuypi yanapaqkunatam chay pachalla waqyana yanapanapaq.
- Pisilla yawarchakuptinqa, llampullata simita yakuwan utaq kachiyuq yakuwan pichana.
- Uya punkirquptinqa, chirita hinay. Huk toallapim rankata wankuna manan hinallataqa kamas kiriman hinanachu.
- Huk takyaq kiruta wichirachispaqa (mana wawa kirutachu), huqarina hinaspa sueropi churana utaq kachiyuq yakupi.
- Utqayman kiru hampiqman rina.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

32 hinaspa 33
uyapi chiqap
kaqkunata
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Mañay uyapi qapaq rikchayta qawachunku hinaspa nichunku imanarquntaq warmata.

Qispichiy

- Yachachiy imanarquntaq warmata imaraykutaq sapa kuti chayna kan.
- Imayna kasqankunata niy hinaspa rikchayta qawachispa yachachiy. Yachachiy chayna kaptin imataq rurana.

Wichqay

- Huñunakuspa imapas yachasqanku yachachinakunankupaq mañay.

IV pacha

Qallariy

- Ñawpaq uyapi qapaq rikchayta sutintapas qawachiy. Hinaspa, chay yachaymanta paratahina hamutachiy.

Qispichiy

- Mañay simi kiru kirichiy manta yachayta ñawinchachunku. Allin yachasqankuta chaninchay hinaspa yachapachiy.
- Yachachiy wawa kiru kasqanmanta chayqa wichichunpas, qipatam hina chaypipuni musuq takyaq kiru wiñanqa.

Wichqay

- Minkay simi kiru kirichisqa kaptin utqayman allinta ruray allin kasqanmanta hamutachunku.

V pacha

Qallariy

- Qapaq rikchayta qawachiy hinaspa kikinkupa yachayninkuta ayllunkupi qawasqankutapas yachachinakuchunku. Sasachakuy kaptin ima rurayta yachankuchus. Yachasqankuta qillqay.

Qispichiy

- Mañay iskayninka huñunakuchunku hinaspa kуска yachayta yachapachunku. Yachay uchuy sutin ñawinchayta tukuspa, yachasqankumantam rimanakunaku hinaspa yachachinakunaku.
- Mayqin mana allinyachasqakunata allichay. Yachachiy musyaykuna chaninchayqa kiri imayna kasqan yachaytam allinta yanapanqa.

Wichqay

- Qallariypi yachasqanku nisqankuta tupachiy kunan yachasqankuwan. Pizarrapi yanqa ruraykunata pichay hinaspa huntapay yachayta yachapaspa yachasqakunawan.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Atipanakuypi tapukuyta musuqmanta yachapakuqkunawan yachapay:

Llamkanakuna
caja:
chaninchanapaq
llamkanakuna

¿Imaynatataq muyuriqniypi kaqkunata pipas yawarchakuptin ima ruranmanta yachachiyman?

Chaymanta, ima ñiqipi kasqanmanhina, minkay kasqanku pachapi chiqapta rurachunku. Yachachiy chiqapta qispichispam atipanakuypi kutichinqaku.

III pacha

Qapaq ruraykunatam riqsichisunchik

- Yachay wasipi kimsanka huñunakuy hinaspa mañay huknin yachaykuna akllanankupaq mañay EdA 2 nisqapi yachapasqata:

Kuchukuy yawarchakuykuna

Simi yawarchakuy

Sinqa yawarchakuy

- Qawachiy paykunam qawarichinqaku akllasqanku imapas kaptin ruranankuta. Chaypaqmi, yachanapaq ruranaku chayna niraq imapas kasqanta.
- Qawapay paykunawan musuqmanta kuchukuy utaq yawarchakuy kaptin qapaq imapas ruranakunata.
- Yachasqankutam allinta yachana qawarichinapaq ruraykuna yuyanankupaq niy.
- Yachachiy huk Warma kirisqa qawarichinapaq, iskayñataq unquq yanapaq kachunku.
- Qawarichinankuta yachapanankupaq kallpanchaykuy. Chaynapi, imapas ruray qunqasqankuta yachapanaku hinaspa allinta qawarichinqaku.
- Yachapasqankuta qawana hinaspa allin kananapaq yachachiy.
- Huk punchaw huk hora yachay wasipi qawarichinankuta rimanakuychik. Qawarichiykunata tukurquspa, yachapaqhina niy, chayna kaptin imapas ruranankuta.

IV pacha

Tukuyninpi tupaqta qillqasun

- Huñunakuchunku hinaspa yachachiy tukuyninpi tupaqta qillqachunku kay EdA nisqapi yachapasqankumanta.
- Iskay imamanta rimay akllanankupaq niy tukuyninpi tupaqta qillqanankupaq: kuchukuy yawarchakuymanta, sinqa yawarchakuy utaq simi yawarchakuymanta.
- Yachachiy tawa tukuyninpi tupaqta qillqachunku (sapa imamanta rimaspa iskayta) chayna sasachakuypi kaspanku imapas ruranankumanta.
- Tukuyninpi tupaqta manaraq rurachkaspa, musuqmanta akllasqanku yachayta yachapachunku.

- ◉ Chaymanta, hamutayninkuta parachichunku chay rimasqanku simikuna chaykunam tukuyninpi tupanman. Pichanapaq kaqpi qillqaychik.
- ◉ Yachachiy imayna tukuyninpi tupaqtataq akllanqaku: consonante utaq asonante. Yuyachiy qatiqui kaqta ima niraq tukuyninpi tupaqmanta:
 - Consonante tukuyninpi tuqyay tupaq: iskay utaq aswan versokuna llapan tuqyayninpi tupanku (hanllalli consonantekunpas) verso tukuyninpi aswan tuqyay hanllallimanta pacha.
 - Asonante tukuyninpi tuqyay tupaq: iskay utaq aswan wakillanpi tukuyninpi tuqyay tupaptinmi (hanllallillapi) verso tukuyninpi aswan tuqyay hanllallimanta pacha.
- ◉ Yachachiy versionkupi imayna tukuyninpi tuqyaynin tupananta churachunku. Kaykunata qawachiy imayna tukuyninpi tuqyay tupasqanta (chay puralla achahakunam verso tukuyninpi tuqyaynin tupasqanta qawachin) akllaspa ruranankupaq.

_____	A
_____	B
_____	B
_____	A

_____	A
_____	A
_____	B
_____	B

_____	A
_____	B
_____	A
_____	B

- ◉ Mañay hamutachunku tukuyninpi tuqyaynin tupaqwan imatataq unanchaspa rimanqaku. Chaymanta, niy yachapachunku hinaspa tukuyninpi tuqyaynin tupaqta qillqachunku hinaspa yachay wasipi riqsichichunku.

V pacha

Willakuna folletota qillqasunchik

- ◉ Mañay huñunakuspa willakuna folletota qillqachunku kuchukuy, yawarchakuy, sinqa yawarchakuy, simi yawarchakuy kaptin imapas ruranamanta.
- ◉ Yachachiy qatiqui kaqta yachachunku:

¿Imapaqtaq qillqanqaku?

¿Pikunataq ñawinchanqaku?

- ◉ Imawan ruranankupaq mañay qatiqui kaqkunata: bond A4 utaq A3 rapikunata, plumonkuna, lapicerokuna, llimpikunatapas.
- ◉ Tukunankupaq manaraq rurachkaptin, pichanapaq kaqllataq rurachunku folletopi churananku qillqata. Mañaytaq ima willakuytataq churanqaku sapa uyapi chayta hamutachunku hinaspa ima rikchaytataq yapanqaku, ima llimpitataq churanqaku qillqapa sutinpaq uchuy sutinpaqpas.
- ◉ Pichanapaq kaqta rurarquspaqa, yachachiy hukkunawan qunakunankupaq hinaspa yachapaspanku aswan imayna allin kananpaq ninakuchunku.
- ◉ Willakuyninku tukusqaña kananpaqqa, mañay bond rapita hapispa chawpimanta patarachunku.
- ◉ Uyan hawapim sutinta churanqaku hinaspa qillqankupa yaykunanta siqinqaku. Yaykunan sumaq unanchanankupaq kallpanchaykuy.
- ◉ Uyankuna ukunpi hawanpipas qapaq willakuyninkutam riqsichinqaku. Chaypaqmi, pichanapaq qillqankuta allichaspa musuqta qillqanqaku hinaspa munasqanku rikchayta churanqaku.
- ◉ Yachay wasipi qillqanku riqsichinankupaq kallpanchay hinaspa ayllunkuwan yachachinakuchunku.

EdA

3

Wañunayay pititiykuna

Raquel yachay wasin pampapim kachkarqa hinaspa masin Rawul pampaman wichispa katataqta rikurqun. Chay pachallam yachachiqman anchuykun hinaspa pay unquqta waqtanpaman churaykun. Warmakunaqa qawanankupaq huñunakurqunku, payqa ama huñunakunakupaqmi mañarqa hinaspa sawnanman huk chompata churaykun.

Raquel yuyariqmi huk kutitam tion Jaime wasinpi yuyaynin chinkaq rikusqanta, ichaqa Rawulpa rikusqanqa huk niraqtaq karqa. Tiyunqa manam katatarqachu. “¿Imanarqataq Rawulta? ¿Imaynatataq yanapayman?”, nispam yuyaymanarqa.

- ⦿ ¿Imanarqataq Rawulta? ¿Chaynata haykapipas rikurqankichu?
- ⦿ ¿Imanasqataq yachachiq waqtanpata churaykurqa?

 Atipay

¿Imaynatataq riqsichiyman
yuyay chinaky pititiy kaptin
imayna ruranakunamanta?

Yuyaynin chinkay

Qunqaymanta mana unaychu yuyaynin chinkaymi. Pam-pamanmi runa wichin, iskay minutopihinam utqayman allinyan. Yuyaynin chinkasqa kachkaptin, runaqa samanmi sunqunpas tipukyanmi.

Imapas kananmanta

- Mana mikusqa kay
- Llumpay unayta intiman qawachikuy utaq llumpay pisipay
- Yakumanta chakiy
- Llumpay imayna kay (manchakuy, llaki, piñakuy)
- Qunqayllamanta utqayman sayariy

Amachay

- Yachasqanchik imapas kananmanta amachakuna.
- Manaraq yuyaynin chinkachkaptin musyasqanchita riqsina, sunqu muyuy, anta rikukuy, mana kallpayuq, ayayay utaq yan-qapuni humpiy.
- Manaraq yuyaynin chinkachkaptin imatapas musyapaqa, yanapakuyta mañana, tiyana pampaman mana wichinanpaq hinaspa mana takakunapaq.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Runakunata hapina pampaman mana wichinankupaq.
- Yanapakuyta mañana. Yachay wasipi sasachakuypi yanapakuqta llamkachina hinaspa tayta mamakunaman willana.
- Hunquq runa samasqanta tipukyasqanta yachana.
Chakinta huqarina Yawar umanman ñutqunman chayanapaq.
- Allinmi ima musyanakunam kan hayka pachataq allinyaypi unan.
- Hawka kanaman apana tayta mamanku chayamunankukama.
- Hampiq unquywan mana sasachakunapaq chaninchanantam nina kanmanmi anemia, wañuymaña, imapas.

¿Imatataq amachana?

- Yuyaynin chinkasqa runata sapallanta manam saqinachu.
- Manam sayarichinachu, kuyuchinachu utaq utqayman apanachu.
- Lliw yuyaynin manaraq kutimuptingqa manam mikuchinachu manataq upyachinachu.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

40 hinaspa
41 rapipi
chiqapkunata
llamkay

III pacha

Qallariy

- Ñawpaqnin uyapi qapaq rikchay qawanankupaq minkay hinaspa imanaruntaq warmata nispa rimanakuchunku.

Qispichiy

- Qapaq rikchaypi warma imanasqanta yachachiy imanasqataq chakinta huqarichkanku. Chay rikchayta qawaspa yachachiy, imataq yuyaynin chinkay imanasqataq chayqa kanaman.
- Qawachiy imakunataq rurana yuyaynin chinkay amachanapaq, manaraq kachkaptin musyachkaspaqa, yanapakuy mañanankupaq kallpanchaykuy.
- Yachachiy pipapas yuyaynin chinkaptin imatataq ruranmanku aswan mana anchayachinapaq imatataq rurananku.

Wichqay

- Paykunawan hamutay kay puriykuna riqsiy allin kasqanmanta amachanapaq imayna ruray yachana-paqpas.

IV pacha

Qallariy

- Mañay yachachinakuchunku yuyaynin chinkay ima kasqanta yachankuchu pipapas yuyaynin chinkasqanta haykapipas rikurqakuchu. Chaymanta lliw yachasqanku rimanankupaq minkay.

Qispichiy

- Mañay iskayninka yachapachunku hinaspa rimanakuchunku. Mana allinta yachaspaqa, yachay wasipim tapukunanku yachapachinapaq.
- Yachachiy rimachunku imanasqataq qapaq imakuna ruranamanta yachachinku.

Wichqay

- Mañay yachakuchunku <https://bit.ly/45vifCv> nisqaman yachasqanku kallpanchanapaq. Yachachiy kinkumanta yachachinakuchunku imatataq rurananku pipapas yuyaynin chinkarquptin.

V pacha

Qallariy

- Mañay yuyaynin chinkaymanta riqsisqankuta yachachinakuchunku. Hinaspa, qawachiy qapaq rikchayta qawachunku hinaspa tapuy imanasqataq kuraq runakuna warmapa chakinta hanayman huqarichkanku.

Qispichiy

- Mañay uyapi qusqa yachachikuyta lliwta yachapachunku. Mana allinta yachaptinkuqa tapukunankupaq kallpanchaykuy.
- Niy huñunakuchunku hinaspa rimanakuchunku lliw yachasqanku yachachinakunankupaq chay allin kasqan hamutanankupaqpas.

Wichqay

- Qawachiy kikinkupa rimayninkupi yachasqankumanta qillqachunku.

Pititiykuna

Pititiykunaqa kan ñutqunchikpi ñutu sirkakuna chay pachalla kunaptinkum. Achka niraq pititiykunam kan, kaypim rimasunchik riqsisqakunamanta, chaymi runapa yuyaynin chinkarqun hinaspa katatan utaq aychanpi taspikun. Kayqa pichqa minutom unanman.

Imapas kananmanta

- Rupapakuy
- Punkiy (meningitis, waraqu)
- Wañuymaña (musuq hampiq watuq utaq hampikuy saqiq), umapi ancha takakuy, muqullukuna.

Musyaykuna

- Ñawpaqta: qawakuy, uyariypi utaq muskiypi hukmanyay, sunqu muyuy, manchakuy, muspayhina, qapariykuna.
- Kasqanpi: yuyay chinkay, katatay manchapa taspikuy (rikrapí chankakunapipas), lawtay utaq simipi pusuquy.
- Qipata: uma nanay, pantay, pisipay.

Amachay

- Wañuymaña hampikuy tukuy.
- Wañuymañayuq runakunaqa manam yanukunmankuchu manataq carrota apanankuchu manataq maquinatapas ima llakimanpas chayarqunmanmi.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Yanapakuyta mañana. Yachay wasipi sasachakuypi yanapakuq kutichinanta llamkachiyp hinaspa tayta mamakunaman willana.
- Simiman ama imatapas hinanachu manataq sayachinachu utaq hapinachu pititichkaptin, imanarqunmanpasmi chaykuna.
- Muyuriqpi rumi utaq kuchukuq imatapas pichana imanarqunmanpasmi chaykuna. Waqtanpata pampapi churana allin samanapaq.
- Lentesninta suchuchiy (kaptinqa) kunkanpi tiqukuq pachata suchuchiy.
- Sawnanpi ima llamputa churay.
- Hayka pacha chay kasqanta qawapay.
- Imataq ñawpaq karqa, pititichkaptin utaq qipatapas. Tayta mamanman willay utaq hampiqmanpas.
- Hunquqta hampina wasipi sasachakuypi yanapaqman apana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

40 hinaspa
41 rapipi
chiqapkunata
llamkay

III pacha

Qallariy

- Qawachiy musuqmanta qallariypi rikchayta hinaspa tapuy yachankuchus Rawulta imanasqanta. Kikinkumanta hamutasqanku rimanankupaq minkay.

Qispichiy

- Pititiymanta uyakunata qawachiy hinaspa mañay rikchay qawanankupaq. Chaymanta, yachachiy imataq pititiykuna imaynatataq musyana.
- Imarayku kasqankunata niy hinaspa pipas pititiptin imapas ruranamantapas niy.

Wichqay

- Wakin tapukuykunata tapuy yachapasqa yachaykunamanta hinaspa mañay kikinkumanta kutichinankupaq.

IV pacha

Qallariy

- Ñawpaqmanta yachasqankuta huqariy, qatinqinpi tapukuykunata kutichinankupaq minkay: ¿pititiykuna ima kasqanta yachankuchu? ¿Imaraykutaq kan imataq rurana pipas chayna kaptin? Kutichisqankuta qillqay.

Qispichiy

- Kimsanka huñunakuchunku hinaspa yachachikuyta yachapachunku.
- Kimsanku yachay qusqa allin yachasqankuta yachay. Chaypaq, sapa ruraypi yachasqamanta rimanakuchunku hinaspa yanapanakuchun mana allin yachasqankunata yachachinakuspa.

Wichqay

- Sapa huñuta minkay siminkupi chaymanta yachasqankuta rimanakuchunku.

V pacha

Qallariy

- Mañay pititiymanta imata yachasqakuta yachachinakuchunku, pitapas pitititqta rikurqakuchu riqsinkuchu. Tapuytaq chayna kaptin imataq rurananku.

Qispichiy

- Iskayninka huñuy kunankama chaymanta yachasqankuta yachachinakuchunku hinaspa yachayta yachaparquspanku imataq yachayta munanku.
- Qawachiy yachayta kуска yachapachunku hinaspa kikinkupa siminkupi rimachunku sapa yachaypi yachasqankuta. Masinpa nisqanta huntapachunku mana allín kaptinqa allichachunku.

Wichqay

- Sapa iskay huñumanta hukta yachasqanku yachachinankupaq hinaspa allin kasqan hamutasqankuta rimanakuchunku.

Yachasqanchikta qawarichisun

Atipanakuypi tapukuykunata yachakuqkunawan yachapaychik:

Llamkanakuna
caja:
chaninchana
llamkanakuna

¿Imaynatataq riqsichiyman yuyaynin chinkaptin pititiptin imayna ruraymanta?

Chaymanta, imayna kasqankumanhina, kasqanku pachapi chiqap ruranankupaq minkay. Qawachiy chiqap qispichiywan atipana kaqta kutichinqaku.

III pacha

Siqisqa yachachikuyta riqsichisun

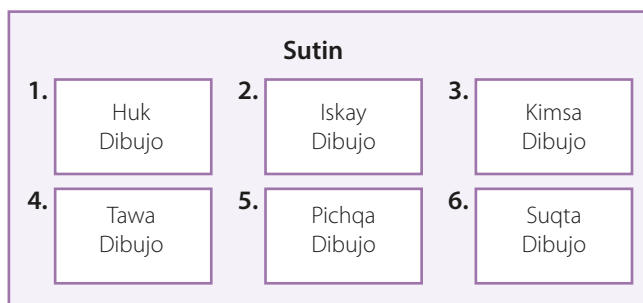
- Huñunakuchunku yachachiy rikchaywan huk yachachikuyta rurachunku yuyay chinkay pititiy kap-
tin chayta qatinankupaq. Chaypaq, mañay huk imamanta yachayta akllachunku.

Yuyaynin chinkay

Pititiykuna

- Paykunawan kуска yachapaychik yachay akllasqankumanta imapas ruranankuta.
- Mañay ima ninkutaq imaynatataq qawarichinqaku hinaspa chay rurananku ñiqipi kananpaq yu-
payta churachunku. Mañay rimanakuchunku imaynatataq kanqa yachachikuypa siqinkuna.
- Huk cartulinapi, riqsichinankupa sutinta qill-
qachunku hinaspa rakichunku hayka rurayku-
na dibujanankupaq. Qawanankupaq kay siqi-
ta riqsichiy.
- Yupay churayta qallatichunku hinaspa ha-
mutasqanku ruranatadibujachunku. Yuyachiy
chuyam kanan dibujokunaqa yachachikuyku-
na yachanapaqhina.
- Yupay churayta qallarichunku hinaspa hamu-
tasqanku ruranata dibujachunku. Yuyachiy chuyam kanan dibujokunaqa yachachikuykuna yacha-
napaqhina.
- Yachakuq ña qillqaptinqa, siqisqantam kuskanchanman qillqankunawan yachachispa.

Tukuspa, siqisqanku qatipanankuta mañay yachanapaqhinam kanan, hinaspa, yachakuqmasinku-
man riqsichichunku.

IV pacha

Huk kamachikuq hinaspa tapukuq dadota rurasunchik

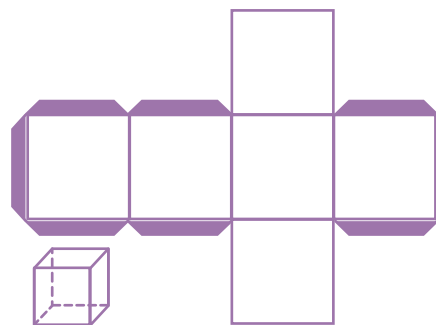
- Yachakuqkunata huñunay hinaspa willay huk dado ruranakupaq chaywan kay EdA nisqapi kaq
qawasqa dado ñiqi pukllastin kutichinapaq utaq qawachinapaqpas.
- Kay ruranapaqqa, mañay yachay wasiman qatiqui kaq llamkanankuna apanankupaq: cartulina, plu-
monkuna, laqana, tijera, llimpikunapas.

- Qawachiy musuqmantayachayta yachapachunku yuyay chinkaymanta pititiymantapas.
- Chaymanta, mañay chay yachasqankumanta suqta tapukuykunata qillqachunku utaq kamachikuykunata yachakuq dado chuqay tupaptin kutichinanpaq. Qatiqpim kachkan imayna tapukuykuna utaq kamachikuy kasqan:

¿Imarayutaq pititiykuna kan?

Niy imatataq amachana pipapas yuyaynin chinkaptin.

- Dado ruranapaq, quy kay llantuykunata kayta qatikuspa cartulinankupi ruranankupaq.
- Mañay kuchuchunku hinaspa tapukuykunata kutichiykunata sapa tawkuchupi qillqachunku. Llimpinmanku utaq sumaqyachinmanku dadopa sapa tawkuchunta munasqankumanhina.
- Mañay llantuyta laqachunku dado qispichinapaq. Imayna rurana qawachiy.
- Dadota qispichispa pukllayta qallarimanku. Chaypaq, pukllaq dadota chuqanan hinaspa kutichinan imataq wichayman qawaq dadopa uyanpi llusqisqanta.
- Niy ñawpaqta huñunakusqanpi pukllachunku hinaspa dadonkuta qunakuchun huk huñuwan.

V pacha

Huk willakuyta qillqasunchik

- Huñunakuchunku hinaspa yachachiy huk willakuyta unanchachunku yachapasqanku tukuy imamanta. Kay willakuyqa kanqa, willakuspan, chayna imapas kaptin imayna rurana qawachinanpaq yachay riqichinapaqmi.
- Mañay kay EdApi yachapasqa yachay akllanankupaq: yuyay chinkay utaq pititiykuna.
- Niy hamutachunku imamanta willakuy riqsichinankuta imakunas chay willakuypi kanqa. Yuyachiy huk willakuypiq kananmi qallariynin, huchanakuy, imayna tukuynin.
- Mañay hamutachunku imaynatataq chay willakuywan allinta yachachinqaku akllasqanku imamantapas.
- Minkay pikunataq ruraqkuna kanqa imaynatataq kanqaku. Chaypaq, mañay qillqachunku willakuyninpi ruraqkunamanta imayna kasqankumantapas.
- Yachachiy siqichunku hinaspa chaypi nichunku mayqan ruraysi willakuypa qallariqnin kanqa, huchanakuynin tukuyninpas. Mañay huk sutita willakuyinkupaq akllachunku.
- Mañay, lliw allichakusqanku kaptinqa, willakuyninkuta pichanallapaqraq rurachunku.
- Pichanapaq kaq willakuyninkuta qawapachunku kay tapukuykunata yuyaymanaspa:
 - ¿Willakuyniy imapaq kasqanta qispirqachinchu?
 - ¿Willakuypa imayna kasqanta riqsichiy?
 - ¿Allin qillqasqachu kachkan icha mana allin kasqan qawachikunchu?
- Yachachiy allichapaspa huk musuqta qillqachunku. Mañay willakuyninkuta dibujowan kuskanchachunku hinapa yachakuq masinkuwan ayllunkuwanpas yachachinakuchunku.

EdA

4

Kichkipay

Watan
kusi

Mirellaqa anchatam kusikuchkan primonpa watan raymichaypi. Takiytam anchata munan huk warmakunawan pukllaytapas. Payqa kallpachkan, ichaqa bocaditokuna kasqan mesanta rin mikunanpaq wakin chocolatekunata apakun. Kallpastin siminman hinan. Tiyanmi rikuspa nin: "Kallpastin amam mikuychu".

Masin Renatopa sullka wawqinpas chay raymipitaq kachkan. Paymi pukllananpa huk imanta hurqurqu hinaspa siminman apaykun raymipi wakin warmakunata qawastin.

- ◉ ¿Niwaqchu rikchaypi mayqin warma kichkiparqunmanchu? ¿Imarayku?
- ◉ ¿Imatataq yachachiwaq?

Ataykipi
Sikuy

Atipay

¿Imaynatataq runakunata
riqsichiyman imayna ruranata
kichkipaymanta amachaku-
nankupaq?

Kichkipay

Qunqaymanta lliw utaq wakinpi wayra yaykunanpi kichkiymi. Kichkipaq runa kunkanta hapikun, rimayta, huquyta, samayta atinchu, llañuta qaparín hinaspa uqiyan. Utqayman mana yapasqa kaspaqa, pisi minutollapim wañurqunman wayran tukurquptin.

Imapas kananmanta

- Warmakuna paya machukunapas
- Pukllanakuna imankunapas, pilakuna, ruyruchakuna, monedakuna arete-kunapas
- Ruyru chuchu mikuykuna, caramelokuna, uvakuna, aychakuna hinaspa maní
- Kichka tulluyuq challwakuna utaq chillpa tulluyuq aychakunapa

Amachay

- Warmakunapa haypananaman ñutu pukllanachakunata utaq ima ñututapas saqinachu.
- Chuchu mikunakunata warmakunaman paya machukunaman manam qunachu, aychakuna caramelokunata. Kichka tulluyuq chillpi tulluyuq aychatapas qaranachu.
- Mikuyta uchuykunallata kuchuna.

Mikuy pacha warmakunata paya machukunata qawana. Yachachina mikuy pacha manapukllananku, kallpananku, pawananku utaq mana asinankuta. Sirispa manam mikuy

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Yanapakuy mañay. Yachay wasipi sasachakuypi yanapaqpa kutichiyninta llamkachina hinaspa tayta mamakunaman willana.
- Yanapakuq hampiq chayamunankama, imarayku kichkipasqanta allichana qatinqin uyapi qillqasqamanhina.
- Challwapa kichka tullunwan kichkipaptinga, hampina wasiman utqayman apanapuni.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

48 hinaspa
49 uyapi
chiqapkunata
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Mañay qapaq rikchayta qawapayachunku. Chaymanta, tapuykuy: ¿Riqsichisqankupi imataq kachkan?

Qispichiy

- Yachachiy kichkipayqa utqayman yanapanam, kichkipaq runaqa wañurqunmanpasmi.
- Qallariypi yachachikuyta ñawinchay hinaspa yachachiy imaynatataq yachana pipas kichkipasqanta.
- Imayna amachanata niy hinaspa nipay warmakunapa sapa kuti rurasqankuta hinaspa amaña ruranakupa, kanmanami mikustin pukllay kallpakachaypas.

Wichqay

- Mañay rimachunku kikinkupa siminkupi imatataq rurana pipas kichkipaptin.

IV pacha

Qallariy

- Tapuy yachankuchus imaynataq kichkipay kanman. Kaymanta lliw hamutasqanku yachachinaku-nankupaq minkay.

Qispichiy

- Yachaymanta yachapanankupaq mañay. Kichkipay amachay allin kasqanta aswan niy.
- Yachachiy yaykuchunku <https://bit.ly/3qdvV6a> nisqaman hinaspa viedeota qawachunku yachasqanku kallpanchanankupaq.

Wichqay

- Mañay hamutachunku hinaspa yachachinakuchunku amachanapaq yachachikuy qatikuy allin kasqanta.

V pacha

Qallariy

- Yachachiy nichunku imatataq yachanku kichkipaymanta riqsispankuqa imatataq rurananku hinaspa imaynataq pipas kichkipaqta yanapanmanku.

Qispichiy

- Kimsanka huñunakunakupaq mañay hinaspa yachaymanta yachapachunku hinaspa yachasqankuta yachachinakuchunku. Amachanapaq yachachikuy ruranankupaq kallpanchay.
- Yachachunku pipas kichkipaspa huquptinqa, harkasqan wischunanapaq aswan kallpawan huqunanpaqmi nina. Kaywan mana wischuptinqa, qatinqin uyapi qawakuq yachachikuytam qatina.

Wichqay

- Wakin yachakuqkunata akllay hinaspa tapuy nichunku imaynatataq kawsaynikupi kaymanta amachakunqaku.

¿Imaynatataq kichkipaymanta yanapana?

Taqllapay

Warmam huk watayuq utaq manaraq watayuq kaptin

1. Wawata uraynanpaman simiyuqta hapina, qasqun makipi kanan muqu hawapi. Umanmi imanmantapas aswan uraypi kanan.

2. Pichqatam takana kallpawan kichasqa maki pampawan wasanpi (wasa chawpipi).

3. Siminta qawapana imatapas tarispaqa hurquna.

Warmam huk watayuqña kaptin

1. Warmapa waqtanman churakuna hinaspa ñawpaqman kurkuchina huk makiwan qasqunta hapispa.
2. Pichqatam takana kallpawan kichasqa maki pampawan wasanpi.

Heimlich warmakunapi makiwan ruray

1. Qunquraspa makita taka wichqasqayuqta churana, kuraq rukana ukuman puputi hawanta.

2. Takakunata tanqana utqayman ukuman hinaspa wichayman kutikutita ima kasqan wischunankama.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

48 hinaspa
49 uyapi
chiqapkunata
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Rikchaykuna qawanankupaq mañay hinaspa tapuy imapa rantinpitaq kachkan.

Qispichiy

- Imayna sapa ruranata allinta yachachiy. Tupaqnin rikchayta allinta qawachunku sapakamamanta allin yachanapaq.
- Yachachiy qawachiy unquq yanapaq runa imaynataq kanan sapa yanapaspa.

Wichqay

- Kikinkullamanta rurapakunankupaq minkay imayna ruranakuna yachachinanapaq.

IV pacha

Qallariy

- Rikchaykuna qawanankupaq hinapa sutin likanankupaq minkay. Chaymanta, kay willakuypi ima tarinankupaq musyayninkunata rurachunku.

Qispichiy

- Mañay iskayninka huñunakuchunku hinaspa kуска yachayta yachapachunku. Huk imayna ruraymanta mana allinta yachaspaqa, qillqanankupaq niy hinaspa tapukuchunku.
- Aswan niy allinta kay imayna ruranakuna yachayqa runatam kawsachinman nispas.

Wichqay

- Mañay, kikillankumanta, wakin yachakuqkuna imayna rurana yachasqakuta qawarichichunku.

V pacha

Qallariy

- Tapuy kichkipay kaptin riqsinkuchus wakin imayna ruranata. Yachasqanku willanankupaq minkay.

Qispichiy

- Mañay kikinkumanta sapakama imayna ruranakunata yachapachunku.
- Mañay iskayninka yachakuqmasinwan huñunakuchun hinaspa kikinkupura yachachinakuchunku sapakama imayna ruranakunata. Pipas huk puriy willayta sasachakuptinqa, huknin yachakuqmasinmi yachachispa yanapanqa.

Wichqay

- Yachay yapanapaq yachapachinapaqpas, mañay yaykuchunku <https://bit.ly/3Qoiknk> nisqaman hinaspa hamutachunku Heimlich makiwan ruray allin kasqanmanta allin rurachiymentapas.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Qawapay musuqmanta yachakuqkunawan atipanakuypi tapukuykunata:

Llamkanakuna
caja:
chaninchana
llamkanakuna

¿Runakunaman imaynatataq riqsichiyman kichkipay amachanapaq imapas mana ruranankupaq?

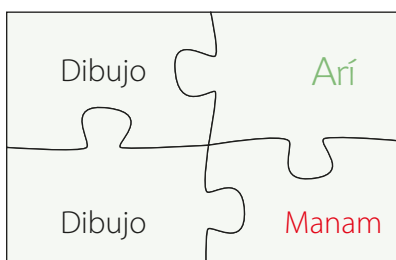
Chaymanta, ima ñiqipi kasqankumanhina, minkay paykunaman tupaq pachapi chiqap ruranankupaq. Niytaq chay chiqap ruraykunam sasachakuyta kutichinqa. Yachachiytaq chiqap ruraywanmi atipanakuy churasqata kutichinqa.

III pacha

Rompecabezakunata rurasunchik

- Yachakuqkunata tawanka huñunay utaq pichqankapas.
- Mañay yuyachunku imatataq rurananku huk kichkipay amachanapaq. Niy musuqmanta yachapanmankum.
- Mañay huk chayna ruranakunata akllachunku hinaspa hamutachunku imaynata chay huk allin ruray huk mana allin ruray kanman chay kamachikuymanta. Kayna, huk kamachikuy kan mikuyta uchuykunata kuchuy nispa, huk allin rurayqa kanman mikuy uchuykunalla kuchuy, mana allín rurayñataq mikuy hatunkuna kuchuymi.
- Chayna ruraykunapi hamutarquspanku, yachachiy tawa imayuqta hamutasqanku ruraykunawan rompecabezakunata rurachunku Arí utaq Mana churaspa allin ruraypaq mana allin ruraypaqpas.
- Qawachiy kay tawa imayuq rompecabezakunata maypi dibujo rimaykuna rinan qawachinapaq, hinaspa imaynatataq imankuna kuchunatapas.

- Cartonta utaq cartulinata aypuy imankuna ruranapaq. Siquyta yanapaykuy chayninta paykuna kuchunankupaq. Ruraykuna dibujanankupaq mañay. Simikuna qillqayta yanapay munaptinkuqa.
- Tukurquptinkuqa, huk huñukunawan rompecabezanku qawachinakunankupaq niy hinaspa pukllachunku tupachiypi imayna amachakuykuna yuyanankupaq.

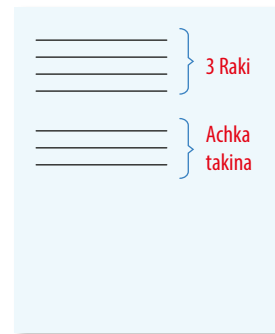
IV pacha

Huk takita unanchasunchik

- Huñunakunankupaq minkay. Chaymanta, yachapasqa imayna amachakuykunamanta huk taki unanchanankupaq niy yachakuqkuna riqsisqa mana sasachakuspa yuyanankupaq.

- Taki ruranankupaq huk imayna takinata akillachunku. Huk musuq taki unanchasqam kanan utaq ancha munasqanku riqsisqa takitapas hapirinmanku chaywan rimayta unanchanmanku..
- Yuyachiy takikunapaq rakin kanmi achka takinanku takipa huk mayninkunapi rikurin. Qatiqpihina kananta qawachiy wakin takipa rimayninkunatapas.

- Qawachiy musuqmanta yachapachunku imayna amachaykunata chayman hapipakuspa takipa rimayninta unanchachunku. Yachachiy tukuyninpi tupaqnuyuq kanman allin taki qispinanpaq.
- Mañay yachakuqmasinkuman takinkuta riqsichichunku. Chaymanta, huk yachay wasikunaman takinku riqsichinankupaq allichay.

V pacha

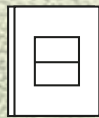
Qawanakunata rurasunchik

- Mañay huñunakuchunku videokuna ruranankupaq chaypi amachakuymanta yachachichunku hinaspa kichkipa kaptin imayna ruraykunamantapas.
- Amachakuymanta yachachikuykuna kuskanchanapaq rikchaykunata rurachunku. Niy kaykunam kanqa yachachikuykuna kallpanchanapaq.
- Imayna kasqankuna yachachinapaq, kaykuna qawanankupaq qawachiy.
 - Manaraq watayuq wawakuna imayna taqllana yachachinapaq huk muñecota hapiriy. Allinta yachachiy wawa marqaypi allin hapinapaq chaynatataq videonkupi qawachinanku.
 - Watanmanta wichayman imayna taqllana yachachinapaq, iskay yachakuqkunaman qawarichinanku. Yuyachiy taqllayqa yanqallam kanan manam kallpawan chiqappi hinachu.
 - Heimlich makiwan ruray yachachinapaqqa, niy huk yachanallapaqmi rurananku chaypiqa manam chiqap kallpawanchu rurananku, yachakuqmasinkutam imanarqunmanku. Hukñataq kanman dibujota makiwan kuyuchispa yachachinmanku.
- Yuyachiy videonkuta manaraq grabachkaspa yachapananku pntasqanku allichanankupaq. Grabanapaq allinña kaptinqa, mayqin ayllutapas mañachunku celularninpi grabaspa yanapanakupaq.
- Qawananku grabay pachapi, kay yachachikuykunatam qatinanku:
 - Allin uyarinapaq allintam rimananku, hinaspa allinta samachinanku.
 - Rikchayninkuta riqsichiy yachachikuykunata quspa.
 - Imayna kasqankunata yachana hinaspa qawachina allinta imayna ruranata.
- Yachay wasipi qawanakunata riqsirqachispa, yachay wasipa blogninman churkuychik.

EdA

5

Kañakuykuna

Jaime pusaq watayuq kachkan hinaspa mamanwan Luisa, Jorge hinaspa Nando wawqi pa-ninkunawan tiyan.

Mamanqa mesamanmi chawpi punchaw mikuyta qarachkan, musyakurqunmi ensaladapaq ima pisisqanta hinaspa qatuman rantiq rin.

Jaimeqa yuyarirqunmi coheteçillokuna huk wasimasin qusqanta hinaspa Luisaman qawachin. Chaymanta, tullpapi fosforota hapiykun ratachinanpaq. Chaynapi, Nando wawqinñataq mesaman anchuykun chupita muskipayaspan mikunayaptin. Uchuy Jorgeñataq mantelwan pukllacharqa

- ◉ ¿Imakuna kañakuymanta kanantataq kaypi qawankichik?
- ◉ ¿Kaykuna kaptin imakunataq amachakuna?

Atipana

¿Imaynakunatatag willakuyman
muyuriqniypi kaqkunaman ima
ruraykuna kañarqunamanta?

¿Imataq kañakuykuna?

Ninawan tupaspa rupaq yakuwan utaq rupaq imawanpas, planchawanpas aycha qara kirichiy utaq aycha ukupi kirichiy.

Imanasqataq ancha kañakuykuna kan

Kañakuqpa watan

Hayka (ukun) kañakusqan

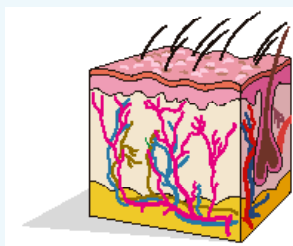
Maykama kañakusqan

Maykunapi kañakusqan

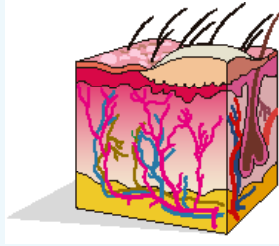
Hayka kañakusqankuna

Huk ñiqi

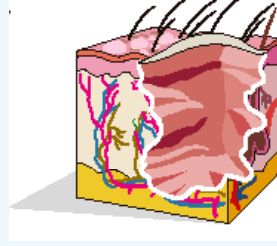
Hawallanmi kañasqa. Kanmi nanay, pukayay punkiypas. **Hayka pacha hampina:** qanchis punchaw.

Iskay ñiqi

Aycha qaratam kirichin qatinqin ukuntapas. Pusllukuna rikurin. **Hayka pacha hamikun:** chunka pichqayuq punchaw

Kimsa ñiqi

Aycha ukunkunatam kirichin. Aycha qaraqa chinkarqunpunim. Hayka pacha hampina: killakunam unanman wichqakunanpaq; chayraykum, hampinapaqqa kuchunam.

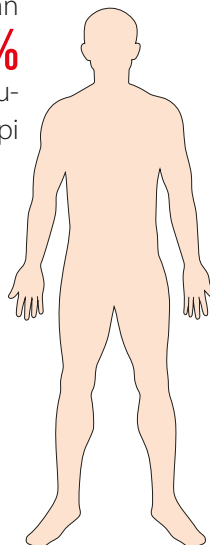
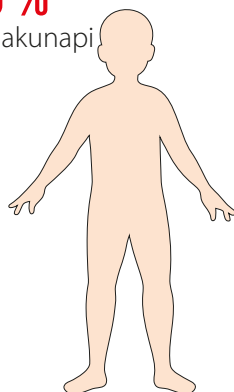
Maykama maykunapi kañasqa kasqankuna

Kayna yupayqa hatun kañasqakunapaqmi kayqa unquqpa kawsayninpin sasachachinman.

Aswan
10 %
warmakunapi

Aswan
20 %
hatun runakunapi

Maki pampa sayay kañasqa **1 %**

Uyapi, ñawipi, kunkapi, makikunapi, chakikunapi muqullukunapi kañasqakuna (kuchus, rikra, wallwa, muqukunapas) ancha nispam chaninchakun qipa punchawkuna sasachakuptin utaq hukmanta allinyaptin.

- Kallpata rurayta pisichin
- Mana rurakuq

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

62 hinaspa
63 uyapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Yachakuqkunata tapuy kañakuy ima kasqanta yachankuchus. Chaymanta yachasqanku kikinkumanta yachachinakunankupaq kallpanchaykuy.

Qispichiy

- Kañakuymanta uyakunata qawachiy hinaspa kañakuy ima kasqan imarayku ancha kasqan yachanakupaq qallariypi yachachikuyta ñawinchay.
- Rikchaykunata qawachunku imapa rantin kasqanta yachachiy. Chaywan hayka, maykama, maykunapi kañasqa kasqanta yachachiy..

Wichqay

- Yachakuqkuna qapaq willakuy yachasqankuta yachay. Ima mana yachasqankuta chuyanchay.

IV pacha

Qallariy

- Niy yachakuqkunata SQA siqita qillqanankupi rurachunku (yachasqay, yachay munasqay hinaspa kunallan yachasqay). Chay yachaymanta ñawpaqpi iskay sayanpakunapi huntapachunku.

Qispichiy

- Rikchaykuna qawanakupaq hinaspa kуска kasqan yachay ñawinchanankupaq mañay.
- Qawachiy, ñawinchaspanku mana allinta yachankuchu pantaykuna kaptinqa, qillqachunku qipata paykunawan yachapanapaq.

Wichqay

- Tukuypi SQA siqipa sayanpan kañakuymanta yachasqanku yachaykunawan huntapanakupaq mañay. Chaymanta, qallariypi yachasqankuwan tupachichunku.

V pacha

Qallariy

- Yachakuqkunata mañay kañakuymanta uyakunata qawachunku. Chaymanta, tapuy: ¿imamanta-taq willachisqa kanqaku? ¿Kañakuymanta imatataq yachanku?

Qispichiy

- Kañakuykunamanta yachaykunata allinta ñawinchachunku. Allin kasqankunamanta qillqanankupaq niy.

Wichqay

- Mañay qawanapaq ñiqichaqta rurachunku chaypi kañakuykunamanta qapaq yachayta churachunku.
- Yaykuy <https://bit.ly/3XQiyFG> nisqaman hinaspa qawachiy videota kay EdaA nisqapi lliw qawananku yachanankupaq.

Rupaġ yakukunawan kañakusqa

Aswan 70 % kañakuykunam kan rupaġ yakukunawan tupaspa. Kaynaqa aychatam rupanman

Imapas kananmanta

- Warmakunapa haypanan rupaġ yakuyuq mankakuna.
- Rupaġ mikuykuna qaray.
- Mana qawasqa warmakunapa tullpaman yaykuynin.

Amachay

- Waramakuna sapallanku tullpapi pukllananku saqiy.
- Pampapi rupaġ yakuyuq mankakunata manam saqinachu.
- Mankapa rinrinkuna sartenpa makinkunata hawaman qawaqta manam saqinachu.
- Aswan allin kanman, qipa horni-llakunapi yanukuy.
- Metalniyuq mesapi manam rupaġ yakuta saqinachu. Warmakunam mantelta chutaykunmanku hinaspa taqtarqunman.
- Electrico timpuchiqa utaq eléctrico jarrakunapa cablen warkusqata manam saqinachu.
- Duchapi rupaġ yaku kichanata warmakuna llapchapiyanankuta manam saqinachu.

Waspikuna utaq ima rupaġkunapas tupaptinchik kañarquwachwanmi.

Qapaġ ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Rupasqapa kasqanta chiri yakuwan chirichina yaqa 20 minuto.
- Anillokuna, relojkuna, maki watakunata chay pachalla suchuchina.
- Kañasqakunata waqaychana gasawan utaq huqu chuya latapawan.
- Hampiqpa yanapakuyninta maskana.

¿Imatataq amachana?

- Pusllusqa kaptin, pusllupa yakunta manam hurqunachu manataq aycha qaratapas.
- Aceiteta, kiru mayllanata utaq ima wasi hampitapas manam hinanachu.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

62 hinaspa
63 uyapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Uyapi qapaq rikchaykunata qawachunku. Chaymanta, tapuy: ¿imatataq Warma rurachkan? ¿Rurasqan mana allín kasqanta ninkuchu? ¿Imaraykutaq?

Qispichiy

- Qawachiytaq rikchay qawasqa kasqanpipas kañakunmankum, rupaq yakuwanpas, waspiywan mankapa hawanwanpas.
- Mayqinkuna sasachay kananmanta qawachiy. Chaymanta, amachanapaq kaqkunata ñawinchay hinaspa yachachiy mana kaykuna qatisqa mana allin kasqanta.
- Rikchaykuna qawanankupaq mañay hinaspa yachachiy rupaq yakuwan pipas kañakusqa kaptin ima ruraymanta. Chaymanta niy, ima mana ruranamantapas.

Wichqay

- Yaykuy <https://bit.ly/3Oddmsg> nisqaman yachasqanku kallpanchanapaq videota qawachiy.

IV pacha

Qallariy

- Rupaq mankapa hinaspa huk timpuchiqa rikchayninta qawachiy. Chaymanta, tapuy allinchus kanman paykuna kaykuna hapinanku imanasqataq.

Qispichiy

- Imapas sasachakuy kanankunamanta yachapanankupaq mañay hinaspa imaraykutaq chayna.
- Wakin willakuykunata ñawinchachunku hinaspa yachakuqmasinwan rimanakuchunku. Kañakuy kaptin ima ruraymanta allin yachasqankuta yachay.

Wichqay

- Kayman yaykunankupaq mañay <https://bit.ly/3YuyWMg> imayna kasqanta rimanakuchunku.

V pacha

Qallariy

- Tapuy yachankuchus rupaq yakuwan imayna kañakuymanta. Chaymanta, mañay kayna kañakuykunamanta amachakunapaq riqsisqankuta nichunku.

Qispichiy

- Mañay yachayta allinta yachapachunku.
- Tawanka huñunakuchunku hinaspa yachasqankumanta rimanakuchunku. Mayqin yachakuqmasin mana allinta yachaptinqa, hukninmi yachachinman hinaspa mana yachasqankunata chuyanchanman.

Wichqay

- Mañay riqsichunku wasipi imakuna maykuna rupaq yakuwan kañakuywan ancha sasachakuypa kanankunata riqsichunku hinaspa yachachiy amachanapaq imakuna ruranankuta.

Ninawan kañakuykuna

Ninawan kañakuykunaqa anchatam kirichinman hinaspa unquq runapa kawsayninta anchata sasachanman.

Imapas kananmanta

- Yantawan utaq parrillawan yanukuy
- Gas ayqiynin
- Tuqyaqkuna hapipayay

Amachay

- Nina rupachiqkunata wasipi manan qu-llqanachu.
- Ninapa kasqanmanta warmakunata karunchana.
- Fosforokunata nina ratachikunata warmakunapa haypananpi manam saqinachu.
- Nitata, parrillakuna utaq mecherokuna gasolinawan utaq alcoholwan manam ratachinchu.
- Qawapanam yachay wasipaq llamkanakuna waqaychasqa kasqanta, aswaqa alcoholwan, tinerwan hinaspa laqanakuna terokalhina llamkanakunata.
- Vela churanam sapa kuti kanan qispimanta utaq allpamanta. Manapunim velata churanachu qala mesaman utaq mana takyaq imamanpas.
- Wasimanta manam llusqinachu velata utaq tullpata ratachkaqta saqispaqa.
- Vela rataqniyuq manam puñunachu.

Qapaq ruraykuna

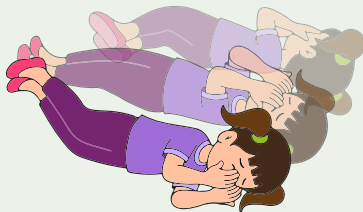
Huk runa ninawan kañakuchkaptin...

- Mana kallpanachu.
- Uyatam maytukunan makinwan hinaspa pampanta kurunpakunan nina wañunankama.

Sayay

Paway

Kurunpakuy

¿Imatataq rurana?

- Yakuwan challana kañasqan kaqta chirichinapaq.
- Pachanta chay pachalla hurquna.
- Kiripa kaqta gasawan utaq huqu chuya lata-pawan wankuna.
- Pusllusqakunata manam tuqyachinchu.
- Hampiqpa yanapakuy-ninta maskana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

62 hinaspa
63 uyapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Pizarrapi kay yachachikuyta qillqay hinaspa ñawinchay: “Fosforokunawan nina ratachiku-nawanpas ama pukllanachu”. Chaymanta, tapuy qatipipi kaqta: ¿imanasqataq fosforowan nina ratachikunawan mana pukllanachu? ¿Imataq kanman?

Qispichiy

- Qallariypi qunqay sasachakuykuna kananmanta yachachikuyta ñawinchay. Chaymanta, yachachiy imanasqataq chaykuna qunqay sasachakuykunapa kanan.
- Amachakunapaq yachachikuykunata ñawinchay hinaspa yachachiy imanasqataq chayna. Chaymanta, ñawinchay ninawan pipas kañakuptin imakuna ruranamanta.

Wichqay

- Yaykuy <https://bit.ly/3s8DaNo> nisqaman hinaspa yachasqanku kallpanchanapaq videota qawachiy.

IV pacha

Qallariy

- Tapuy ninawan mana kañakunapaq imatataq rurana yachankuchus. Yachakuqkuna kikiillankuman-ta rurapakunankupaq minkay

Qispichiy

- Yachay yachapanankupaq mañay chaymanta mana yachasqanku tapukuy munasqankuta qillqa-chunku.
- Yachakuqkunapaq lliw yachaykuna chuya yachasqankuta yachay.

Wichqay

- Niy huk yachakuq masinwan yachachinakuchunku amachakunapaq ima ruraytataq riqsirqaku imata-taq mana riqsirqakuchu, riqsisqanku imaynataq wasinkupi sapa punchaw kawsayninkupi allin kanqa.

V pacha

Qallariy

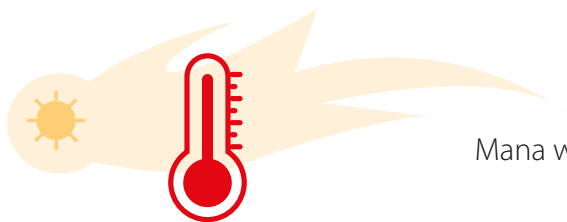
- Qatipipi kaqta tapuy: ¿ninawan imaynataq kañakuy kanman? ¿Ima ruraytataq riqsina kayna ka-ñakuy amachanapaq? ¿kay yachaymanta ima yachaytataq munanku?

Qispichiy

- Qawachiy yachayta ñawinchachunku hinaspa mañay hamutachunku imansqataq amachay allin kasqanmanta.
- Mañay yaykuchunku <https://bit.ly/3s4KbyN> nisqaman hinaspa videota qawachunku. Chaymanta, mañay rimanakuchunku imayna amachana kananmanta.

Wichqay

- Niy, yachapasqamanta, tukuy yachachikuykunata rurachunku ayllunkuna wasinkupi yachanankupaq. yachanankupaq.

Intipa kañasqan

Mana waqaychakusqa intiman qawachikuy ruparquwachwanmi.
Sapa kuti kayqa huk ñiqipim kan.

Musyaykuna

Imayna kasqanmanhinam, kaynata musyachwan:

- Aycha qaram pukayarqun
- Aycha qaram rupan musyasqa
- Nanay nanapay
- Pusllukuna

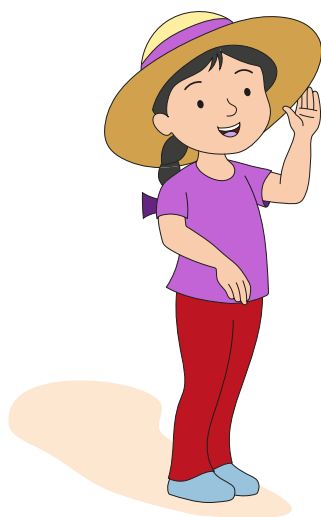

Amachay

- Intimanpuni qawachikuyta amachakuna, wawakunata aswanqa, inti ancha kanchamusqan pacha.
- (10 a. m. a 4 p. m.). Intimanta waqaychakunata hapiriy.

- Inti harkakuq UV nisqata hapiriy.
- Ruquwan hinakuy yuraq pachakuwan churakuy inti kutichinanpaq.

Qapaq ruraykuna

Qapaq ruraykuna

- Aycha qarata chirichina.
- Huk analgésico upyay.
- Achka yakuta upyay.
- Hampiqpa yanapakuyninta maskay rupapakuy kaptin utaq pantay kaptin.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

62 hinaspa
63 uyapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- ⊙ Huk punchaw ancha intipa kanchasqan rikchayta riqsichiy, Tapuy huk punchaw ancha inti kanchiptin aylluykikuna llaqta kiklluman llusqispanku harkachikunchu imawanpas (intimanta harkakuq utaq inti harkaq lentes).

Qispichiy

- ⊙ Rikchaykuna qawananpaq minkay chaymanta yachachiy intipa kañasqanta imaynatataq musyana.
- ⊙ Amachakunapaq kamachikuyta ruranata ñawinchay. Ñawinchaspayki, qawachiy rikchaypi imatataq rurachanku amachakunapaq.
- ⊙ Yachachiy imatataq rurananku intiwan kañakuspanku.

Wichqay

- ⊙ Nipayay kay amachakuy rurayqa allinpuni kasqanta, aswanqa inti ancha kanchasqan pachapi (10 achiqay hinaspa 4 chisinkuyta).

IV pacha

Qallariy

- ⊙ Tapuy haykapipas intiwan kañachikurqakuchus. Kañakuymanta yachasqankuta yachachinaku-chunku.

Qispichiy

- ⊙ Iskayninka huñunakuchunku hinaspa yachachikuyta yachapachunku. Yachachikuymanta rimari-chunku. Imatapas tapukuyta munaspaqa, makinkuta huqarisa tapukuchunku.

Wichqay

- ⊙ Mañay yachay wasipi yachachinakuchunku imanasqataq allin imayana amachakuykuna riqsiy hinaspa ruray intimanta waqaychakunapaq.

V pacha

Qallariy

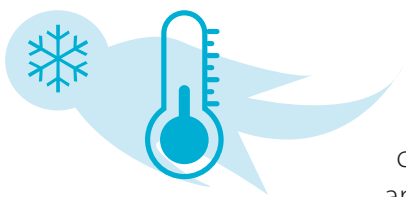
- ⊙ Tapuy imatataq intipa rupayninmanta yachanku. Mañay kikinkumanta lliw yachasqankuta yachachinakuchunku hinaspa nichunku imatataq yachayta munanku.

Qispichiy

- ⊙ Qawachiy kimsanka huñunakuspa yachachikuyta yachapachunku.
- ⊙ Qawachiy yachachikuyta yachapachkaspanku kimsanku yachay yachasqankuta yachay.
- ⊙ Niy yachayta maskachunku unaypi imaynatataq kanman intimanta mana harkachikuptinku.

Wichqay

- ⊙ Yachasqanku yachachinakunakupaq niy hinaspa imaynatataq sapa punchaw kawsayninkupi hapirin-qaku. Qawarichiy inti aycha qara kañasqanqa unaypim kirichikun.

Llumpay churipa kirichisqan

Llumpay chiriqa aycha qaratam kirichinman hinaspa aycha ukupipas, chayqa kañasqahinam, ichaqa rankaptin kirichiykunam. Perú suyupiq, antiq suyukunapim kan, 3000 mentros mama quchamanta wichayman.

Musyaykuna

Kayna musyanakunam kanman, ancha kasqanmanhina:

- Punkiy
- Aycha qara pukayay
- Siqsiy
- Kirikuna

Amachay

- Qunikuq pachawan churakuy, chirimanta harkakuqwan.

- Rinrikuna harkay makipi rukanakuna chakitapas.

- Uyanakunawan qunikuna quni chupikunawanpas.

- Huqu pachata hurquna, aswanqa mediasta guantes-kunatapas.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Quni yakuwan aycha qarata qunichina allin musyakunanchikkama.
- Chaki pachawan hinakuy.
- Chiripa qasasqanta qawaspaqa utqayman yachaywan yanapaqman rina.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

62 hinaspa
63 uyapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Mañay yachachikuypa qapaq rikchayninta qawachunku. Tapuy ninkuchus warmakuna chirimanta amachakunankupaq allin pachayuqchu kachkanku.

Qispichiy

- Yachachiy ancha chiriqa aychata rankaspanmi anchata kirichinman, chayqa kañasqahinam. Yachachiy ancha chiripa kirichisqan imayna musyaykunata.
- Ñawinchay chiripi rankachikuspa kirichiyanta amachakunapaq ima ruraykunamanta. Mañay rikchayta qawachunku niy imapa rantintaq.
- Niy imatataq ruranmanku chiripi rankachikuspa kirichikuspanku.

Wichqay

- Mañay kikillankumanta nichunku ancha chiripi kaspanku imaynatataq waqaychakunanku.

IV pacha

Qallariy

- Tapuy yachankuchus ancha chiri aycha qaranku kirichinanmanta. Mañay yachachinakuchunku imaynatataq amachakunmanku.

Qispichiy

- Mañay yachachikuyta yachapachunku hinaspa yachakuqmasinwan yachasqankumanta rimanakuchunku. Lliw yachay yachasqankuta yachay.

Wichqay

- Chiriman qawaq lliw aychanchikta maytunamanta niy. Niy ima pachakuna allin kasqanmanta.

V pacha

Qallariy

- Tapuy chiripa rankasqanwan kirichiyanta imatataq yachanku. Mañay tukuy yachasqankuta kikinkumanta yachachinakuchunku hinaspa niy imatataq yachayta munanku.

Qispichiy

- Qawachiy tawantinpi huñunakuchunku yachachikuy yachapanankupaq. Qawachiy sapa uchuy yachaymanta rimanakuchunku imatataq yacharqunku.
- Yachachiy Perú antiq suyukunapi kanmi qasa, chaypim chiriqa kan chusaqmanta urayman

Wichqay

- Niy yachasqankuta ancha chiri kaptin kirichiyanta yachachinakuchunku huk papelografopi.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Musuqmanta yachakuqkunawan yachapay atipanakuypi tapukuyta:

Llamkanakuna
caja:
chaninchana
llamkanankuna

¿Imaynatataq willayman muyuriqniypi kaqkunaman ima ruraykunawan kañakuy kananmanta?

Chaymanta, imayna kasqanmanhina, minkay pacha kasqankupi tupasqanmanhina chiqapchachunku. Niy chiqap ruraywanqa atipanakuy kasqantam allinta kutichinqaku.

III pacha

Afichekunata rurasunchik

○ Pichqanka huñunakunakupaq mañay. Chaymanta, mañay iskay kayna kañakuykuna akllanankupaq:

Ninapa kañasqan

Ancha chiripa kirichisqan

Intipa kañasqan

Rupaq yakukunapa kañasqan

- Niy yachapasqa yachaymanta rimanakuchunku hinaspa yuyarichunku imaynatataq akllasqa kañasqakuna amachakunmanku.
- Mañay sapa niraq kañakuy akllasqankumanta kimsa amachanapaq imayna ruraymanta ayllunkuman willay munasqankuta akllachunku.
- Paykunawan akllay huk rimayta aficheman kuskanchanapaq. Kanmanmi “Amachaymi aswan allin llakipi kanamantaqa” utaq imatapas munasqankuta rikchayninkuman tupaqta. Wakin akllanankuaq kaqta quy. Rimay qillqaywan yanapaykuy.
- Yanapaykuy cartulinanpi kiti rakiyta suqta rikchaykunapaq. Bond rapikunata kuchuy dibujokunapaq cartulinakunapi tawkuchu sayay churasqankumanhina hinaspa kallpanchaykuy akllasqanku amachanapaq ruraykuna dibujanankupaq hinaspa llimpiy.
- Ña dibujasqaña kaptinqa cartulinakupi laqanankupaq mañay, afichenku sumaqyachinankupaq minkay.
- Paykunwan allichakuychik afichenkuna riqsichinapaq. Paykunam yachachinanku siqisqanku ruraykunata imarayku akllasqankutapas.

IV pacha

Cartelkunata rurasunchik

- Minkay kañakuymanta lliw yachasqankuta yachachinakuchunku. Kallpanachay ama kañakunapaq riqsiy amachanapaq imayna ruraykuna allin kasqanmanta hamutachunku.
- Niy runakunaman yachachiyqa wasinkupi kañakuy amachanankupaq ima ruranankumantaqa cartelkunam allin chaymi llaki qatinanmanta musyachin.

- Niy kaykunapaqmi cartelninku allin kanqa: musyachinqam wasinkupi runakuna kañakunankumanta amachanankupaq.
- Qawachiy wakin imayna cartelninku kasqanta. Yachachiy cartelninku wakinpi kan siqikuna hukñataq yachachikuy qillqasqa chaykunapaq riqsichisqa rikchaywanmi tupan, chaymanta, runa qawanpapas allintaq.
- Cartelninku ruranapaqqa, yachay wasipi huñunakuchunku. Niy sapa huñum huk niraq wasipi kañakuymanla llamkanqa: rupaq yakuwan kañakuy utaq ninawan kañakuymanpapas.
- Niy riqsichunku wasinkupi imakunapas kañakunapaq sasachachiq kachkanchu.
- Chaymanta imamanta cartelninku ruranankupaq akllarquspa, mañay ima yachachikuytataq qillqanqaku imaynatatq qawarichinqaku ima llimpiwantaq ruranqaku. Yuyachiy imapaq kasqanta manam qunqanankuchu.
- Sapa huñum kimsa cartellatapas rurananku.
- Ña rurarquspankuqa, yachay wasi hawapi riqsichichunku huk ñiqipi yachakuqkuna qawankupaq yachanankupapas.

V pacha

Huk tripticota rurasunchik

- Niy tawanka huñunakuchunku tripticokuna ruranakupaq.
- Wakin tripticota yachay wasiman apay imayna kasqan qawanakupaq imankuna kasqatapas. Qillqapi kuskanchanapaq llimpinta rikchayninta churachun.
- Niy EdA nisqapi qawasqanku iskay niraq kañakuyta akllachunku. Niy chaymantam tripticon rimanqa.
- Mañay qatipipi kaqta churachunku:

¿Imapaqtaq qillqanqaku?

¿Pitaq ñawinchanqa?

- Kallpanchay huk yaykunanta ancha munasqata rurachunku. Chaypaq, akllanqaku ruranankupaq rikchayta tripticonkupa qapaq sutintapas.
- Niy tripticon sapa uyanpi willakuy churanankuta akllachunku. Rikchaykuna llimpikuna churanankutapas akllachunku, wakiqninpi akllasqa qillqatachu hapirinqaku. Niy kay willakuywan huk kasqanta huntachunku.

- Niy pichanapaq kaqllataq rurachunku huk tripticota manaraq tukuqta rurachkaspanku. Pichanapaq kaqta rurarquspanku, qatipachunku hinaspa allichana kaptin allichapachunku. Nichunku mayqintapas hukwanchu churanqaku, rikchayta utaq qillqatapas.
- Minkay tripticonku tukunankupaq hinaspa yachay wasipi yachakuqmasinkuwan yachachinakuchunku.

EdA

6

Yakupi iqipay hukniraq samay chinkaypas

Huk huñu warmakunam purikuq chakrata rinku. Ancha kusişam kachkanku wakinqa pukllaq-mi rinku wakinñataq piscina quchamanpuni.

Tayta mamakunañataq, chay wasi ukupi kachkanku, celularta qawaspa utaq kikinkupura ri-manakuspa warmakunata qawankuchu. Ninkum wichqasqapiqa waqaychasqam kanqaku manam imapas kanqachu nispä.

- ◉ ¿Kasqanpi imatataq qawanku? ¿Llapan warmakuna waqaychasqachu kachkanku manachu imapas imananku?
- ◉ ¿Imataq kanman huknin warma piscina quchaman wichiycuspa wampuyta mana yachap-tin?

Atipanakuy

¿Imaynatataq yakupi iqipay
samay chinkay amachana-
paq imapas ruranankumanta
willawaq?

Yakupi iqipay

Yakupi iqipay (yaku ukupi samay chinkay) chaywanmi warmakuna wañunku. Chayqa samananku sinqan ukuman yaku yaykurquptinmi.

Imapas kananmanta

- Mana wampuy yachay.
- Mana pipa qawasqan warmakunapa yaykusqan paqchaman quchakunamanpas.
- Yakupa intusqankuna.

Amachay

- Yakupa paqarinankunata riqsiy warmakuna yaykunankupaq.
- Yaku ukupi warmakuna kaptin qaway, wampuyta yachaptinkupas.
- Yaku paqarinakunapi harkachina, piscina quchakunapi, mana waqaychasqa warmakuna mana yaykunankupaq.
- Kawsayninku ayqichinankupaq chalecoyuq kananku wampuwan yakupi purispanku.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Wampunanpaqmi quna runa iqipananmanta amachanapaq.
- Yanapakuyta mañana. Iqipa runata yakumanta hurquna ichaqa yacha kaspallayki.
- Samasqanta yachana. Chayna kaptinqa, hampiq yanapaq chayamunankama waqtanpata churana.
- Iqipa runa samaptinqa, kawsachina sunqunta qaspanninta kawsachinawan. Chaytaqa pipas yacha qmi rurana.

Iqipaymanta kawsananpaq qatinanpi yachanakuna

Maypi tarina: International Life Saving Federation

Imayna ruranakunapaq yachaykuna

70 hinaspa 71
uyakunapi
chiquapikuna
llamkuna

III pacha

Qallariy

- Ñawpaq uyapi qapaq rikchaykunata qawachiy hinaspa yachakuqkunata mañay qawasqankuta qillqachunku. Mañay kikinkumanta hamutasqankuta yachachinakuchunku.

Qispichiy

- Qunqaymanta imakuna kananta niy hinaspa yakupi iqipay amachanapaq ima ruraykunata yachachiy.
- Mañay qawachunku iqipaymanta kawsanapaq qatinanpi yachanakunapa rikchayninta hinaspa rikchaypa sapa ruyrupi kaq ima nisqanta niy.

Wichqay

- Yachachiytaq iqipaqta yanapasqa kikinchiqpas waqaychakunanchikmi. Minkay yachachinakunchu imatataqsi ruranmanku pitapas iqipaqta qawaspanku.

IV pacha

Qallariy

- Ñawpaqnin uyapi qapaq rikchayta qawachiy. Chaymanta, tapuy: ¿Rikurqakuchu kayna kaqta imatapas? ¿Yachankuchus ima ruraykunataq yakupi iqipachinman?

Qispichiy

- Mañay sasachakuy kananmanta imayna amachaymantapas qusqa yachayta yachapachunku. Chaymanta, mañay yachasqankuta yachakuqmasinkunawan yachachinakuchunku.
- Kuska yachapaychik paykunawan willakuy qusqata “¿Imatataq rurana?” nisqapi. Niytaq sasachakuyi kaqta yanapaspaqa kikinchiqta allinta waqaychakuna.

Wichqay

- Minkay yakupi iqipay kaptin kawsanapaq qatinanpi yachayta yachachunku hinaspa yachakuqmasinkunawan ayllunkuwanpas yachachinakuchunku.

V pacha

Qallariy

- Yaykuchunku <https://bit.ly/3qtVL60> nisqaman hinaspa videota qawachunku. Mañay kay yachay allin kasqanmanta ima nisqankuta yachachinakuchunku.

Qispichiy

- Mañay ñawpaqnin uyapi qusqa yachayta yachapachunku hinaspa tawanka huñunakuchunku yachasqanku riqsichinakunankupaq.
- Rimanakuchkaptinku imatapas mana allin yachaspa allichayta mana atiptinkuqa, qillqanankupaq mañay chaypi lliw mana yachasqankuta nichunku.

Wichqay

- Sapa huñupa umalliqninta churay huñupi rimanakusqanku yachachinakunankupaq hinaspa tukuy-ninpi ima yachaykunataq haypanku.

Kichkiswa samay chinkay

Kichkiswa samay chinkayqa samaypa yaykunankuna kichkiptinmi chaywanmi samayninta harkan. Kayqa kanman ukunta (mikusqa kichkiptin) utaq hawamanta kaspas. Qatigninpi hawamanta kaqmanta rimasunchik.

Imapas kananmanta

- Imawanpas kichkiy latapawanhina, plástico wayqakunawan utaq yakupa mana llusqin imakunapas.
- Qasqu tiqusqa wakinpiqa wiksa tiqusqa, chaymi harkan samasqa wayra wiñarinanta. Kayqa kan, kayna, achka runapa chawpinpi huk runa ñitisqa kaspan.
- Qusni huntapin mana wayra kaptinmi utaq toxico wayrakuna kaptinmi.

88)

Amachay

- Warmakunatam plástico wayqawan pukllanankuta saqinachu utaq imawanpas samaynin chinkachiwan.
- Wichqasqapi hayka runapa yaykunankunata yupaychana llum-pay huntananta amachana. Huntasqa kaptin kuyuriyta mana atispaqa suchurikuypuni.
- Wasita wayrachina mana allin wayrakuna utaq qusnipas huntananmanta amachanapaq.
- Kañakuy kaptin utqayman allinllapi ayqina. (pág. 88)

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana pipas mana allin wayrata suqurquptin?

- Unquq runata chuya wayrapa kananman apana
- Hampiqta mañana.
- Mana samayta atiptinqa sunqu kichpan samachiqwan samachina. Kaytaqa ruranan imayna ruray yachaqmi.

¿Imatataq rurana hunta runapa chawpinpi kaspaga?

- Runa huntapa chawpinmanta llusqina. Ruranapaqqa, mana atina kallpapa kasqaman manam rinachu.
- Mana atispaqa runa huntamanta llusqinapunim, sayampam takyana.
- Muyuriqpi harkachikuna mana ñitichikunapaq. Chaypaq, kallpasapa makiykiwan rikraykita hapispa muyurichikunki chaywan harkachikunaykipaq.

Imayna ruranakunapaq yachaykuna

70 hinaspa 71
uyakunapi
chiqapikuna
llamkuna

III pacha

Qallariy

- Huk uchuy warmapa plasticowan pukllasqan rikchayta qawachiy yachankuchus chay rurasqan mana allinchus imaraykutaq chayna.

Qispichiy

- Yachachiy imataq kichkispasamaynin chinkay. Rikchaykunata qawachiy hinaspa niy imarayku kasqankunata.
- Qawachiy amachanapaq ima ruraykunata mana allin wayrakunata pipas suqurquptin mana wayrayuq kaptin utaq runapa huntasqanpi wichqasqa kaptin imatataq rurana.

Wichqay

- Minkay yachasqanku yachakuqmasinkuwan kikinkumanta yachachinakunanpaq.

IV pacha

Qallariy

- Ñawpaqnin uyapi qapaq rikchayta qawachiy hinaspa mañay nichunku imatataq qawachkanku hinaspa chaykuna imaynataq kanman.

Qispichiy

- Qallariypi kutichisqankuta uyarispa, niy runa huntasqa kasqanpiqa ñitisqa kaspan samayninmi chinkarqunman. Yachachiy imataq kichkispasamay chinkay.
- Mañay iskayninka huñunakuchunku hinaspa wakin yachayta yachapachunku. Lliw yachasqankuta yachay.

Wichqay

- Niy yachay wasipi yachachinakuchunku imaynataq yachasqanku kawsayninkupi allin kanqa. Minkay yachayta masinkuwan ayllunkuwanpas yachachinakuchunku.

V pacha

Qallariy

- Hamutaykunata parachiy kichkispasamay chinkaymanta. Pizarrapi qillqay lliw yachaykuna nisqankuta.

Qispichiy

- Mañay yachayta yachapachunku. Chaymanta, masinwan huñunakuspa hinaspa yachachinakuchu huk uchuy sutimanta yachasqankuta.
- Yachakuqmasinmi uyaririnan hinaspa yachay chaskisqanta huntapananku chayna kanan kaptinqa.

Wichqay

- Mañay qallariypi nisqanku hamutaykunata yachayta yachaparquspanku tupachichunku. Yachasqanku allin kasqanta nichunku.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Musuqmanta qawapay yachakuqkunawan atipanakuypi tapukuykunata:

Llamkanakuna
caja:
chaninchanapaq
llamkanankuna

¿Imaynatataq yachachiwaq yakupi iqipaymanta amachanapaq yachasqaykita utaq kichkiypi samay chinkaymanta?

Chaymanta, ima ñiqipi kasqankumanhina, tupaqninku pachapi chiqap ruranankupaq minkay. Chiqap ruraywanmi atipanakuyla kutichinqaku.

III pacha

Mediasmanta titerekunata rurasunchik

- Mañay huñunakuchunku. Chaymanta, kay yachaykunata akllachunku:

Yakupi iqipay

Kichkiyspa samay chinkay

- Willay mediasmanta iskay titerestam ruranqaku sapa huñupi kay ruraywanmi riqsichinqaku akllasqanku ima samay chinkay amachanapaq yachaykunata.
- Qawachiy mediasmanta titerekuna rikchaykunata chayta qawaspa rurasqanku imayna kananpaq. Titeresninku ruranankupaq, mañay kay llamkanakuna yachay wasiman apanakupaq: iskay mediakuna, tijera, botonkuna, qaytu, plumón.
- Yachachiy mediaskuna tarisqanku manam llumpay llañuchu kanan makinku ustuchinapaq hinaspa makiwan pukllanankupaq. Niy botonkunata ñawinapaq laqachunku.
- Mañay qaytuta kuchuchunku hinaspa huknin puntanta watachunku titerespa chukchanpaq hinaspa laqachunku. Mañay plumonwan titerespa siqanta simintapas dibuqachunku, hinaspa mayqintapas titeresman yapayta munaspanku. Mañay rurasqanku titeresta sutichachunku.
- Niy musuqmanta yachapachunku akllasqanku samay chinakay amachanapaq yachaykunata.
- Mañay iskaynin titeresta rakichunku sapakama imapas ninankupaq. Yuyachiy riqsichisqanku qallariypi, sapa titerem sutinkuwan riqsichikunanku hinaspa yachachiy imatataq willanqaku.
- Manaraq qawarichichkaspa yachapachunku. Yuyachiy riqchispankum yachay wasipi rurananku lliw uyarinakupaq chuyata rimaspa.

IV pacha

Uyakuna rakiqta rurasunchik

- Mañay huñunakuchunku hinaspa tawa uyakuna rakiqta rurachunku yakupi iqipay amachanapaq yachachiyniyuqta kichkispas samay chinkaymantapas.
- Kay uyakuna rakiq ruranapaqqa, yachay wasiman kay llamkanakunata apachunku: cartulina, qaytu utaq llañu tela cintata, llimpiyuq plumonkunata, stickerkuna hinaspa huk imakunatapas rakinankuman laqanankupaq, laqana, uchuna tijeratapas.
- Rakiqninkuta manaraq rurachaptinku, wakin rakiqkunapa fotonta qawachiy chayta qawaspa ruranankupaq.

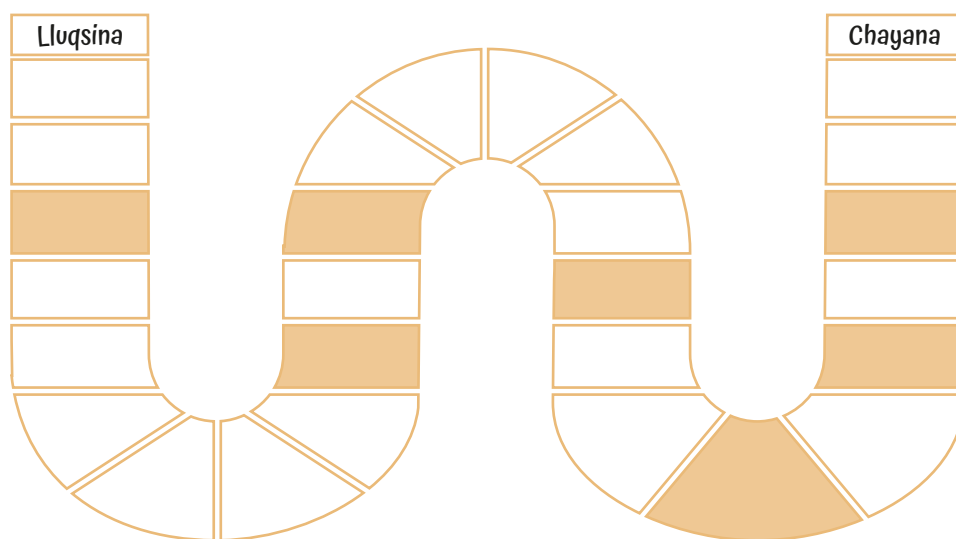
- ⊙ Niy cartulinata kuchuchunku kaynata tupuspa sapa rakiqta ruranankupaq: 15 cm x 4 cm. Mañay rakiqpa patanta uchukuchunku hinaspa chayninta huk cintata ustuchichunku utaq qaytuta hinaspa watachunku.
- ⊙ Mañay EdApi qawasqanku amachanapaq yachachikuykunata yachapachunku hinaspa akllachunku sapa kama rakiqninkupi qillqanankupaq. Sapa rakiqpim huk niraq imayna amachakuyta qillqananku. Yuyay chuya allin ñawinchanapaqmi rurananku.
- ⊙ Rakiqninku sumaqyachinankupaq minkay stickerkunawan utaq huk imakunawanpas sumayachinapaq apasqankuwan. Chaymantapas ima yachachinapaq dibujanmankum.
- ⊙ Yachay wasipi rakiqninkuta rirqsichichunku hinaspa ayllunkunawan yachachinakunankupaq kallapanchay.

V pacha

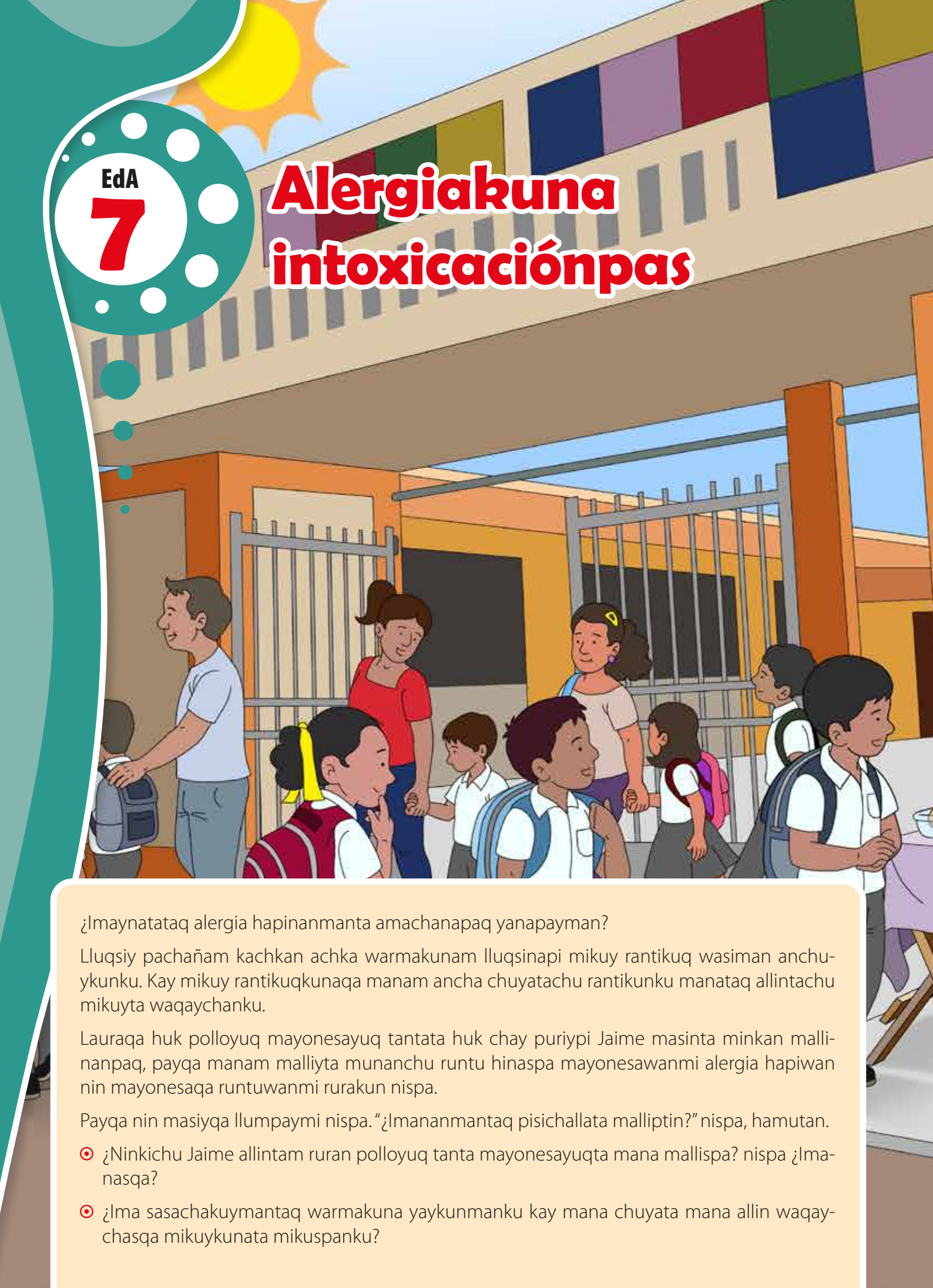

Mesapi pukllanata rurasunchik

- ⊙ Yachachiy huñunakuchunku huk mesapi pukllanata rurananpaq chaypim huñusqa kanqa yakupi iqipaymanta yachasqankuta kichkiypi iqipaymantapas.
- ⊙ Pukllana ruranapaqqa, kay llamkanakunata mañay: iskay rapi cartulina, plumonkuna, dado, tijera hinaspa llimpiyuq botonkunata chaywan pukllanapaq.
- ⊙ Kayna pukllayta qawachiy qatipaspa cartulinankupi ruranankupaq.

- ⊙ Niy sapa pipas huk naranja tawkuchuman wichispaqa huk yachachikuyniyuq tarjetatam hurqunqa utaq amachakunapaq tapukuyta utaq yakupi iqipay kaptin utaq kichkiswa samaynin chinkaptin amachakunapaq ima ruraymantapas.
- ⊙ Tarjetakuna ruranapaqqa, mañay chunkantin tarjetapi kuchupachunku 10 cm x 6 cm sayayta. Sapakamapim huk tapukuyta utaq yachachikuyta qillqananku. Kaynata, ninmanku imayna amachakuyta hinaspa tapunmanku ima niraq samay chinkaqmantaq tupan utaq nichunku yaku ukupi samay chinakaymanta imayna amachakunapaq.
- ⊙ Kay tarjetakuna uraynanpaman simiyuq tikranpa churasqa kanqa. Pipas tapukuyta utaq yachachikuyta mana kutichiptinqa, huk tuqutam qipaman suchunqa.
- ⊙ Niy pukllaymi qallaykunqa mayqinsi dadopi aswan yupata hurqunqa hinaspa atipanqa pipas ñawpaqta chayananman chayaspa.
- ⊙ Mañay yachay wasipi pukllanankuta qawachichunku hinaspa huk huñuwan pukllanankupaq

A colorful illustration of a school scene. In the foreground, several children in school uniforms with backpacks are walking. Behind them, two adults, a man and a woman, are also walking. They are in front of a school building with a gate and a colorful flag hanging from the roof. A large sun is in the sky. On the left, there is a green circular graphic with white dots and the text 'EdA 7'.

EdA

7

Alergiakuna intoxicaciónpas

¿Imaynatataq alergia hapinanmanta amachanapaq yanapayman?

Lluqsiy pachañam kachkan achka warmakunam llusqinapi mikuy rantikuq wasiman anchuykunku. Kay mikuy rantikuqkunaqa manam ancha chuyatachu rantikunku manataq allintachu mikuyta waqaychanku.

Lauraqa huk polloyuq mayonesayuq tantata huk chay puriypi Jaime masinta minkan mallinapaq, payqa manam malliyta munanchu runtu hinaspa mayonesawanmi alergia hapiwan nin mayonesaqa runtuwanmi rurakun nispa.

Payqa nin masiyqa llumpaymi nispa. "¿Imananmantaq pisichallata malliptin?" nispa, hamutan.

- ¿Ninkichu Jaime allintam ruran polloyuq tanta mayonesayuqta mana mallispa? nispa ¿Imanasqa?
- ¿Ima sasachakuymantaq warmakuna yaykunmanku kay mana chuyata mana allin waqaychasqa mikuykunata mikuspanku?

Atipanakuy

¿Imaynatataq alergia
hapinanmanta amacha-
napaq yanapayman?

Alergiakuna

Kayqa kan aychanchik mana allin imakunata mikuypinchik unquchiwananchikmanta amachakunanpaqmi rikcharin. Lliwhina alergiakuna pisillatam unquchikun, wakinpiqa llumpaymi kanman hinaspa utqayman, minutokunallapi, runata wañuchinman.

Imapas kananmanta

- **Tumpalla pisilla alergía.** allpa, polen, uywakunapa chukchan, wakin mikuykuna hampikunapas.
- **Ancha alergía.** Abejakunapa kachusqan wayliskunapa, challwa mikuykuna, mama qucha mikuykuna, maní, nueskuna runtukunapas, wakin antibióticokunapas.

Musyaykuna

- **Pisilla tumpalla alergía.** Wiqi sutun, siqsin, hachichikun, siqamanta yaku sutun, muruchakuna aycha qarapi rikurin (muruchakuna), siqa wichqakuy, asma mana tukuq.
- **Ancha alergía.** Hitakuna punkiy, uya ñawipas, simi qallupas susunkarqun, aycha qara pukayarqun, lachiwapa panalninhina, llumpay siqsin, wiksa nanay hinaspa kutichiy, chaqwaspa samay (sukan) utaq samay mana atiy.

Amachay

- Yachay wasipi yachakuq alergiawan kaptin willana ancha utaq tumpalla kaptinpas.
- Alergia imapas qunanmanta amachakuna ama ancha alergía hapiwananchikpaq. Warmakunata ayllutapas yachachina ancha alergía kaptin riqsinapaq.
- Alergiayuq runakunaqa sapa kutim alergiamenta hampita apakunan hinaspa imayna hampikuyta yachanan.
- Sapa kuti wamaqlaraq mikuyta mikuspa utaq hampita millpuspa 30 minutosllapas qawasqan kanayki. Chaynallataq urupa kachusqan kas-papas.
- Makipim apana ima niraq alergía kapuwasqanchikta.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Utaqayman sasachakuypi yanapakuqta waqyana.
- Mañana sasachakuypi utqayman yanapakuqta (SAMU 106, Nina amachakuna 116) hinaspa tayta mamakunata waqyana.
- SAMU utaq Nina amachakunapa yachachikuyninta qatina.
- Tayta mamakunapa arí nisqanwan warmapa hampin kasqanta quna.
- Hichpapi hampina wasiman apay (unquqqa manam purinanchu).
- Runa mana kawsariptinqa, sunqu qaspan kawsachiqwan qallarina. Kayqa pipas yachaqa rurananmi kanan.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

80 hinaspa
81 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Mañay ñawpaq qapaq uyapi rikchaykunata qawachunku hinaspa minkay lliw qawasqanku yachachinakusqankuta nichunku warmata imanarqunmantaq karqa.

Qispichiy

- Yachachiy rikchaypi qawasqankuqa ancha alegiam. Qawachiy imataq anchata alergiachinman karqa hinaspa imanasqataq amachana kaptinqa utqayman hampina.
- Amachay allin kasqanta qawarichiy chaynapi ancha alergias kaptin allichakunapaq.

Wichqay

- Mañay nichunku imaynatataq riqsina ancha alergias hapisqanta. Niy alergiawan unquqta qawaspankuqa hatunrunamanmi willananku.

IV pacha

Qallariy

- Tapuy yachankuchus huk alergias ima kasqanta. Hamutaykunata parachiy hinaspa pizarrapi qillqay.

Qispichiy

- Niy alergiakunaqa pisilla, tumpa hinaspa anchapas kanman nispas.
- Mañay kimsanka huñunakuchunku hinaspa yachayta yachapachunku. Chaymanta, wakin musyaykunata niy hinaspa mañay tumapalla utaq ancha alergiayuq kasqanta riqsichunku.

Wichqay

- Kayman yaykunankupaq <https://bit.ly/45ALSms> minkay hinaspa videota qawachunku yachasqanku huntapanankupaq.

V pacha

Qallariy

- Mañay sutinta ñawinchachunku hinaspa rikchayta qawachunku. Chaymanta, mañay yacharqakuchus alergiakuna ancha kananta hinaspa yachachinakuchunku mayqan alergiayuq qarqankuchus.

Qispichiy

- Mañay yachayta allinta ñawinchachunku hinaspa rimachunku imatapas mana yachaspaqa.
- Huñunay tawanka yachasqankumanta rimanakunankupaq hinaspa nichunku amachay allin kasqanmanta hinaspa ancha alergias kaptin allichasqa kaymantapas.

Wichqay

- Willakuy mirachinapaq, mañay alergias kaptin aychanchikpi ima kasqan yachay maskanankupaq.

Mikuypa intoxicasqa

Qunqayllamanta rikurin bacteriawan viruswan utaq urukunawan qanrchasqa mikunakinapi toxinakuna kaptim. Achkapim chinkaqla kan, wakiqninpiqa wañuchikuqpas kanmanmi.

Musyaykuna

Musyakunchikqa qanra mikuyta tukurquspa huk horallamantam

- **Riqsisqakuna.** Wiksa nanay, sunqu muyuy kutichiypas, qicha, rupapakuy.
- **Botulismo (ancha sasa mikuywan intoxicakuymi).** Ñawi qara wichisqa, iskay utaq anta qawakuy, aychanchikpi kallpa kanchu, ñawi kuyuchinapaq, rimanapaq, samanapaqpas sasachakuy.

ñawi qarakuna wichisqa

Amachay

- Ispakurquspa makita mayllakuna manaraq mikuyta qallarispas.
- Mana allin mayllasqa yuyuta ama mikunachu, saqisqa mikuyta utaq qichawan unquq runapa rurasqa utaq qarasqa mikuytapas.
- Qawapana envasasqa mikuykunata allin mana wischunapaq kachunku.
- Lecheta, aychata, huk mana allin refrigerasqa utaq mana allin yanusqa mikuyta manam mikunachu.
- Conservakunata kicharquspa refrigerana. Concervasqa mikuykuna waqllisqata manam mikunachu, yakun sutuqta utaq punkisqatapas. Manataq, kichasqa, pusquyuq utaq mana allinta asnapinpas.

Qapaq ruraykuna

Sasachakuypi utqayman yanapaqman hinaspa tayta mamanman willana.

¿Imatataq rurana pisilla kaptin?

- Imarayku intoxicakusqanta riqsina.
- Achka runakuna chay mi-kuyllata mikurquptinkuqa, tapuna imatam musyanku.
- Qichawan kaptinkuqa, achka yakuta upyana utaq mana chakinapaq kachiyuq yakuta upyana.

¿Haykapitaq hampiqman rina?

- Mana conserva mikuy mikusqa kasqanta musyaspa utaq ñawinkuta mana kuyuchiyta atiptin (botulismo kasqan). Chay pachallam Utqayman hampina wasiman rina mana allin mikuy musyapasqanchikta apaspa.
- 38 ñiqi wichayman rupapakuy kaptin.
- Yawarniyuqta kuti kuti akakuptin.
- Qicha kimsa punchaw aswanta unaptin utaq kutichiptin. Chakisqa kaptin, chakisqa simi pisillata ispaptin.
- Hampisqa mana allinyaspa aswanyaptin.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

80 hinaspa
81 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- ⊙ Minkay qapaq rikchay qawanankupaq. Qatiqpi kaqta tapuy: ¿Imanantaq warmi marmata? ¿Imataq chaynata unquchinman karqa?

Qispichiy

- ⊙ Niy warmi warmaqa mikuspa intoxicasqam kachkan. Yachachiy imaynataq kay intoxicación imaynatataq musyana.
- ⊙ Niy imaynatataq waqaychakuna amachanapaq hinaspa kayna unquptin imatataq rurana. Makin mayllakunpaq kuti kutita niy.

Wichqay

- ⊙ Yaykuy <https://bit.ly/45Tcclb> kayman videota qawachiy yachasqanku kallpanchanapaq.

IV pacha

Qallariy

- ⊙ Mañay rikchayta qawachunku minkay yachachinakuchunku haykapipas chay warmi warmahina unqurqakuchu imaraykutaq karqa.

Qispichiy

- ⊙ Mañay huk yachakuqta lliw uyarinanpaq rimaspa qallariypi qillqata ñawpaqnin uyapi musyanakunatapas ñawinchachun. Ima mana yachasqankuta yachachiy.
- ⊙ Wakin yachayta ñawinchanakupaq niy hinaspa aswan yachachiy amachakuy allin kasqanta. Yachay wasipi qawarichinakupaq minkay.

Wichqay

- ⊙ Kallpanchay yachachinakuchunku amachakunapaq imakunatataq mana riqsirqakuchu hinaspa kunanmanta imaynataq sapa punchaw kawsayninku kanqa.

V pacha

Qallariy

- ⊙ Imamanta yachayta riqsichiy lliw yachasqankuta yachachinakuchunku hinaspa imatataq yachayta munanku. Pizarra qillqay..

Qispichiy

- ⊙ Imamanta yachasqankumanta lliwta yachapachunku hinaspa qillqachunku sapa uchuy sutimanta nisqankuta.
- ⊙ Mañay iskayninka huñunakuchunku hinaspa rimanakuchunku yachasqankumanta. Mañay rurachunku ayllunkupaq yachachikuykunata qillqachunku.

Wichqay

- ⊙ Niy siqisqa ñiqichaqta rurachunku yachaymanta qapaq willakuyninwan.

Químicasawan intoxicakuy

Ukunchikman química imakuna mikuptinchik muskiptinchik utaq aycha qaranchikwan tupaspa yaykuruptinmi. Musyanchikman pisichata utaq anchatapas. Wañurqachiwanchikmanpasmi.

Imapas kananmanta

- Quimcakuna utaq pichanapaq imakunata millpurquptinchik (lejía, uruchakuna wañuchiq, hukkunapas.)
- Aycha qaranchik química imakunawan tupaptin utaq waspikuna millpusqa
- Uruchakuna mallkikuna wañunanpaq chaqchuspa hinallapi kay.
- Llumpay alcohol upyay utaq mana allin alcohol hapiriy.

Musyaykuna

- Simipa muyuriqnin pim puka kanman, quimico asnaq simi, kutichiykuna, sunqu muyuy, katataykuna. Chaymantapas, pantay kanman, uma nanay, hukman rimay hukman qaway, mana sayay atiy yuyay chinkaypas.
- Ñawiman chipitaspaga, siqsinman, rawranman, rupan hinaspa unaypiqa catarta utaq ñawi ruru upayanman.

Amachay

- Quimica imakunata gaseosa botellakunapi utaq chiri yaku botellakunapi waqaychanachu. Kikinkupa churananpim churana warmakuna mana haypanankupa.
- Warmakunaman yachachina intoxicacionwan sasachakuykunapa kasqan sananpakuna riqsinankupa (tullu) churanakunapi.
- Ñawpaqta imayna amachakuspa hapirinapaq yachachikuyta mana yachastin millpurquspa imataraq rurana, ñawiman pawaptin utaq aycha qaraman chapukuptin chaykunata ñawinchana.
- Imawanpas harkachikuna (guantes, lentes, uya harkachina, tukuywan.) munasqamnhina, química imakunata hapiripa.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Millpurquspaqa, manam kutichinanpaq hikutanachu. Wasi pichana quimico kaptinqa, yachachikuy-nin qillqantam ñawinchana. Chay pachalla hampina wasiman apana quimicota qillqayuqta.
- Aycha qarawan tupaspaqa, pachanta hurquna hinaspa achka chiri yakuwan challana 15 minuto. Chaymanta hampina wasiman apana.
- Ñawiman pawaptina, achka chiri yakuwan chuyanchana 15 minuto. Chaymanta, ñawi hampiqman apana.
- Muskirquspaqa, kichasqa wayrachisqa pampaman apana hampiq chayamunankama.
- Alcoholwan intoxicakuspaqa, runa puñunanta saqina allinyananpaq. Mana allin alcohol upyasqanta musyapaspaqa utaq ñawin hukmanta qawakuptin, chay pachalla hampina wasiman apana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

80 hinaspa
81 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Qapaq rikchayta qawachiy. Qatiqpi kaqta tapuy: ¿imatataq Warma rurachkan? ¿Yachankuchus imapas kananta?

Qispichiy

- Yachachiy imataq huk quimicowan intoxicación ima sasachakuytaq kanman. Niy imataq kanman.
- Riqsichiy imayna amachakunapaq kaqta hinaspa imatataq rurana kayna niraq intoxicación kaptin.

Wichqay

- Huntapanapaq, pichanapaq quimicopi rikuriq sananpata ima nisqantapas qawachiy.

IV pacha

Qallariy

- Tapuy imatataq yachanku quimicomanta hinaspa imaynatataq kayna niraqta intoxicachikuchwan.

Qispichiy

- Iskaynanka huñunakuchun yachay yachapanapaq. Niy, kikin churanapi quimicokunata churaspapas, manam riqsichikunanta qichunachu. Chaymantapa niy, quimicokuna tukurquptin, churanankunata manam musuqmanta hapirinachu.

Wichqay

- Kallpanchay nichunku wasinkupi imaynatam waqaychakunanku quimicokunawan ama intoxicakunankupa.

V pacha

Qallariy

- Niy ima yachapanankuta hinaspa hamutayta parachiy lliw paykunapa yachasqankumanta utaq kayna niraq intoxicaciónmanta uyarisqankutapas.

Qispichiy

- Niy yachayta allinta yachapachunku hinaspa huk yachakuqmasinwan huñunakuchun yachasqanku yachachinakunankupa.
- Nipay quimicokunapa churanan manaña imayuq kaptin imapas mikunakuna churanapaq manam hapirinachu, puchunmanmi quimicokuna.

Wichqay

- Minkay hamutanankupa yachasqanku imaynatam paykunapaq allin kanqa hinaspa kayna intoxicación wasinkupi ayllunkupipas amachanankupaq imatataqsi ruranqaku.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Yachakuqkunawan musuqmanta yachapaychik atipanakuy tapukuyta:

Llamkanakuna
caja:
chaninchana
llamkanakuna

¿Imaynatataq yanapayman ancha alergía utaq huk intoxicación amachayta?

Chaymanta, ima ñiqipi kasqanmanhina, pachapi chiqap rurayta minkay tupasqankumanhina. Niy chiqapta ruraspam atipanakuyta kutichinqaku.

III pacha

Tarjetakunawan pukllanata rurasunchik

- Huñunakuchunku tarjetakunawan pukllanakuna ruranapaq. Chaypaq, kanan qatiquipi kaqkuna: plu-monkuna, cartulina, tijera hinaspa llimpikuna.
- Mañay pichqa tarjetakuna kuchunankuta 8 x 6 centimetrot.
- Kimsa tarjeta ukupi kamachiyta qillqananku utaq tapukuykunata. Kaynata:

1

Niy kimsa mikuywan intoxicación mus-
yanakunata.

2

Niy ancha alergía iskay imayna amacha-
nata.

- Puchuq huk iskay tarjetakunapi qatiquipihinatam dibujananku: hukpim ringa asirayaq uya hukninpi-ñataq huk llaki uya.
- Kamchiykuna utaq tapukuy qillqanapaqqa, huk yachaymanta willakuyta yachapachunku. Chaymanta, tapuy imamantataq tapukuyta munanku hinaspa kamachiyta utaq tapukuy qillqayta yanapaykuy.
- Tarjeta rurayta tukurquptinku, tikranankupaq niy qillqasqanku mana rikukunanpaq hinaspa ama tikraspa mesapi taqruchunku.
- Huk tapukuy tuparquptinkuqa, kutichinankum hinaspa huk chiruta huñunqaku allinta kutichispankuqa. Llaki uya tuparquptinkuqa, huk ñiqita pukllanqakuchu. Ichaqa, kusi uya tuparquptinkuqa, huk chiruta yapapaq llallirqunku.
- Rurasqanku pukllanawan pukllay qallarínankupaq kallpanchay. Qallarínapaq, dadota chuqana. Pí-pas kuraq yupay hurquqmi qallarínqa.
- Pukllay pachapi tarjetakuna ñawinchanankupaq yanapaykuy. Paykuna llallisqanku chirukunata sapaq rapipi qillqanqaku.
- Pukllaq ñawpaqta suqta chiruman chayaqmi pukllaypi llallínqa. Huk huñukunawan pukllananku qunakunakupaq kallpanchay.

IV pacha

Huk yachayta riqsichisunchik

- Mañay huñunakuchunku akllananku huk yachaymanta riqsichinankupaq.

- Mañay huknin yachayta akllachunku kay EdA nisqapi qawasqankuta: alergiakuna, intoxicacion, mi-kuywan intoxicación utaq quimicawan intoxicacionta.
- Paykunawan kуска niychik imaraykutaq riqsichiy kanqa hinaspa pikunataq chaskiqkuna kanqaku.
- Niy ima yachaymanta yachachikuyta musuqmanta yachapachunku hinaspa hamutachunku imay-natataq riqsichinqaku. Yachachiy huk pichanallapaqraq rurachunku riqsichinakupa willakuywan.
- Mañay akllasqanku ima yachaymanta yapan yachayta maskachunku. Maytukunapi internetpi ya-chay maskanankupaq niy. Yachachiy allin yachaykuna maskanankupaq.
- Niy akllachunku riqsichispanku ima qawanatataq hapiringaku. Chaypaq, wakinta yachachiy

Rikchaykuna

Siqisqa ñiqichanakuna

Videokuna

Huk video qawachinankupaq niptinkuqa, niy kayqa manam pichqa minuto llalliqta unanmanchu.

- Yachachiy pichanallapaqraq rurachunku riqsichinanku yachaykunawan chaynapi hamutayninku ñi-qichanankupaq.
- Mañay riqsichinanku willakuyta huñupi sapakama kaqkunaman aypuchunku hinaspa kallpancha-ykuy huk allin riqsichiy rurankupaq.
- Riqsichichunku rimanakusqanku punchaw rimanakusqanku horapas.

V pacha

Wayra wasipi rimarisunchik

- Mañay huñunakuchunku alergiamenta intoxicacionmanta huk wayra wasipi rimanankupaq.
- Niy wayra wasipi rimayqa kanqa qatiqpi nisqaraykum:

Alergiamanta hinaspa intoxicacionmanta willakuy yachachinapaqmi hinaspa allin waqaychakunapaq amacakuy yachachinapaqpas.

- Sapa huñupi, huk rimaqta akllana paymi rimaspa riqsichiq kanqa. Payqa ima yachaymanta rimaytam qallarinqa hinaspa chaymanta rimanakuyta pusanqa.
- Niy imamanta yachayta musuqmanta yachapachunku hinaspa yapan yachaykunata maskachunku huntapanapaq.
- Riqsichiq allintam riqsichinanta allichakunan hinaspa huk tapukuywan pusasan yachaymanta ri-manakuy qallarinqa.
- Wayra wasipi rimaqkuna pichanapaq ruranku yachayninkumanta hamutay-ninkuna wayra wasipi rimanankupaq. Sapa rimaqmi willanqa hinaspa huk yachakuqña huntapachinqa. Chaymantapas, kikinpa unqusqanmanta wi-llakunmanmi kay yachayman tupaqta.
- Niy wayra wasipi rimayqa chunka pichqayuq minutollam unanqa. Mañay yachapachunku wayra wasipi yachachikuy riqsichinankuta.
- Yachaparquspanku, uyarinapaq celularpi grabachunku.
- Yachay wasipa blogninpi grabasqanku warkuyta yanapaykuy.

EdA

8

Wasipi waqaychakuy

Rawul wasinpi mikuna kananpi kachkan mamanpa yanusqan pikantipa miski asnayninta mus-
yan. Chawpi punchaw mikuna pacha chayamunanta munachkan.

Mamanpa ima kutasqanta uyarín hinaspa tullpaman anchuykun. Chay pachapim, licuadorapa
enchufenpi ninata rikun hinaspa mancharikun. Mamanpas, mama Rosa, paypas mancharikun
hinaspan ima ruraytapa atinchu.

- ◉ ¿Chayna kaptin imatataq rurana?
- ◉ ¿Imataq kanman mesa sikipi nina ratachiq yakuman nina chayaptin?
- ◉ ¿Ima ruraykunataq yanapanman kañakuy amachayta huk niraq llaki qatinankunatapas?

Atipanakuy

¿Imaynatataq willayman wa-
sinkupi kañakuymanta huk ni-
raq llaki qatinankumantapas
imayna waqaychakunapaq?

Waspipa ayqiynin

Waspipa ayqiyninqa ancha sasachikuqmi, wasipi ancha llakimanmi apawachwan, kañakuy, tuqyaykuna, samay chinkaypas kanmanmi.

Imapas kananmanta

**NINA
RATACHIQ
WASPI**

- Waspi balonkuna akasqa utaq taqñusqa
- Manguerakuna utaq waspi apaqkuna tinkuchiqa mana allin
- Mana allin kichanakuna
- Perillakuna hornillakunapa warmakunapa hapipayasqan

Amachay

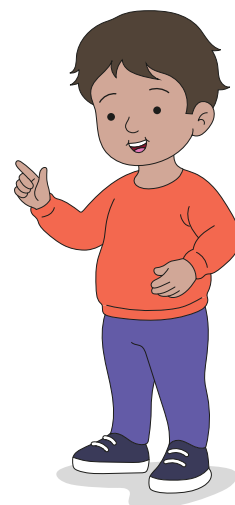
- Waspipa balonninta riqsisqa wasipi rantina. Riqsisqa waspi rantikuqkuna wasikunam allin rantinanchikta qawan, kayqa sapa kuti qatipasqam kachkan.
- Manam uyanachu akasqa utaq taqñusqa balonkunata. Wayrapa kananpim waspiyuq balontaqa churana.
- Premium valvulata hapirina, valvulas de perilla nispataqmi sutichakun, chaykunaqa aswan allin waqaychasqam kanku. Puka palankayuq valvulata manam hapirinachu.
- Chaninchasqa manguerallatam hapirinaqa, chayqa naranja llimpiyuqmi. Manguera tinkichisqankunatam qawapana, waspipa balonnin hinaspa cocina jabonniyuq yaku waspi ayqisqan tarinapaq.
- Waspipa valvulanta wichqana mana yanukuspaqa.
Waspipa valvulanta hukta hinana mangueratapas yaqa pichqa wata.
- Imatapa yanukuchkaqta saqispa qawapayanam. Yakun tasnurquspami hornillata wañurqachinman.
- Waspipa hornillanta warmakuna hapipayananta manam saqinachu.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq waspi ayqiqta musyapaspas rurachwan?

- Punkuta ventanata kichana wayrachinapaq. Wayrapa kananman balonta hurquna.
- Achkita manam ratachinachu manataq wañuchinachu, fósforota manataq nina ratachiqtapas. Artefactokunata manam enchufanachu utaq sakinachu.
- Wasimanta llusqina hawamanta nina amachaqkunata waqyana. Waspiwan maypi kañakusqan hichpanpi celularta manam hapinachu.

Imayna ruranapaq yachaykuna

92 hinaspa
93 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Waspipa balonninpa rikchayninta qawachiy hinaspa tapuy ayllunku wasinkupi yanukunakupaq hapirinkuchus. Mañay ñawpaqnin uyapi rikchayta qawachunku hinaspa qawasqankumanta rima-nakuchunku.

Qispichiy

- Willay ancha llaki kanmanmi waspi ayqiptin. Niy mayqinkunataq llaki qatinankuna hinaspa imayna-tataq wasipi rurana kayna llaki kananmanta amachanapaq
- Yuyachiytaq amachaspapas waspi ayqiptin ima ruraytapa yachanam, kaymi ima llaki qatinata ama-chanman.

Wichqay

- Yaykuy <https://bit.ly/3ZtX0PQ> nisqaman waspi ayqiptin ima ruranankumanta videota qawachiy ya-chasqanku kallpanchanapaq.

IV pacha

Qallariy

- Huk yachasqayki kaqta yachachiy, chiqapta utaq yanqatapas, waspi ayqipin llaki qatisqanmanta hinaspa rima-nakunankupaq minkay.

Qispichiy

- Mañay yachachikuyta yachapachunku. Aswan niy allin waspi balonkuna chaninchasqa wasikunapi rantinamanta. Niytaq valvulakuna manguerakuna imayna kasqanpas chaninchanam.
- Niy yaykuchunku <https://bit.ly/3EMMnOn> kayman imayna amachaymanta yachay huntapanapaq.

Wichqay

- Mañay kay willakuy paykunapaq allin kasqanta rimarichunku.

V pacha

Qallariy

- Yachay wasiman apay waspi ayqisqanmanta willakuykunata. Aypuspa ñawinchanankupaq mañay. Ñawinchasqankumanta, rimarichunku imanasqataq waspita ayqisqan llaki qatiq kanman.

Qispichiy

- Mañay huñunakuchunku hinaspa yachayta yachapachunku. Mañay yaykuchunku <https://bit.ly/3t-8nvOQ> nisqaman allin waqaychasqa waspi balón kasqan riqsinapaq chaynapi waspi ayqinanta amachanapaq. Niy paykunaqa waqaychasqa waspi balontam mañanankupuni.

Wichqay

- Mañay riqisichunku amachanapaq yachaykuna wasipi mana qatisqankuta hinaspa kunanmata qipa-manqa chaytam qawaringaku.

Nina ratachiq yakukuna huk imaynanpi kañaykunapas

Kañakuykunaqa kanman nina rupachiq yakukuna mana allin hatallisqam, chaykunam alcohol, gasolina, kerosene, terokal, bencina, tukuy, hukkunapas kantaq, kayna, huk cortocircuito utaq fosforokuna velakunapas mana allin hapirisqa.

Imapas kananmanta

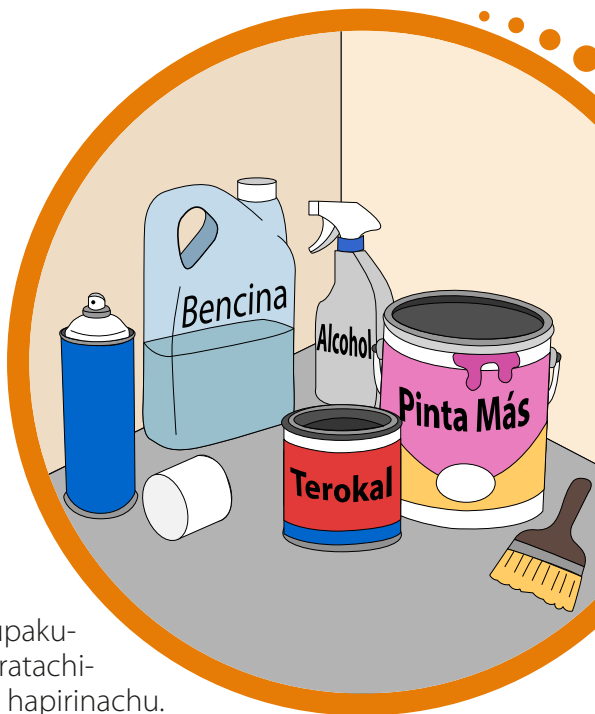
MANCHA-
PA NINA
RATACHIQ
YAKUKUNA

- Nina ratachiq yakukuna mana allin qullqasqa.
- Mana waqaychaspa tukuypi nina ratachiq yaku hapiriy
- Mana allin eléctrico cablekuna
- Warmakunapa haypananpi nina ratachiq imakunapas

Amachay

- Nina ratachiq yakukunata kamallamanta wayrapa kanankunapi churana, ninapa rupaypa kananmanta karupi.
- Parrillakuna, mecherokuna, yanta utaq qupakuna kañanapaq huk imakunapas ninawan ratachinapaq manam gasolina utaq alcoholta hapirinachu.
- Wasi pampa pichanapaq manam hapirinachu kerosene, gasolina, petróleo utaq chulluchisqa velatapas. Manataq hapirinachu nina ratachiqkuna yakuta wiswi chulluchinapaq utaq pichanapaqpas (fierrokuna, pinturakuna).
- Electricidadpa cablenta sapa kuti qawapana.
- Wasi ukupi manam fumanachu. Wasipa hichpanpi manataq qupata kañanachu.
- Warmakunapa haypananpi manam saqinachu fósforokuna, nina ratachiqkuna, velakunata.
- Haypanallanchikpim kanan aqu, allpa utaq chaki quimico machka taksa ninakuna wañuchinapaq.
- Nina wañuchiqtá hapiriyta yachana.

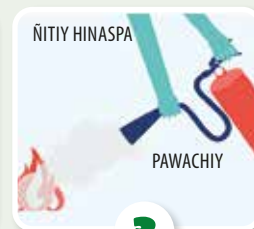

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Nina ratachiq yakuwan taksalla nina kaptinqa utaq cortocircuitowan, nina wañuchinapaq manam yakuta hapirinachu. Aquwan allpawanmi wañuchina utaq nina wañuchiqtá chaki quimico machkawan.
- Nina wañuchiqtá mana atispaqa, chay achallam suchurikuna

NINA AMACHAQ HAPIRIY

Imayna ruranapaq yachaykuna

92 hinaspa
93 uyakunapi
chigapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Yachachiy imataq nina ratachik yakukuna imanasqataq waqaychakuna hapirispas. Tapuy riqsinkuchus hukniraq imayna kañaykunata.

Qispichiy

- Niy llaki qatinankunata imayna amachaytapas. Tapuy wasinkupi rurankuchus imatapas llakipa qatinanta hinaspa kañakuynatapas. Niy ima yanapaytapas riqsinanapaq, keroseneyuq pampa imayna pichana, wasi hichpapi qupa kañay, tukuyta. Aswan niy nina ratachik yakuwan kañakuyqa manam yakuwan amachanachu, aquwan utaq allpawanmi amacha.

Wichqay

- Paykunwan yachapay wasinkupi imakunatatq ruranku kañakuymanta amachakunankupaq.

IV pacha

Qallariy

- Mañay ima nina ratachik yakukunata uyapi qawasqakuta nichunku kayna nina ratachik yakuta wasinkupi churankuchu hinaspa mayniqpitaq churanku. Chaymanta, niy anchatam waqaychakuna haykata maypi qullqanatapas.

Qispichiy

- Mañay yachayta yachapachunku hinaspa mana yachasqankuta qillqachunku. Nina ratachik yakukunapa kañasqan nina wañuchinapaq allpa, aqu hapirina allin kasqanta niy.
- Nina wañuchiqa hinaspa imankunata qawachiy. Chaymanta, imayna hapirinata qawachiy. Imakunatapas yachachiy, ninapa sapinman rina hinaspa ninata manapunim qipanchakunachu.

Wichqay

- Yachachiy nichunku ima yachaytataq wasinkupi rurayta qallaykunqaku.

V pacha

Qallariy

- Nina ratachik yakukunamanta imatapas qawarichichunku. Kutichisqankuta uyarispas allichanapaq kaptinqa allichaysiy

Qispichiy

- Mañay yachayta yachapachunku, hanaspa, yachakuqmasinkuwan huñunakuspa yachachinachunku.
- Mañay yachaychunku <https://bit.ly/462qMgS> nisqaman hinaspa nina wañuchiqaqman lliw yachachiykunata qawachunku. Niy nina wañuchiqaqman Peru suyupi 116 yupayninkum.

Wichqay

- Niy ima yachaykunatatq wasinkupi ruranku ninawan kañakuy amachanapaq.

Kañakuypi imakuna rurana

Kañakuy kaptinqa, achka runakunam mancharikunku hinaspa ima rurayta atinkuchu, utaq aswan sasachakuyman yaykunapaq ruranku. Kaynapiqa hawkallam kana, allichakusqa kana hinaspa utqayman rurana.

¿Imaynatatq taksa ninakunata wañuchina?

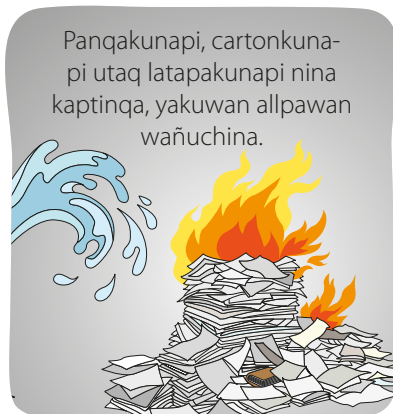
Nina chayllaraq qallaykuptin taksallaraq kaptin, qatiqpi kaq ruraykunatam rurana:

Sartén utaq mankapi nina ruparquptinqa, nina wañuchinapaq taparquna.

Electrico aparatopi nina rikuriptinqa electricidadta amachana lliw electridad wichqanata wichqaspa utaq huk chaki kaspi-wanpas.

Panqakunapi, cartonkunapi utaq latapakunapi nina kaptinqa, yakuwan allpawan wañuchina.

¿Imaynanpitaq ninata MANA wañuchinachu?

Kawsayninchikta sasachakuyman mana churanachu, chayna kaptinqa ninawan manam tukunakunachu:

- Nina qallarisqanmanta anchata mirarquptin utaq ancha wichayman rawraptin.
- Allpa. Aqu utaq nina wañuchiq mana kaptin. Utq nina wañuchiq hapiyta mana yachaspa.
- Ayqinapaq llusqinata nina harkarquptin.

¿Nina kañaymanta imaynatataq ayqina?

- Utqayman willana hinaspa llusqinapuni.
- Nina wañuchiqkunata waqyana 116 yupayta. Hawamanta waqyana celulaninta utaq wasi-masipa wasinmanta.
- Qusni kaptinqa, kurkumpam kanayki, pampaniqpi, hinaspa tawampa llusqina utqayman.
- Harkasqa kaspas mana llusqiyta atispaqa, ventanapa kananpi kay.
- Punku qipapi kaspasqa, ñawpaqta llapchanaykim. Rupaptinqa, manam kichawaqchu. Huk maynin llusqinata maskana.
- Hawapiña kaspasqa hinallapi kay wasiman musuqmanta ama kutiychu.

Imayna ruranapaq yachaykuna

92 hinaspa
93 uyakunapi
chigapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Mañay kañaykunamanta lliw yachasqankuta nichunku. Kutichisqankumanta niy, nina kañakuypi achka runakunapa allin rurasqanku mana allin rurasqankutapas hinaspa allinmi kanman utqayman ruray hawkalla kaypas.

Qispichiy

- Yachachiy ninataqa wañuchina qallariyninllanpim taksalla kaptinmi. Nina wiñarquptinqa, utqayman llusqikuy allinmi kanman. Niy pantaymi chay achka warmakunam puñuna ukupi pakakunku utaq pacha churanapipas, imayna llusqiytam maskananku. Kañakuymanta ayqinapaq yachachiy.

Wichqay

- Paykunawan yachapaychik wasipi kañakuy kaptin imatataq ruranamanta.

IV pacha

Qallariy

- Tapuy yachankuchus wasinkupi kañakuy kaptin ima ruraytapas. Kutichisqankuta uyariy, tukuyninpi, kañakuy kaptin ima ruraykuna allin kasqanta niy.

Qispichiy

- Mañay yachayta yachapachunku hinaspa huk yachakuqmasinkuwan rimanakuchunku. Nipay mana kaqpaq manam hapinachu utaq hatun kañakuy amachanapaq atipakunachu. Chayna kaptinqa, chaymanta llusqinapunim.

Wichqay

- Mañay qillqachunku kañakuypi imapas ruranankuta hinaspa mana ruranankutapas. Chaymanta, yachay wasipi qawapay hinaspa allichay.

V pacha

Qallariy

- Riqsichiy huk ayllupa tullpanpi kañakuymanta yanqalla kaqta. Yachachiy chaynapi ayllukuna ima allinkuna ruranankuta mana allin ruranankutapas hinaspa mañay yachakuqkuna rimarinankupaq.

Qispichiy

- Niy huñunakuchunku hinaspa yachayta yachapachunku. Nipay kayna kaptinqa hawkalla kaymi allin hinaspa utqayman rurana, ninaqa utqaymanmi miran ayqinapaq manam unachwanchu. Mañay huk kañakuymanta imayna ayqiyta qawarichichunku. Huknin yachakuq yachachichun wakinñataq qawarichinapa rurachunku.

Wichqay

- Minkay wasipi huk kañakuy kaptin imayna llusqinapaq allichakuyta rurachunku. Mañay ayllunkuta minkachunku yachay qispichinankupaq hinaspa ruranankupaq.

Eléctrica tuqyay

Eléctrica tuqyaykuna anchata kañanmanmi utaq runata wañuchinamanmi hapisqan chay pachalla, chaynapim sunquta sayarqachin.

Imapas kananmanta

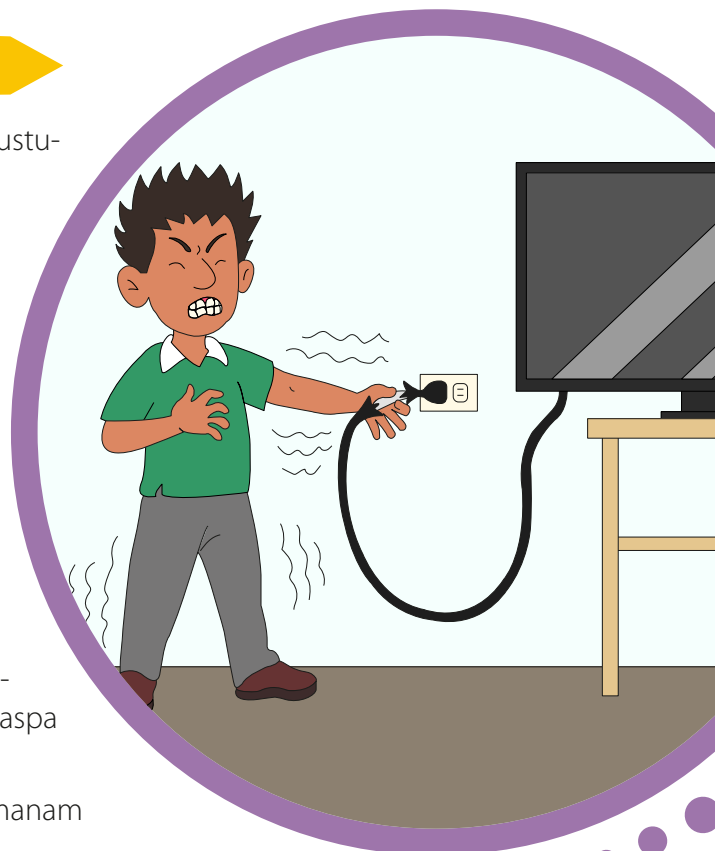
ELÉCTRICOPI
LLAKI QATINMANTA
YACHAY

- Enchufekunapi metal ñawchin ustuchiy
- Eléctrico cablekuna qalatusqawan tupay
- Ancha qipiyuq cablewan tupay
- Enchufekuna eléctrico aparaturakuna cañokuna hinaspa tinakunapas hichpanpi

Amachay

- Wasipi warmakuna kaptinqa, to-macorrientekuna tapasqata hinaspa tiyanakuna qipanpi kachina.
- Wasipi qalatusqa cablekunata manam kachinachu.

- Tomacorrientekunapi manam llumpayta qipichinachu
- Eléctrico artefactokunata manam enchufanachu uqu makiwan.
- Qala chakilla electrodomeesticokunata manam tupanachu manataq tinkichinachu utaq sakinachu
- Eléctrico cablekunapa hichpanpi cometata manam pawachinachu.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Utqayman yanapakuqtam waqyanapuni. Electricidadpa kasqanmatam kaspiwan runata rakina. Sapallanta manam saqinachu.
- Mana musyakuq runa kaptin qam yanapanapaq yahaspaykiqa, sunqu qaspan kawsarichinawan kawsachina hampiq chaymunakama.

¿Imatataq amachana?

- Electricidadta wañuchispañam unquqman anchuna lliw imapas allin waqaychasqa kaptinña.

Imayna ruranapaq yachaykuna

92 hinaspa
93 uyakunapi
chigapikuna
llamkay.

III pacha

Qallariy

- Mañay qapaq rikchayta qawachunku hinaspa nichunku chaypi imataq kachkan.

Qispichiy

- Sapa uchuy sutimanta yachayta ñawinchachunku hinaspa qatinqinta manaraq rurachakaspas sa-yachunku yachasqanku chaninchanapaq. Mañay sananpakunata qawachunku ima nintaq chayta rimachunku.

Wichqay

- Yaykuy <https://bit.ly/3PPYKji> kayman hinaspa videota qawachiy eléctrica tuqyay amachanapaq imapas ruray yachasqanku kallpanchanapaq.

IV pacha

Qallariy

- Tapuy yachankuchus imaraykutaq manchakuypaq eléctrica tuqyaynin chaskiy. Chaymanta hamu-tayta parachiy.

Qispichiy

- Imarayku kasqanta ñawinchachiy. Yachachiy imarayku kasqan ñawpaqninpi sananpakunam nin eléctrica tuqyaykuna manchakuypaq kasqanta. Niy kay willakuytam qawarinanku maypipas taris-panku
- Mañay wakin yachachiykuna ñawinchanankupaq. Ima mana yachasqankuta qawana hinaspa allin yachasqankuta yachanataq.

Wichqay

- Amachakunapaq sananpakunata hapirina (puka ruyru yuraq ukuyuy hinaspa puka siqi) nisqanku ruraykuna dibujanapaq amachakunapaq mana imapas ruranakuna. Yuyariy willakuypi iskayñam riq-sirgachikun.

V pacha

Qallariy

- Eléctrica tuqyaypi llaki qatinnan sananpata riqsichiy hinaspa tapuy riqsinkuchus. Chaymanta, mañay nichunku imaraykutaq riqsiy allin kanman hinaspa imataq kanman huk eléctrica tuqyaptin.

Qispichiy

- Mañay kay yachaymanta allinta yachapachunku. Chaymanta, mañay yaykuchunku <https://bit.ly/3L-vKsBG> nisqaman eléctrica tuqyay kaptin imayna ruranamanta qawanapaq. Tapuy hinaspa tukuy niraq rimaqkunata akllay kutichinankupaq.

Wichqay

- Niy pichqanka huñunakuchunku hinaspa yachayta maskachunku eléctrica tuqyay runakunata ima-narqunanmantaq.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Atipanakuyta tapakuyta yachakuqkunawan yachapaychik:

Llamkanakuna
caja:
chaninchanapaq
llamkanakuna

¿Imaynataq yachachiwaq wasipi waqaychakunapaq imakuna ruranankuta kañakuykuna huk niraq llaki qatinankuna amachanapaq?

Chaymanta, ima ñiqipi kasqankumanhina, tupaqnin pachapi chiqap ruranankupaq minkay. Niy chiqap ruraywanmi atipanakuyta kutichinqaku.

III pacha

Acordeon tarjetata rurasunchik

- Huñunakuchunku yachay wasipi huk acordeon tarjeta ruranankupaq.
- Niy riqsichisunchik allin mana allin ruraykunata kañaykuna amachanapaq wasipi huk niraq llaki qatinankunatapas. Chaypaq, yachachikuykunata musuqmanta yachapana qatinqin yachaykunapi:

¿Waspi ayqiy

Kañakuq yakukuna hukniraqwan kañakuykunapas.

Eléctrica tuqyay

- Sapa acordeon ruranapaq, cartulinata kuchuna 90 cm x 15 cm. 90 cm kinrayman, yupinchana sapa 10 cm chaypi pataranapaq. Cartulinata patarana acordeóntahina, rikchaypi qawasqamanhina.
- Acordeonpa hawa qaranpi, sutinta churana "Wasipi waqaychakuy" hinaspa sumaqyachina.
- Acordeónpa wakin uyanpiqa, dibujanam llakipa qatinankuna amachanapaq yanapaq ruraykunata chaykunam kanman kañakuy, acordeonpa wakin uyankunapiñataq, llaki qatichiq ruraykunata kayna sasachakuykunam kanman. Qawanam kimsan yachaykuna yachapasqata.
- Sapa qawarichinapaq siqipa uranpim churana "Ari" dibujasqa ruray amachayta yanapaptin hinaspa huk "Manam" huk dibujasqa ruray llakita paqarichinman hinaptin.
- Acordeonninku riqsichinapaq allichay hinaspa rikchayninkunata qawachichunku hinaspa nichunku imanasqataq dibujasqa ruraykuna allin utaq mana allin kanku. Ayllunkuwan acordeonninku yachachinakunakupaq minkay.

IV pacha

Huk willakuychata unanchasunchik

- Mañay huñunakuchunku willakuykuna unachanakupaq iskay willakuyta wasipi waqaychakunamanta. Kay willakuykuna iskay kaqtam qawarichinqa: hukpi rurarqunkum kañakuy paqarichiqta hukpiñataq hatun kañakuy amachaq rurayta rurarqunku. Kanqa willakuykunawan wasipi waqaychakuy yachachinapaqmi.

- Minkay kay EdApi yachachikuykuna yachapanapaq hinaspa yachaykuna yuyanapaq chaywan ima kasqankuna unanchanankupaq hamutanankupaq.
- Niy pichanallapaqraq riqsichinankupaq willakuyta qillqachunku ima runakunataq sapa willakuypi kanqaku. Mañaytaq akllachunku huk sutita kallachunku sapa willakuypaq.

Sutin

- Chaymanta, rurachunku pichanallapaq hayka viñetataq kanqa willakuyninkupi hinaspa nichunku imatataq dibujanqaku sapakamapi imaynatataq pukuchu rimasqanku tuqyanqa. Kaykunawanmi viñetankupi allinta allichapanqaku. Rakiychik hukpi utaq iskay uyapi

V pacha

Huk revistata rurasunchik

- Mañay huñunakuchunku yachay wasipa kamaqnin revista ruranankupaq. Sapa huñum revistapa huk rakinta ruranqa. Kay revistaqa kanqa wasipi waqaychakunapaq yachachinapaqmi.
- Mañay musuqmanta yachayta yachapachunku kaypi yachaykuna qispichisqamanta. Mañay, chaymanta pacha, hamutachunku revistankupi ima willakuykunatam qillqanmanku. Niy yapanapaq yachiykunata maskachunku kay yachaykunamanta huk yachaykunamantapas ichaqa wasipi waqaychakuy yachayman tupaqta chaytam revistankupi riqsichinqaku. Qillqa ruranakunapi revistankuta rurachunku.
- Niy revistankupaq huk sutita akllachunku hinaspa ima rakikunam kanqa allichakuchunku. Wakin kay rakikunam qatippi kaqkuna kanman: editorial, maskana, rakikuna, willakuykuna, tapukuykuna.
- Editorialpi qillqanankupaq hukta utaq iskayta kunana. Kaypim riqsichinqaku revistankupi imamanta rimanankuta hinaspa allin kasqanta nipanqaku, chaymantapas chaymantapunim hamutanqaku.
- Niy rimankuchunku pitaq yachayta maskanqa hinaspa rakikunata ruranqa. Rakikunapa imamanta rimananta akllanqaku hayka kanantapas. Runapa willakuyninkunata huqarinqachu utaq pitapas tapupayanqachu, hamutachun ayllukuna utaq yachachiqkuna wasipi waqaychakuy yachayninkumanta willakuspa yanapanmankum utaq willanmanku kay yachay yachasqankumanta.
- Mañay rakipi imamanta rimasqanmanhina rikchaykunata yapachunku, revistanku yaykunanta siqichunku hinaspa qallariypi akllanata rurachunku. Chaymanta, revistankuta qawapachunku pantaykuna allichapanapaq.
- Revistanku tukusqaña kaptinqa, mañay PDF nisqaman chimapachinankupaq hinaspa yachay wasipa blogninpi riqsichichunku. Minkaytaq revistanku masinkuwan ayllunkuwan qunakunakupaq.

Simi qullqa

- **Alergenokuna.** Huk hampi alergiachinman, chaykunam mikuykuna, miski, uruchakunapa akan, acaropa, hukkunapas kanmanmi.
- **Nanay chinkachiq.** Nanay pisichiq utaq chinakchiq hampim.
- **Pusllukuna.** Yaku huntayuq aycha qaranchikpi rikurin kañakuptinchik, imawan tupaptichik utaq unquywanpas.
- **Wanku.** Gasawan wankuy, utkuwan utaq imawanpas chuyanchasqawan kiri wankunapaq.
- **Tipukyay hukmanyay.** Sunqupa tipukyaynin hukmanyaptinmi.
- **Calambre.** Aycha ankunchikmi chintikun, qunqaymanta nanaywan, ichaqa manam unaytachu.
- **Sirka.** Yawarpa kallpanan uchuylla sirkakuna.
- **Uma nanay.** Umanchik nanaptinmi.
- **Pititiy.** Aychanchikpa ankun kkillanmanta chintipakun, kiri kaptin, unquywan, hampiwana utaq wañuymaña kaptin.
- **Qunqaymanta sasachakuy.** Utqayman yanapana kaptinmi
- **Wañuymaña.** Ñutqunchikpi unquymi manchapata katatachin hinaspa yuyayta chinkachin.
- **Paway.** Qunqaymanta kikinmanta aychanchik pawan, chayqa imapas manchaykachiwaptinchikmi.
- **Takyachiq.** Chuchu utaq kuyuqmi, ichaqa takyaq, kirichisqa mayninchik mana kuyunanpaq takyachiq.
- **Ismuy.** Aychanchikmi ismun yawar mana qarpaptin.
- **Yawar wañuy.** Aycha qara ukupim rikurin yawar wañusqa harkasqa kaptin.
- **Sikikuy.** Tullunchikpa muqullunkuna sikikuspa rakinakuptinmi.
- **RCP.** Sunqu qaspan kawsapachiy
- **SAMU** Apaykachaspa Utqayman Yanapaq.
- **Yuyay chinakay.** Wañunayay, qunqaymanta utqayman yuyay chinkan, mana unaychu.
- **Utqay tipukyay.** Sunqunchik llumpay utqayman tipukyan.
- **Kiri.** Aycha qarapi utaq ukunchikpi lawsa qatanpi kirikuna, unaytam allinyan.
- **Utqayman.** Hampinapaq yanapana ichaqa unquqpa kawsaynin manam wañuy patanpichu.

Bibliografía

- Casado, J. y Jiménez, R. (2017). *Guía práctica de primeros auxilios para padres*. Hospital Infantil Universitario Niño Jesús.
- Consejo Nacional de Educación. (2020). *Proyecto Educativo Nacional. PEN 2036*.
- Deltoro, A. (Coord.) (2001). *Manual de primeros auxilios*. Instituto Nacional para la Educación de los Adultos.
- Esparza, M. J. y Mintegi, S. (Coords.) (2016). *Guía para padres sobre la prevención de lesiones no intencionadas en la edad infantil*. Asociación Española de Pediatría; Fundación Mapfre.
- Estrada, C., Esteban, C., García, P. y Lorente, B. (2008). *Guía para la prevención de accidentes en centros escolares*. Comunidad de Madrid.
- Fernández, Y. y Melé, M. (2020). Quemaduras. En *Protocolos diagnósticos y terapéuticos en Urgencias de Pediatría*. Asociación Española de Pediatría; Sociedad Española de Urgencias de Pediatría.
- García, R. y Díaz-Borrego, J. (Coords.) (2011). *Guía de práctica clínica para el cuidado de personas que sufren quemaduras*. Servicio Andaluz de Salud.
- Ministerio de Educación. (2017). *Currículo Nacional de Educación Básica*.
- Ministerio de Educación. (2016). *Manual para docentes brigadistas de primeros auxilios*.
- Ministerio de Educación. (2017). *Programa curricular de Educación Primaria*.
- Ministerio de Educación. (2017). *Programa curricular de Educación Secundaria*.
- Ministerio de Salud de Argentina. (agosto de 2023). *Guía para la notificación. Lesiones no intencionales en el SNVS*.
- Peden, M., Oyegbite, K., Ozanne-Smith, J., Hyder, A., Branche, C., Fazlur Rahman, A., Rivara, F. y Bartolomeos, K. (2012). *Informe mundial sobre prevención de las lesiones en los niños*. Organización Mundial de la Salud.

Es una publicación de:

Con el apoyo de:

Yachachiqa pusaqnin Yachay wasi primaria warmakuna qunqay llakimanta yachaywan amachanapaq

Yachachiqa pusaqnin Yachay wasi primaria warmakuna qunqay llakimanta yachaywan amachanapaq

